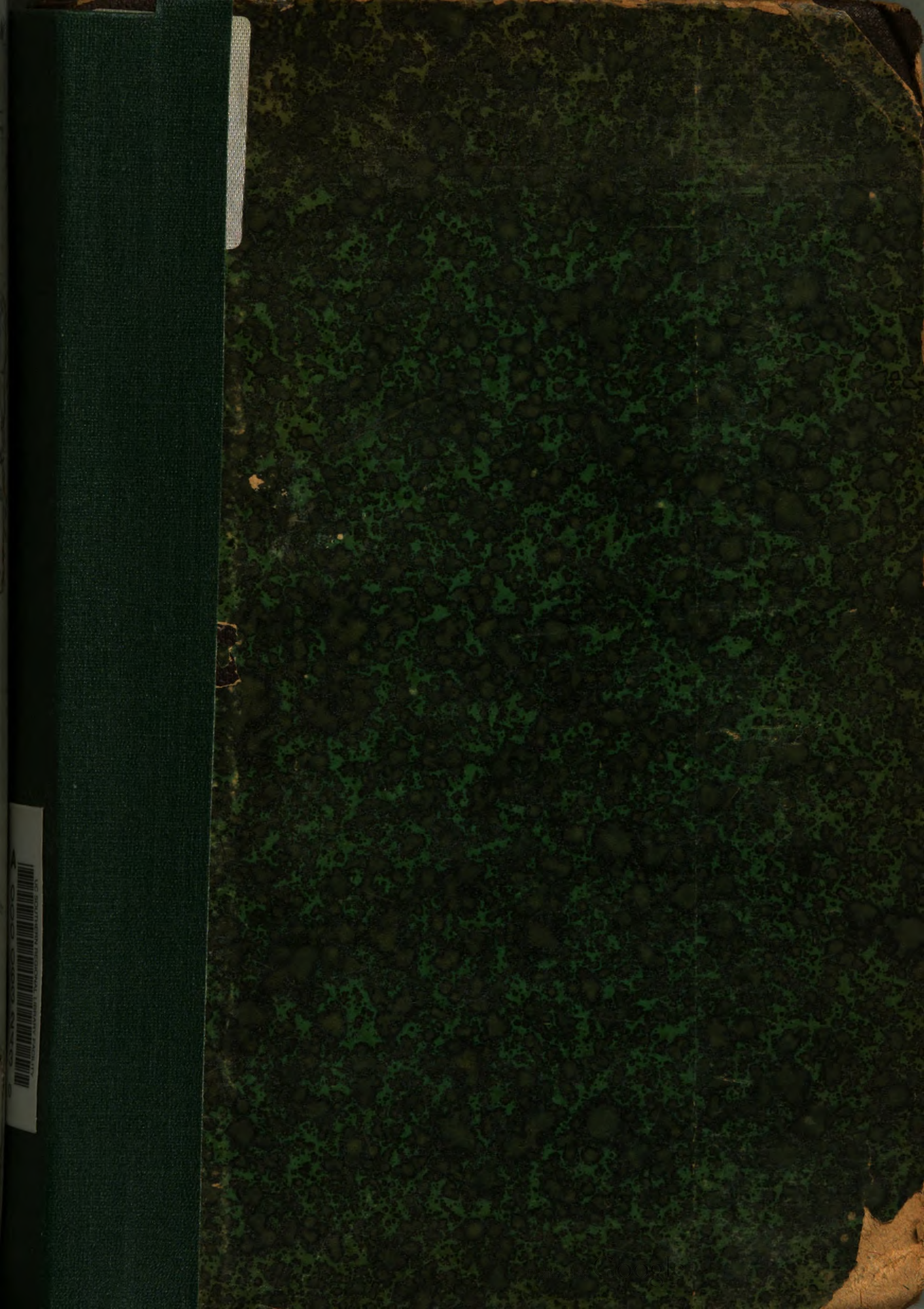
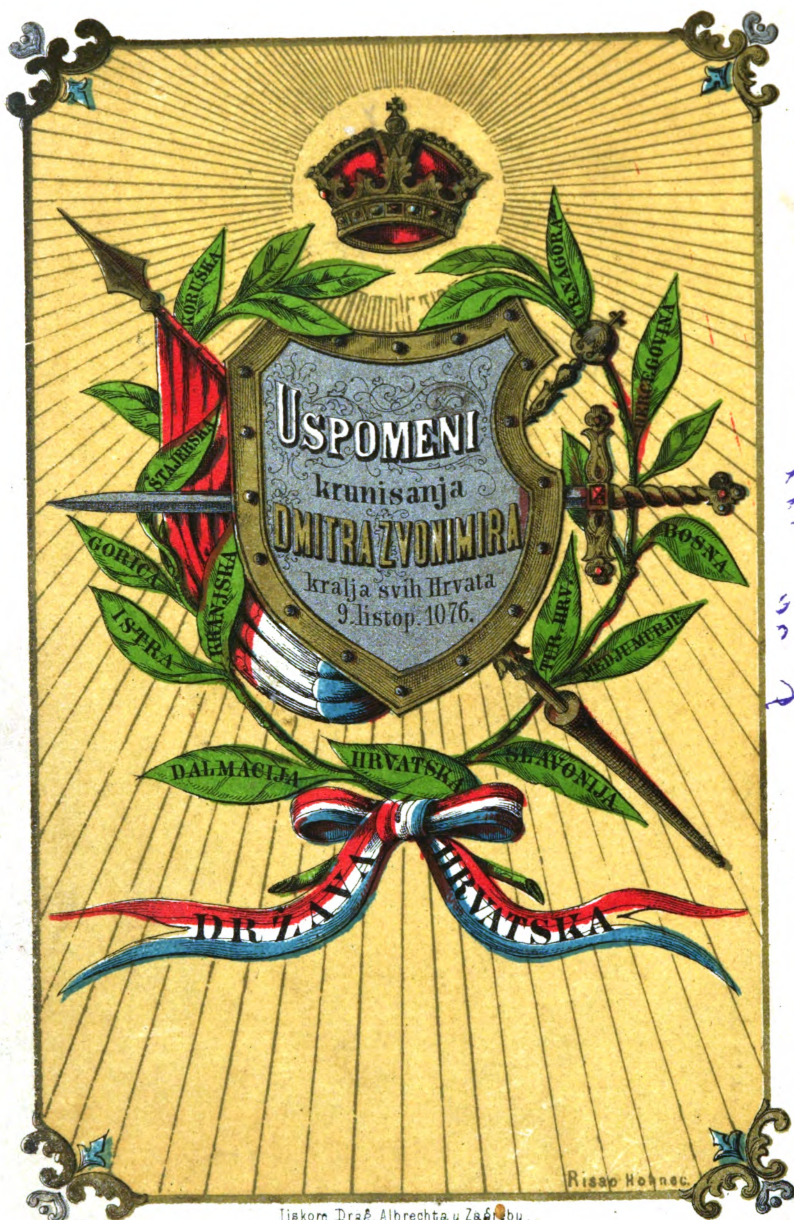

159
26

2800

850
9

Tiskom Drag. Albrechta u Zagrebu.

HRVATSKI DOM

ZABAVNIK HRVATSKE OMLADINE

ZA GODINU 1876.

IZDALO GA

Djačko družtvo Hrvatski Dom

NA I. HRVATSKOM SVEUČILIŠTU.

U ZAGREBU

TISKOM DIONIČKE TISKARE

1876.

Kakvu danas Hrvat slavi slavu?
Kud li miso danas mu se gane?
Hrvat slavi okrunjenu glavu,
Hrvat misli na hrvatske dane!

Dižuć oko k nebu u visine
Hrvat vapi: „Kralju, gdje je sade
Vlast ti sjajna od mora do Drine?
Kamo l' sinci? Na što l' narod spade?"

Domovina divna, raztrgana,
Sinci tvoji na svom domu robi
Krveu liju: a po tudjih stranah!...

Al se Hrvat nebu danas kune:
„Smrt junačka nek me rieši kobi,
Ili moram — do hrvatske krune!"

Spjevao **Dragutin Didolić.**

POSTANAK I ŽIVOT

„HRVATSKOGA DOMA“.

Odkad ima velikih škola, ima i djačkih društva. Nu ta društva nisu puko oponašanje običnoga života, uzrok njihova postanka je mnogo dublji, nego što bi mnogi mislio: živa želja za društvenim životom, želja, da se jedan s drugim upozna, da se zemljak sa zemljakom spozna i da se u istinu svi ćute sinovi jedne zemlje. Svaka je velika škola sama sobom prevelik zavod, a da bi se djaci medju sobom bolje upoznati mogli, tomu treba neki uži krug, koji bi ih bliže spajao, a taj je svako djačko društvo. S toga uzroka postade i prvo hrvatsko djačko društvo na hrvatskoj zemlji — „Hrvatski Dom“.

Ime „Hrvatski Dom“ je mnogo starije od samoga društva. Prije sveučilišta obstojaše u Zagrebu kr. pravoslovna akademija, te već njezini slušatelji oćutiše želju za društvom, već oni nadjenuše ime „Hrvatski Dom“ društvu, koje je mnogo kašnje imalo u život stupiti. Godine 1873. dogovarahu se pravnici hrvatske pravoslovne akademije, kako bi svoje društvo ustrojili, te sastaviše pravila njegova, a dne 12., 14. i 17. ožujka iste godine pretresahu ih u glavnoj skupštini u prisuću ravnatelja akademije profesora Matije Mesića i pod predsjedničtvom pravnika Vuka Milankovića, da ih zatim vladi podastru na potvrdu. U prvoj sjednici te skupštine nemogahu se složit, kako da im se društvo zove, nego tek u drugoj dne

14. ožujka okrstiše ga „Hrvatskim Domom“, i odtud ime današnjemu društvu. Ovom skupštinom ispravljena društvena pravila budu poslana vladi na potvrdu. Nu dosta dugo moradoše pravnici čekat, dok im vlada odgovori, da se ta pravila nemogu potvrdit. Tek 17. veljače 1874. javi akademična oblast privremenom odboru društva, da vlada odpisom dne 22. siečnja iste godine društvenih pravila nije potvrdila. Kao da je neki duh htio, da tek sa hrvatskim sveučilištem i prvo hrvatsko djačko društvo u život stupi, da stara umiruća akademija neostavi nikakove baštine hrvatskomu sveučilištu.

Buduć da se u listopadu 1874. sveučilište imadjaše otvoriti, nadahu se pravnici boljoj sreći od njega, te izabraše izmedju sebe odbor od 3 lica, da nepotvrdjena pravila u nekoliko promieni, a kad se sveučilište otvori, da ih pred djačku skupštinu na raspravu donese. I tako pripravljaše odbor pravila budućega djačkoga društva.

Godine 1874., 19. dana mjeseca listopada otvori velikom slavom hrvatski narod svojimi žuljevi i znojem sagradjenu nepobjedivu tvrdjavu i neoborivi branik svoje narodnosti, i pozove u nj sinove svoje, zatočnike svoje; 19. listopada 1874. otvori se hrvatsko sveučilište, a već 13. prosinca sastade se prva skupština gradjana hrvatskoga sveučilišta, da vieća o ustroju djačkoga društva. Bijaše to sigurno svečan čas: na prvom hrvatskom sveučilištu imadjaše se stvoriti prvo djačko društvo.

Bijaše tu 61 sveučilištni gradjanin, a prorektor dr. Kosta conte Vojnović kao zastupnik akademične oblasti. Pravnika Josipa Ivandiju imenova skupština svojim predsjednikom, te je viećanje o promienjenih društvenih pravilih imalo započeti, nu izvjestitelj odbora pravnik Vladimir Barac pročitav pravila „naučno-zabavnoga društva pod imenom „Hrvatski Dom““ predloži, da ih skupština bez ikakova raspravljanja primi, te

i bude tako. Zatim izabra skupština 9 slušatelja u odbor, da pošalju pravila vladi na potvrdu i da učine, što je potrebito za ustrojenje društva.

Taj privremeni odbor društva izabra pravnika Mihovila Bišćana svojim predsjednikom, te podnese pravila vladi na potvrdu i pripravljaše, što je društvu u prvi čas najpotrebitije bilo.

Pravila bijahu već kod vlade, mladi sveučilištni gradjani željno čekahu njezin odgovor, ali već i 1875. godina bje nastala, i siečanj, veljača i ožujak istekao, a od vlade još nikakva odgovora. Sve je bilo nestrpljivo, tako da javne novine moradoše vladu sjetiti pravila djačkoga društva. Napokon u travnju bude živa želja i hrvatskoga občinstva i hrvatskih djaka uslišana.

Dne 27. travnja puče medju njimi veseo glas, da su pravila njihova društva vladom potvrdjena, a u sjednici istoga dana javi predsjednik privremenomu odboru, da su pravila „Hrvatskoga Doma“ odpisom vlade od 13. travnja potvrdjena. Odbornici sastaviše zatim poziv na upisivanje u društvo, i urekoše glavnu skupštinu „Hrvatskoga Doma“ na dan 9. svibnja.

1. svibnja 1875. osvane na crnoj tabli sveučilišta poziv njegovim slušateljem, da pristupe u družtvo, a 9. svibnja sastade se glavna skupština njegovih članova — „Hrvatski Dom“ stupi u život.

U prisuću rektora sveučilišta profesora Matije Mesića otvori predsjednik Mihovio Bišćan prvu skupštinu „Hrvatskoga Doma“ razlažuć poduljim govorom znamenitost i zadaću društva. Buduć da sveučilištni rektor bje obećao, da će društvu dat prostorije u sveučilištnoj zgradi, izrazi mu u ime svega društva zahvalnost. Pošto budu pročitana pravila i imena članova izabra skupština upravljajući odbor i obranički sud, a

iz upravljajućega odbora družtvenoga predsjednika, a taj bude pravnik Nikola Bišćan, koji kao prvi predsjednik „Hrvatskoga Doma“ zamieni dosadanjega privremenoga. U odbor bijahu izabrani: Gjuro Arnold, Ljudevit Harazim-Marinović za knjižničara, Dinko Politeo, Josip Ivandija za blagajnika, Ljudevit Kraŝković, Aleksander Lochmer za tajnika, Ivan Milčetić i Jakov Radošević. Pravnik Vladimir Barac istaknu zatim zasluge sveučilištnoga rektora za društvo i predloži skupštini, da ga učini začastnim članom društva. Skupština primi jednoglasno taj predlog, i tako bude prvi rektor hrvatskoga sveučilista imenovan prvim začastnim članom „Hrvatskoga Doma“. Rektor zahvali skupštini na odlikovanju te izruči društvu u ime sveučilištnih profesora pozdrav i srdačne želje.

Ustrojiv se ovako „Hrvatski Dom“ pozdravi svoje drugove u tudjem svietu: „Hrvatski Adrijatik“ u Gracu, „Velebit“ u Beču i hrvatske djake u Pragu, a oni mu srdačno odgovoriše izraziv svoju radost s njegova postanka. „Hrvatski Dom“ imadjaše tada 31 člana.

Sad je doba, da rečemo koju o zadaći i svrsi toga društva i o sredstvih, kojimi ono tu zadaću ovršava. 1. i 2. paragraf njegovih pravila glasi: „„Hrvatski Dom“ podupire nastojanje svojih članova oko duševne naobrazbe i unapredjuje im društveni život. Svaki se politički smier izključuje. — Sredstva su mu a) časopisi, dnevnici; b) znanstvena djela i ostala pomoćna sredstva za naobrazbu u svih granah znanosti; c) naučna predavanja članova; d) druževni sastanci“, i tim smo na ono pitanje odgovorili.

Buduć da je „Hrvatski Dom“ bio dobio od rektora prostorije u sveučilištnoj zgradi, nabavi upravljajući odbor potrebito pokućtvo, a na njegovu molbu darovaše društvu skoro sva uredničtva domaćih, a mnoga i inih slavenskih novina po jedan broj svojih listova, koju blagodat i danas društvo uživa.

U isto doba osnova se i društvena knjižnica samimi darovi od raznih strana, a buduć da je njimi knjižnica postala, valja nam ovdje spomenuti imena plemenitih darovatelja. Gospodin Dragutin Jagić, perovodja zagrebačke podžupanije i urednik „Hrvatske Lipe“, osim toga, što darivaše društvu po jedan broj svoga lista, udari njegovoj knjižnici temelj darovav joj 24 vezane knjige „Rada jugoslavenske akademije“. Za ovim plemenitim darom sliedjahu drugi od „Slovenske Matice“ u Ljubljani i srpske u Novomsadu; zatim od sveučilištnoga profesora gospodina Jaromira Haněla, uredničtva ruske novine „Vpered“ u Londonu, pa članova društva Nikole Bišćana, Artura Müllera i Ljudevita Harazima-Marinovića. Tako postade knjižnica „Hrvatskoga Doma“, a na koncu godine, to jest u srpnju 1875. brojaše već 102 sveska. U čitaonici imadjahu članovi 30 novina svake ruke za čitanje, i tako započe „Hrvatski Dom“ svoj mladi život.

Uza to nezaboravljahu članovi ni na naučna predavanja. Malo iza toga, što se „Hrvatski Dom“ bje otvorio, čitaše Ivan Milčetić „O Slovincih u predhistorično doba“, u lipnju Dinko Politeo „O Hugonu Foscolu“, a u srpnju Ljudevit Harazim-Marinović „O uplivu fizike i kemije na obrtnost“. Sva ova predavanja počasti svojim posjetom rektor sa mnogom gospodom profesora.

Crtajuć život i rad „Hrvatskoga Doma“ od njegova postanka dospievamo evo na konac prve ali kratke godine njegova obstanka, buduć da se u srpnju i školska godina svršavaše. Predav odbor upravu društva za praznika predsjedniku i još dvojici odbornika, završi tako „Hrvatski Dom“ svoje djelovanje te godine.

Dne 2. studenoga 1875. sastadoše se članovi „Hrvatskoga Doma“ u glavnoj skupštini, te izabraše novi odbor, a iz njega novoga predsjednika — pravnika Zlatka Halpera.

U odbor bude izabran: Ivan Balić za knjižničara, Nikola Bišćan za blagajnika, Dušan Kotur, Ivan Kukolić, Tomislav Maretić, Ivan Rabar, Antun Starčević, Mirko Turić za tajnika.

Ove godine naraste broj družtvenih članova na 73, te se i družtvena knjižnica umnoža tako, da sada broji 240 svezaka, a to su najviše darovi što pojedinih prijatelja družtva, što samih članova. Medju njimi valja spomenuti financijalnoga savjetnika gospodina baruna Kušlana, koji pokloni 80 svezaka, hrvatsku Maticu, koja pokloni sve knjige, što ih je do sele izdala, pa sveučilištnoga profesora g. Franju Maixnera. I broj novina naraste ove godine za nekoliko, te su i to najveć darovi od svih domaćih i od mnogih vanjskih uredničtva.

„Hrvatski Dom“ siećajuć se ugodno svih svojih dobrotvora, koji su ga ili knjigom ili listom pomogli, te spominjuć njihovu dobrotu ovimi redci, zahvaljuje im u velike na ljubavi, što su mu ju do sele izkazali, te se i u buduće njihovoj dobroti preporuča, a vele žali, što samo hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti u Zagrebu nemože medju nje ubrojiti. Odbor družtva bje i lani i ove godine slavnu akademiju umolio, da bi družtvenoj knjižnici darovala one sveske „Rada“, kojih počam od 25. nema, nu žalibože hrvatska akademija neudostoja se hrvatskomu djačkomu družtvu ni odgovoriti.

Naučna predavanja bijahu i ove godine tri. Melko Gučetić čitaše „O kmetstvu i polovništvu na dubrovačkom zemljištu“, Jakov Radošević „O svrsi kazne“, a Stjepan Mlinarić „Izvrnuće smisla u brzojavki i posljedice, koje odatle nastati mogu“.

Dok tako „Hrvatski Dom“ čitaonicom, knjižnicom i naučnimi predavanji pomagaše svoje članove u nauku, nezapusti ni njihova družtvena života. Svaki skoro mjesec jedan put sastajahu se njegovi članovi na družtveni sastanak — a pozivahu i nečlanove — te prijateljskim razgovorom pri čaši

vina skraćivahu duge jesenske i zimske večeri, a hrvatskom pjesmom osladjivahu srce; tako se zabavljahu pjesmom i razgovorom.

Moglo bi se reći, da je „Hrvatski Dom“ tek ove godine pravo živjeti počeo, jer ova godina urodi prvi put najljepšim plodom njegova života, ove godine izdade on zabavnik istoga imena.

Buduć da se u Hrvatskoj sveučilište bijaše otvorilo, a od njegovih se slušatelja „Hrvatski Dom“ ustrojio, mišljahu i misle njegovi članovi, da „Hrvatski Dom“ ima onu istu ulogu u domovini preuzeti, koju „Velebit“ dugo prije u tudjini imadjaše, to jest, da „Hrvatski Dom“ ima biti na čelu učeće se hrvatske omladine, da ju on ima oko sebe kupiti i voditi, hrvatska omladina da se ima u „Hrvatskom Domu“ kao u nekom glavnom središtu sastajati, i tako složno raditi.

S toga odluči odbor društva već u sielu od 5. studenoga 1875., da će glavnoj skupštini predložit, neka društvo izdade zabavnik, knjigu zabavna i poučna sadržaja, na način onoga, što ga bje izdao „Velebit“ u Beču. I zbilja već 14. studenoga sastade se glavna skupština, i primi jednoglasno taj odborov predlog, te njemu povjeri izdanje knjige, a za uredjenje njezino izabra u prosincu 5 lica: Gjuru Arnolda, Bogomira Brlekovića, Tomislava Maretića, Ivana Milčetića i Mirka Turića, koji skupa sa društvenim odborom sačinjavahu odbor za uredjenje i izdanje zabavnika.

Dok ovaj odbor izdanje zabavnika pripravljaše, bijahu sveučilištni gradjani ovoga sveučilišta odlučili, da će osamstogodišnjicu krunisanja kralja Zvonimira na dan 9. listopada čim sjajnije proslavit. Da se i „Hrvatski Dom“ toj proslavi na dostojan način pridružiti uzmogne, odluči odbor za izdanje njegova zabavnika u sielu od 1. lipnja, da se taj zabavnik,

prvenac omladine hrvatskoga sveučilištá, imade posvetiti „uspomeni krunisanja Dmitra Zvonimira, kralja svih Hrvata“.

Tako evo nacrtasmo postanak i rad „Hrvatskoga Doma“ za kratko ovo vrieme, od kad postoji. Čitatelj je sigurno iz ovih redaka već razumio, za čim ide „Hrvatski Dom“, za čim teži, oko česa nastoji? a drugo nije ni bila zadaća ovomu nacrtu.

Prvi plod toga rada i nastojanja evo ova knjiga. Misli i čuvstva hrvatske omladine zaodjenuo je „Hrvatski Dom“ evo ovom knjigom, te ju šalje hrvatskomu narodu na koljeno kao prvi pozdrav od njegove djece, kojoj on odkidajuć sebi od usti, pa slažuć novčić do novčića nadkrio krov, da se pod njim vječnom istinom proti svakomu dušmaninu naoružaju; „Hrvatski Dom“ šalje hrvatskomu narodu ovu knjigu za prvo uzdarje od njegovih zahvalnih sinova sa njegova sveučilišta; šalje mu njom od njih milo za drago, ljubav za ljubav — ljubav za onu ljubav, kojom se on trudio i mučio, da djeci svojoj sagradi riznicu neprocjeniva blaga; šaljuć „Hrvatski Dom“ svomu narodu ovu knjigu dovikuje mu tanko glasovito: „Hrvatski narode, hrvatska mila domovino, neboj se, tvoja djeca te ljube!“

Odbor.

PJESME.

GJURO ARNOLD.

Radak
vojvoda bosanski.

(Mjeseca lipnja g. 1463.)

Po tužnoj Bosni pala noć
A crna kano smrtni grieh,
I glasni grom uz silnu moć
Ozvanja kano pakla smieh.
Na polju tihi usnu cviet,
U gori kadkad sušne list;
Bez brige spava cio sviet —
Ko diete kano da je čist!
Al ne, ne, tebe vara gled:
Visoki gledji eno *Red*, [1])
Na vrhu mu je mjesec susto,
Ne mjesec — bieli to je grad;
Okò njeg sve je mrtvo, pusto,
Zaviri mu na okna sad...

U palači na stolcu sjajnom
O ruci sloni *Radak* blied;
U borbi li je s boli tajnom?
Il grud mu tišti gorak jed?
Po licu mu se sudit neda:
Ukočilo se poput leda;
A oči svoje

Baš sklopio je,
Ko sladki da ga svlado driem.
Al usne mu se eno miču,
I rieči mu se na njih stiču,
On bdije još ... i nije niem ...
„„Ti bio si mi vieran viek,
I zemljom kad mi vlado mir,
I bojne kad je trublje zvek
Na krvav znao zvati pir;
Pa stoga, vodjo,
I k tebi dodjoh,
Da opet čuješ tužni glas.
Pobjesnilo je Ture: strašna zvier,
I silom hrupi kraljevstvu na dver;
Počasim li ti samo čas —
Potamnio mi kruni jas.
U *Jajce* [2]) moram danas poć,
Da slaboj ženi budem štit,
I prê no pane mrka noć —
Na noguh sva će vojska bit.
A vapiti ću i k nebesom,
Da Turkom prieti gromom, triesom,
Da krv im crna struje žuč;
Der čuvaj stoga gradski ključ,
I *Bobovac* mi kriepko brani,
Kad Bosni svanu bolji dani,
Zaboravit te neće kralj —
Ta vazda ti je bio sklon!““
„To reče on!
U tamni dalj
Hitrónog odnio ga hat ...
Al još ga moja miso goni.
A srdcem tajni glas mi zvoni:
O da si barem slomi vrat!
Haha! haha!“

Očajljiv smieh: ko s dalka grom
Razlegao se palačom;
A *Radak* ko od smrtna straha

Potreso se na stolcu svom.
Sad pogled kano munja plaha
Zakružio mu prostorom;
Sad zurio bi opet dugo
U ovaj ili onaj nugo:
U mraku nebi l' možda spozno
Pritajen stvor —
Ta duši mu je bilo grozno
Na vlastit sbor...

Al smirio se opet *Radak*
Ko mutni iza bure val;
Na usnah sinu smieh mu sladak,
Ko kad na pusti mora žal
Tihomce pane sunca trak...
I gvireć još u crni mrak,
Zaljuljo se je nesretan
U prošlih lieta sretni san...
I vidi *Prizren*, [3]) stolni grad,
Do grada tu se pruža vrt;
Večernji po njem pao hlad,
U hladu leži cvietak strt.
Ne cvietak — dieva spava sladko,
I lišce joj se smješi časom;
A vjetric čelo ljubeć gladko
Sa zlatnim joj se igra vlasom...
I *Radak* k njoj se bliže vije...
Začaran do nje netom stao,
Pa kano da je sretan znao,
Da o njem *draga* sanak snije:
Na koljena je blažen pao,
Cjelivao ju tiho... tiho...
Ko vjetar cviet,
Na čijem krilu se zanjiho,
Kad usnu sviet...
Pa ko što cviet razvija grudi,
Kad na nj sunašca tračak pane,
I ona u to tiho dahne
I s cjelova se plamna budi...

I eno gle! kolikim čarom
Otvara sniežne svoje vedje,
I eno gle! kolikim žarom
U junački mu obraz gledje...
„Posanjala sam,“ — milo sbori —
„U božjih da smo bili dvorih
A pred oltarom;
Svećenik nas je vjenčo tudi,
Oko nas stali znani ljudi
Sa sjajnim darom — —
Al san je varav — java gora!
Za tvoga moram kralja poć;
Je l' vidiš, gdjeno ide s dvora,
I k meni teži...
Ah bježi! bježi!
U tamnu noć...“
„Da bježim?“ on će njojzi gnjevno,
U oku čudan siev mu sjevno,
Za mačem segnu netom,
I leti... leti...
Da sad se sveti
Na dušmanu si kletom...
Al u tom trenu — — —
Na stolcu svom se *Radak* prenu,
Na čelo vruće stavi ruku zdenu,
I misli misli...
Pa kan da su mu srdce jadi stisli,
U noćni muk
Prošapta strašan bruk:
„Dok *Bobovac* još moja drži piest,
I krunu s glave mogu kralju strest!“...

Prekrilio ga s nova san,
I u snu trg si motri znan...
Tu vidi starce, žene, djece male,
I svim se vodom novi daje krst;
Bogúmilske [4]) se tudi knjige pale,
Svak vjeru mienja — prije vjeri čvrst.
A *Radaka* vam srdce strašno zebe,

Ko leden da ga netom probi nož;
Jer usred trga vidi sama sebe
A naokolo stoji ljudstva množ.
Al što je evo prigno koljeno si?
Zar milost možda za te ljude prosi?
Ne, on je sam, ah, toli podla duša,
Da svoga kralja zapoviedi sluša,
I javno sada svoju vjeru gazi —
Da vojvodom ga Bosne svatko pazi!
I prva tekar kaplja vode svete
Na tjeme mu je pala poput rose,
I već ga jadna ledni srsi slete — — —
Na stolcu evo svome prenuo se...
Zapiljio je krugom pogled plašni,
A s bliedih usna teknu riek mu strašni:
„Dok *Bobovac* još moja drži piest,
I krunu s glave mogu kralju strest!“...

Al opet snu na krilo pane meko,
Ko munja hitra odnie ga daleko —
I pred njim puče netom *Bilaj*-polje[5]...
Tu narod silan sve se skuplja, vrvi,
I gromko viče! „Dolje s kraljem! dolje!
Ta on si tudi otca-kralja ubi,
Ta on i tudi Bosni sreću smrvi“ — —
I *Radak* vidi *Stjepana* u krvi,
I biesan gdje mu narod glavu rubi;
A on još stoji smiešeć bies taj gledje...
Al sad mu lice biva sve to bledje...
Posrnuo bo narod k njemu bliže —
Na zlatni priestol kličuć njega diže ...
Pa već i krunu meće mu na glavu
Al sreća velja — — — rinu ga na javu...
I on ko biesan sgrčio je piest:
„Dà, krunu s glave svom ću kralju strest!...

Sa stolca svoga na to *Radak* skoči,
I srne k oknu bobovačke kule:
Slavulja rane već se pjesme čule,

Zatravljen štono svoju dragu roči.
U sjajnom ruhu zora sviet pozdravlja:
Iz kupe zlatne zlatnu rumen toči —
A *Radak* svoje snove zaboravlja . . . .
Na *Ljestovaču* netom svrne oči
Na Ljestovaču polje ravno, bajno,
A začudi se — nigdje trave, cvieta,
Svud maglu samo bistar pogled sreta.
I k *Bobovcu* se vije magla bliže,
A proz nju blista oružje ti sjajno;
Ta čudna magla — turska ti je četa,
Pod *Bobovac* što evo veće stiže . . .
A *Radak* mirno kano kip ti stoji,
I motri četu — kano da ju broji;
Po licu kadkad blažen smieh mu leti —
Ko čudnih da se svojih snova sjeti . . .
Al što mu netom pogled se ukoči,
Ko neman da mu zapazile oči?
Pred silnom vojskom *Mehmed*[6]) glavom kroči.
„Dà, san je varav — java jošte gora!"
I misli *Radak* da se opriet mora.
I srne namah kuli si na vrata,
Pa vikne straži, da se diljka hvata,
Na odpor svaki momak da je spreman,
Do tvrdje li se popne turska neman . . .

Do tvrdje li se popne! — luda straha!
Ta čvrsto navrh kamna stoji „*Reda*".
Tek umorena letom ptica plaha
Za odmor kadkad na vis kuli sjeda . . .
Duboko dolje pružile si ruke,
Dvie posestrime — riečice šumeće [7])
Ko zavjerile da se: viek da neće
Tu prelaz dati dušmanu bez muke.
Al *Mehmed* vezu tomu se smješeći
Porugljivo će svojoj četi reći:
„Premostite mi ovu jamu tudi,
Još danas mislim čin počinit slavan —

I pre no Bosni nova zora rudi,
Već *Bobovac* je pustoj zemlji ravan!“

Na laki poso Turci su se dali,
I sjeku panje... tešu... glade... rade...
Al već su krugom noćni mraci pali —
Premostili su jamu tekar sade.
Pa kud će silna *Mehmedova* četa
Kad puta nema da ju gore vodi,
Kad nema krila da ko jastreb lieta
Na strv: što gladnoj pohlepi mu godi?
Tek staza gore strma se vijuga,
I po njoj jošte gorski korov cvjeta,
Ta pogledaš li, već te shvati tuga;
Jer misliš ljudska stopa tu ne hodi.

Al Ture — znaš — je otrovnica zmija,
I jadan proz noć topove tu slija...
A sjutra šalje tvrdji težka zrna...
Od čvrsta zidja svako se odbija:
Baš ko od blaga srdca miso crna.

A gdje je *Radak* šakom svojih ljudi?
Zar djetinja im srdca kriju grudi?
Il bezbrižno si možda sanak sniju:
Pod glavom kano da ne slute zmiju?
Ne, spremni su — i svod da ruše neba;
Al vodje nema da im zapovieda —
U palači još bavi lica blieda,
A duša silno još mu se koleba...

„Odlučih“, šapnu nakon grobna muka;
„A ti mi sliko izpred duše bježi,
U prahu mrtva prošlost moja leži,
Na novi život sadašnjost me nuka.
Ti klečiš... moliš... sgini da te nije!
Smiljenja neznam, osveta me grije.
Ti plačeš... zalud!... to ne gane kamen;
Ta on je tebe oteo mi silom,

Razkrstio me s vjerom toli milom,
Pa da mu prostim! — valjda nisam mamen!
Der sgini samo — sgini da te nije!
Smiljenja neznam, osveta me grije."
I *Radak* slomljen na svom stolcu klonu
Ko silan hrast na silnijoj si buri;
U očijuh mu vidiš dušu bônu,
A grud mu drkće ko na smrtnoj uri.

Za časak opet uzpravi se jadan,
Na licu osmieh zaigro mu hladan.
„Ah meka li sam srdca kano diete,
Kad mrtva ljubav može da me smete;
Kad žena može bit mi čara puna
A ipak ne sja kano zlatna kruna!
Dá kruna — kruna, nju jedinu cienim
S njom prošlost svoju hoću da zamjenim!"
I kuli na dver strelimice bane,
Vojnikom vikne: da s' oružja kane;
Na bedem barjak da zataknu bieli —
Jer *Bobovac* se s Turci mirit želi...
I vierna k sebi poslanika zove,
Pa tiho rieči šapnuo mu ove:
„Pojuri dolje *Mehmedu* u šator,
I reci: da si kralju spremam zator,
Pa da sam voljan, dat mu ključe grada —
Nadari li me krunom Bosne sada.
I dadne li ti na to vjeru samo,
Der tajnom stazom dovedi ga amo!"
Pa ko što ptica hitrim leti letom —
I poslanika nestalo je netom...

Za časak netko kuca na dver grada,
Za časak u grad silna vojska pada.
Na čelu njojzi *Mehmed* stupa siedi,
A za njom krvnik muče sliedom sliedi.

Ustobio se *Radak* pa se čudi,
I srdce stálo kucat mu u grudih;

A krvnika mu duša ni ne sluti —
Ta svjetlost krune oko mu pomuti!

Sad *Mehmed* se i *Radak* eno ruče
Ko druzi vierni nakon dugih lieta,
Ne, ko dvie misli — svaka crna, kleta;
A *Radak* daje *Mehmedu* si ključe,
Pa nagradu si vražjem djelu čeka —
Al već i trne s *Mehmedova* rieka:
„Ti svome kralju, huljo, nisi vieran,
A istu vjeru s njime izpovиedaš,
Pa *Mehmedu* da caru budeš smieran,
Da pred njim ko pred Bogom svojim predaš?
Ti niti robstva kruta vriedan niesi,
A kamo l' da ti kruna tjeme resi"!
I krvniku je strašnim okom migno,
I možda tren je tek u prošlost stigno —
A na tlih tielo *Radakovo* leži
I grči piest — ko da za krunom teži...
A usne drkću kano s tiha sbora:
„Da, san je varav — java jošte gora!"

* * *

Oj tužna Bosno! četir sto je lieta,
I još je Turčin ono isto zviere,
Još s otrovnimi pandžami te dere
Pred očima uljudjenoga svieta.

Uljudjenoga svieta? — ne! ne! kleta —
Kad mirno gledje: gdje bez znanja, vjere,
Od ljudskih glava *on* si priestol stere —
Pa neće da mu vražji poso smeta!...

Oj tužna Bosno! suza mi ne lievaj
Hrvatâ zemlju suze ti ne rese
Na zviere srni mačem — pa mi pjevaj,
Al pjevaj da se sviet i nebo trese
Da sviet i nebo isti mah oćute
K slobodi kako utireš si pute!

1) Red je planina u Bosni, jedan sat od Sutiske; na njoj bijaše sazidan Bobovac najjača onda tvrdjava i priestolnica bosanskih kraljeva. S ove planine krasan je vidik na polje Ljestovaču.

2) Jajce leži na lievom briegu Vrbasa i spada medju znatnije gradove naše Bosne.

3) Prizren bijaše u to doba stolicom srbskoga gospodara Lazara Gjorgjevića, čiju kćer Jelenu oženi Stjepan Tomašević, posljednji kralj bosanski.

4) Za vrieme inkvizicije proti sliedbi Bogumilâ, bijaše palenje njihovih svetih knjiga običajno.

5) Bilaj-polje stere se izpod grada istoga imena, štono leži pod planinom Grmečem. Ovo se poslje dostalo žalostne znamenitosti, što je na njem predzadnji bosanski kralj Stjepan Tomaš Ostojić od svoga sina Stjepana i brata Radivoja udavljen.

6) Ovdje se ima misliti Mehmed II.

7) Imena tim riečicam su: Bukovica i Borovica.

Konačno spominjem, da su motivi ovoj pripoviesti — do onoga, da je Radak ljubio bio kćer Lazara Gjorgjevića — historičke istine.

HUGO BADALIĆ.

U Jurjevcu.

Tri elegije.

I.

Sastanak.

„Koja me divna sreća, brate, susrete danas,
Kako mi duša plamti, a ipak kako je plamen
Taj ublaživ! Kako mi godi razgrievajuć srce
Žarom blagim, izpunjujuć miljem ranjene grudi!
Pravo si radio, mili moj druže, kadno me k sebi
Danas pozva, hoteći prošetati zelenim lugom;
Pravo si radio, rekoh, i baš ti od srca hvala,
Jer si mi tako, i neznajuć ništa, najveću radost
Spremio, najžešću želju smirio, najljepšu žudnju
Mirnu u srcu probudio! Čuj kako radostno-tajno
Uz nju, dà uz nju, uz krasnu djevicu burno mi srce
Igra, djetinja, veseli se, baš kano djevica mila,
Koju dugo već tražih, a sad ju tek slučajno nadjoh!
Hej, šta si stao na putu, pa misliš, bog zna o čemu?“

Te mi idjasmo u troje: ona, — ti brate i ja.
Sunce još bilo visoko, — daleko na obzorju mirnu
Nigdje oblačka: vedro nebo vedrih nam duša
Zrcalo pravo. Oj kako lagani, kako li hitri
Tielom i duhom bijasmo. Kano kad s proljeća krasna

Leptir se tisne od cvietka do cvietka, i veselo krilî
Prši i titra o sunčanu traku, lagana leta:
Tako lagani, veseli i mi prodjosmo redom
Pokraj mirisna cvieća; přodjosmo dolom i briegom
Bez brige svake! — Divna si ti o silena moći,
Koju svatko jednim imenom krsti, al svatko
Po svom srcu ju ćuti, po svom umu ju pojmi,
Kojoj svatko jedan diže žrtvenik jednak,
S kog se toliko raznih želja i čuvstva javlja,
Koliko ljudi želi, koliko ćuti! Ah ti si
Ljubavi, kćeri nebesa, posvetila današnji dan mi,
Milom' tomu čedu prišapnula, da me zanese;
Mene nadahnula žarom, da sam, kako ju spazih,
Planuo ljuvenim plamom! — Dolino zelena moja,
Često sam, — dok si još bujna bila i dok te je blagi
Starac onaj njegovô, — često sam šetao tobom,
Pak sam uviek našao samo, da si mi liepa!
Danas pak, gdjeno mal da ne pusta čezneš i gineš,
Cviet ti vene, a suho granje barbarstvu se ruga:
Danas, — ja neznam, što mi je danas? Danas mi jesi
Dražestna, krasna, božastvena! Ti si, o ljubezna vilo,
Koja sve to činiš. Niema priroda oku
Godi, al srce i dušu oživljuje srce i duša.
Znaš li, dušice, kako je slavni Byronov junak, —
Njegova uma dični plod, — Childe Harold svuda
Svietom bludio sam, gdje mu toliko prizora veljih
Priroda pruži; to je on okom, to je on umom
Vidio: svagdje nam umuje, kako je dostojno njega.
Al šta ćuti srcem? Što li mu ugrijà dušu?
Ćuti on, ako još ćuti, da isto onako mu tužno
Sjetno srce bije, kano što večeri one
Kadno je, zapluv širokim morem, o zapadu sunca
Sâm sa broda si, harpom u ruci, zadnji put jošte
Vidio rodne žale, zadnje još sabrao glase,
Da se rastane s domom — pjesmom, žalobnom pjesmom!

Veselo, dušice, veselo; nama još neće dosadit
Mirna žića slast, niti znamo za svjetske te boli!
Tako idući, dodjosmo brzo do kolibe znane:

Mirnom ju krstiše nekoč, a sad biš ju nazvao *pustom*,
Jest doduše lik kano nekoč; — napis je stari,
Koji prem već izlizan, jošte se čitati može,
Samo što danas već laže, jer upravo protivno kaže —
Čudno li klasički stih na barbarskom domu sad stoji.

II.

Mirna koliba.

„Podjimo, rekoh, najpre na hodnik, ondje je bajna
Eola harpa; — davno je tomu, što sam ju slušo,
Pa bih danas, gdje nam baš vjetrić umjeren duše,
Tajne joj zvukove uz vas rado, ljubezni moji,
Čuti! Hajdemo dakle!“ Al kad dodjosmo gore:
Niemo, žalostno pusto! Harpa se o vjetru njiše
Kano strašilo; neima glasa, van što se kadkad
Tresne harpa o stupac, te grozeć se, žalostno ječi.
„Gdje vam je harpe zvuk, gdje li harpa, da vidim i čujem?“
Ja se ogledah: čuh gdje živa harpa se javi, —
Ona je bila! Ta nikad mi nije Eola žica
Ljepši i miliji zvuk proizvela, nego li bjaše
Njezin glas, koj bistro romoneć, uhu se momu
Skladnijom glasbom stvorio, neg' li je ikoja glasba! —
„Eno je tamo o stupu! Nekoč je veselo ona
Zujila! Sada pak oblik samo stoji bez duha:
Umro je genij njen, a njoj su od žalosti za njim
Pukle žice!“ Mal da mi srce nepuče bolno!

Namah podjosmo dalje, te u sobu stupismo staru:
Tu u bolja vremena mogô si vidjeti, sve što
Oku godi, srce razblažuje, dušu plemèni;
Tu je kipova bilo, slika i pjesmica nježnih,
A sve tako milo i vješto i ukusno-krasno
Da ti se činio raj. Sada puste zidine jedva
Koji trag o prošlom pričaju sjaju, i malo

Sličica visi — za koga? kad nitko već neide,
Da jih gleda i da se s bolju povraća kući!
Niemi stajasmo dugo kano kipovi. Meni
Oko svedj se na nju svraćalo, tražilo njezin
Dragi lik, i njezin uho žudilo glasak
Opet čuti. Pa stojeć i motreć dugo ju tako
Kad sam krenuo okom po sobi, — opeta samo
Nju sam vidio svagdje, opet mi glavica mila
Svakog iz kuta se kazala, usta se smiešila rujna,
Meni se smiešila; oko je žarko na mene dugo
Gledalo, kano da pita: ljubiš li iskreno, vjerno?
Ljubim te iskreno, žestoko, ljubim žarko te, dušo,
Ljubim — ne prevrtljivom ljubavi mladjana žara:
Junačkim srcem te ljubim! Ah sad mi je malo ne žao,
Kako sam kolibu ovu prozvao pustom! Ta nije
Meni više pusta, kad umjesto kipova mrtvih
Stoput i stoput mi sa svakog mjesta se mileni kaže
Lik tvoj! — Valjda nije ni tebi drugčije, dievo;
Jer kad čvršće i dublje ti zirnuh oko u oko,
Vidjeh u njemu nešto, što izreći nikad nemogu;
Vidjeh da duša polako se mienja, jer vesela prije,
Bezbrižna, lagana, — sada postade ozbiljna, sjetna,
Sada poče razmišljati; vidjeh kako ti zatim
Kano do neba uzleti, tražeći pokoja sebi.

Dugo stasmo sami nas dvoje. Napokon čusmo:
„Hej šta ste stali, pa sanjate tu u kolibi mirnoj?
Hajde već podjimo vanka, jer ovdje nam nikako nije
Po volji; hajde već, hajdemo: još nam je i dalje poći!“
Ti si to rekao brate, a reko si, ne da mi vratiš
Ukor, već želeći s mjesta se niema, pusta udaljit.
Kad već bijasmo pred kolibom, ja se još obazreh jednom,
Jednom još da čitam krasne Horačeve rieči:
„Taj mi se kutić nad svimi na svietu najviše mili.“

III.

Na ribnjaku.

Pred nama pukla poljana cvietna. Sa svake strane
Šumica gusta. Nad nama vedro plavetno nebo,
Na njem sunašce žarko. Svietli nam sunašce milo,
Vidiš li, kako smo sretni; nad nama tvoji su traci
U nama drugo je sunce — ah sunce života i sreće,
Ljubavi žarke žareći plam, koj čovjeka diže
Ponad sviju stvorova zemnih do neba našeg:
Jerbo čovjek kad ljubi, božanstvu je najviše sličan. —
Tako prispjesmo kiosku drevnû: ovdje u hladu
Bršljana vita sjedosmo na klup. Pod nama niže
Potoka žubori struj, o zorito žamoreć pljuska
Kano da zbori: „Poput vode časovi teku,
Ljubite dok vam je čas, dok još mlade vam godine služe
Ljubite — —!“ Pusti ga, dušo, nek teče; neka nam tako
Mirno ko on, života ugodni prolaze časi!“
Kamo to gledaš? Spazih te kako si napinješ oči,
Da pročitaš neka imena, koja je davno
Bog zna tko i kad zapiso o dubu uz bršljan.
Ludjaci jadni! Ne o dubu ime da dubeš,
Ne o vjetru slavu da viješ! U srce valja
Ime zapisati, u srce koje te iskreno ljubi;
Nije l' ti dosta, pa ako si junak, ako si vrstan,
U srce naroda ime zapiši, a narod će haran
Zlatnimi slovi ime ti slavno za zviezde prikovat!
Hajdemo, dušo: naša imena — srca su naša.

Lagani svrnusmo krok uz potok krivudasti diljem,
Hiteći kano i on štono hiti do ribnjaka bistra.
Sjedosmo malen u čun; — kako godi zibanje čuna,
Čuj kako veslo se praćka i mete srebrne vale.
Dugo li sve troje niemi bijasmo; tada se pjesma
Umiljna pjesma tebi, brate, tisnu iz grudi,
I u naših dušah zvuke potaknu iste:
Sve što veseli i uznosi dušu, sve štono srce
Tješi i blaži, ta sve što je čovjeku milo i sveto,
Pjesmom izrazismo sve! Oj da vam je bilo nas čuti!

Ali kano što pčelice mile, kada se roje,
Zujeći lete amo i tamo, a uviek se ipak
Oko matice kupe i njezinu slušaju zuku:
Tako i pjesmice naše, kružeći širokim krugom,
Vazda se svraćahu ipak do jedne matice samo,
Hrvatske majke naše i njezinu pjevahu slavu:
„Zdravo nam rodna hrvatska zemljo! Djeca se tvoja
Svagdje rado siećaju tebe i svagdje ti ime
Svetim čuvstvom ljubavi nose ù srcu. Ti si
Slavna u prošlosti, slavnija jošte u srcih djece,
Koja se ponose, da su Hrvati i glasno Ti kliču:
Bit ćeš opet Velika: zdravo o hrvatska majko!“
Hodi dušo, da te zagrlim; privijem da te
Burnu na grud, te da čujem, kako ti srdašce bije:
Tako nek svako srce kuca za hrvatsku zemlju. —
Sunce se spustilo jur, a na zapadu rujni oblačić
Viestnik sutrašnjeg vedra dana, rudjeti zače:
Rumeno nebo žarkih nam duša zrcalo pravo.
I kad posve se smiri sunce a nebo se jasno
Zviezdami osu: tada se digosmo, podjosmo kući,
U srcu noseć blaženu žudnju, sladko čeznuće,
Milost, nježnost, krasotu, božastvo ljubavi svete. —

Komu pjesme?

Pitat ćeš, ljubezna dievo,
Znati ćeš možebit rad,
Komu sam pjesmice pjevo,
Komu li pjevam ju sad?

„Mila je,“ veliš, „i možno
Srdašca hvata se mog:
Sve joj je krasno i složno,
Ko da ju zadahnu Bog.“

„Al da bih mladjana znala,
Komu jih namieni on:
Žarki bih cjelov mu dala
Za svaku na poklon.“ —

Što mi je pjesmica mila,
Mio je jezik naš;
Što ti se na srce svila,
Najbolje ti valjda znaš!

Što mi je složna i krasna,
Krasan je, koj mi ju dá;
Njegova svjetlost se jasna
Vjekoma u pjesmi sja.

Pitaš li, komu to zuji
Lire mi sladjani glas:
Pitam te, komu li buji
Po polju cvjetića krâs?

Pitam te, komu li cvate
Lica ti rumeni cviet,
Kaži mi, nije li za te
Cieli taj divotni sviet? —

Hrvatski pjesnik sam, dušo,
Hrvatski pjevam ti ja,
Narod sam hrvatski slušo,
I mene narod moj zna:

Svakomu od toga roda
Pjesme su od mene dar;
Znade jih seljak, gospoda,
Čita jih mladac i star.

Nu ko što tebe i cvieće
Gledati uzmože svak;
Jedan pak takve je sreće,
Jedan vaš ubrat je jak:

Tako i pjesama slasti
  Jednako osjete svi,
Jednoj pak na grud će pasti —
  Znaš li ju, dušice, ti?

Znaš ju, ah ti ćeš ju znati,
  Krasna je krasan ko dan:
Ko da je Vesna joj mati,
  Ko da je vilin joj stan.

Svaki dan vidiš ju rano
  Krasnu u zrcalu svom;
Zašto ah, nije ti dano,
  Vidjet ju u srcu mom!

Dodji i vidi gdje stoji,
  Dodji i cjelov mi daj;
Dodji i s cjelovi tvojî
  Zemlju mi stvori u raj.

Bogomir Brleković.

Bolje grob — nego rob.

Po narodnoj priči.

I.

Na Hrastovici, strmoj gori
Tihovito se toli ziba
Jezerce sivo, a iz gliba
Tajnovit glas mu tajno sbori:
  Oj bolje grob je — nego rob!...*
A putnik li se pita strani,
Odakle čudni glasi ovi,
Odvratit će mu razigrani
Jezerca toga talasovi:
U bajno bi, oj strančе, doba,
Kad ovdje drevno pleme žilo,
Na rubu što je uviek groba
Sa silnikova biesa bilo....
Bijaše nojca vedra, blaga,
Ko nježnog čeda tihi san,
Kad starica je sinka draga
Očikala: ko bolnik dan;
Nu kada dodje, drktnu biedna,
Ko košuta na puške grom,

*) Ova je priča zabilježena u „Viencu“ br. 25. god. 1870.

Na vrutku kad se kriepi žedna,
A dalek joj je štitni dom.
Pobliedilo mu rujno lice,
Ugasnuo mu oka plam,
Oborio je glavu nice,
A na srdcu mu težki kâm
Govorio bi — al ni glasa
Iz grudi vinut nije jak,
I plakao bi — al tog časa
Prešušio mu suza trak.
„Oj što je tebi, sinko mili,
— Tugaljiv majčin pita riek —
Da tužiš, što te mlada sili
I udes koj te bije přiek?
Oj reci majci i ne taji,
Ko tajio što do sad nisi,
Kad majka tješi, svi se vaji
Pregaraju i nada krisi.“
„„Oj majko““ — sin se na to prenu —
„„Upitat nešto tebe mi je,
Al sbori pravo,““ — prstom krenu
Pram nebu, gdjeno mjesec sije
I sitnih zviezda trepti roj —
„„Oj kriesova ti nebesnijeh,
Života tvog ti a i moga,
Govori, sin te pita tvoj...
Za žara danas sunčanoga
U hladak sjeli mi pastiri,
Od umora da silenoga
Odpočinemo, gdjeno viri
Šaputajući poljem hrle,
Bježeći svedj se ko od šale,
Prem napokon se ipak grle,
U rieku bližnju lijuć vale.
U gustu tude sjedeć hladu
Naš Mato kliknu: braćo draga,
Svak' pričaj o seb, da li blaga
Il drugoga mu čeg imadu

U domu mili roditelji,
Čim poniet bi se mogli sini:
Il morskoj brodeć po pučini
Il bijuć bojak glas si velji
Bijahu stekli ili domu
Bistrinom mudrog duha svoga
Pomogoše li drugu komu,
Ukoriše il nevriednoga.
Hvalisat svi se stali na to,
Veličat slavno pleme svoje,
Al ja ti mučah: Tad će Mato:
Svi kako tako, al ovo je
Sirota, braćo, otca koji,
Kopilan buduć, pravog nema,
Nit s rodjaka se diči svojih;
I uprav prstom uprie na me.
Ja sgrčih piest i već se spremah,
Da nanj svog gnieva pustim plame
I naplatim mu zlobni rug,
Al mah se sjetim, što bi bilo,
Da istinu mi sbori drug,
I rame mi je oslabilo.
Sad pred tobom sam, majko mila,
Govori pravo i ne taji,
Pa, ako si se prevarila,
Oprostiti će sinak maji.
Gle zviezde, kol se milo kriese
I tihu ovu gledaj noć
I slušaj blagi dah vjetrica,
Što s lišća noćnu rosu trese,
I božjega se sjeti lica,
Pred koje nam je jednom poć."
„Oj bože mili, — majka ciknu
Što sgriešila sam silna toli,
Da takove me stigle boli,
Kim srdce moje ne naviknu?
Oj sinko mili, majku čuj
I na srdce mi ruku tuj

Privini, slušaj kucanje mu
I vjerovat ćeš stalno njemu:
Sedamnajst već je lieta tomu,
Što gospodara naših sela
Tol silna želja obuzela,
Da na brdu tu visokomu
Na Hrastovici digne grad,
Do zviezda koj bi dopirao,
Ko oro snažan, čil i mlad.
S tog kmetove je pobirao
Iz svijuh sela sve po redu,
Što mužkih igdje glava srio;
A s dječicom bi ostavio
Tek žene, neka biedne predu
I miju, rede, dietcu hrane
I plugom oru, dom si brane.
I otca ta ti stigla kob,
U živi i on ode grob,
A ja ti s tobom ostah sama.
I noćna kad bi pala tama,
Kraj loga tvog bi sjedila ti,
Cjelivajući pram tvoj zlati
Pripievala o roditelju,
Da usliša mi višnji želju
I na ljubeću moju grud
Da jednom njega već dovede,
I da me mine jad i trud,
Da tegotne me minu biede.
A ti još nejak, sborit samo
Po gdjeku znajuć riečcu, tad
U velik bi se dao jad,
Ko ljudi mi što istom znamo.
Iz očica bi suze vrile
I milenim se lišcem lile,
Ko tihane iz česme kapi
Po cvjetnih, sinko, livadah ti.
A kad bi žarko sunce sjalo,
Na mileno ti lišce palo,

U očijuh ti svedj se zrile
Ne zjenice neg šare dûge,
A one kad ih ostavile,
Prikrivao ih oblak tuge."
„„Oprosti, majko, što sam toli
Uvriedio ti srdce tvoje,
Podnosit nisam mogo boli,
Kû rug mi druga zadao je...
Oj tužna li je tvoja priča
I za srdce me ugrizla je
Od porugnoga jače biča,
Golemije mi dala vaje!
S tog, majko mila, čuj me sad:
Podnosit tvoj se neda jad,
I za čas koj ćeš u grob leć,
A majke ja ne imat već.
S tog tražit idem otca mila ;
Pa paklena ga propast krila
Na tvoje ću ga dovest grudi
I jadi će te minut hudi:
Pohiti s toga, žurno spremi,
Na putu što će trebat sve mi,
I ne vratim li k tebi ja se
Pre nego jedno ljeto mine,
Tad u snu ću ti doniet glase,
U grobu i moj trup da gine!""

II.

Za danom danak hrlo mine
I junak naš se vrh planine
Kraj silnikova našo grada,
Medj množtvo svieta trudan pada.
Tu gledaj, rek bi, sajam pravi:
U mravinjaku ko što mravi
Odasvud hrle, noseć hranu
Il gradju domu razklimanu,

I tude sve na nogama je,
Čas kola škripe, bije bat,
Čas muklo stenje trudan hat,
Čas tačke cvile i sred graje
Mrzovoljnijeh nadzornika
Tužećeg roblja stoji dika.
O podne netom kucnu zvono
Tugaljivo i toli bono,
Ko zadnji jecaj sdvojne duše,
U ponor kad ju griesi ruše.
Sve roblje mah se posla mane
I u hlad gusti hrlit stane,
Da okriepi si bolna uda
Od umora i težka truda.
Na plandištu ti tako stado
Bez misli leži i bez volje,
Pastirče dok ga opet mlado
Ne potjera u ravno polje...
Naš zorni junak mirno stoji
I tužnim okom roblje broji,
Te glasno kliknu u sav glas:
„Oj ljudi, Bog da čuva vas
I dobru da vam sreću dade!
Da l' od vas tkogod reći znade,
Je l' usred družbe junak ove,
Koj Miletić se Ivo zove?"
„Oj mladče, -- roblje njemu kliče —
Što dovelo te, nesretniče?
Zar ne znaš, da već živu glavu
Odavle izniet nećeš moći,
U propast da si došo pravu,
Na robiju da moraš poći?
S tog bježi brže, ne kasni mi,
Jer šteta te je, liepa toli
I za tobom me srdce boli,
Ne ostaj medju nevoljnimi!"
„Oj ne pitam Vas, ljudi, toga,
Već vječnoga vam tako Boga.

Sad istinu mi recte pravu,
— Skupocjenu ja tražim glavu —
Je l' Miletiću Ivo tude,
Da na srdcu mi lakše bude."
„Jest tuj sam" starac kliknu siedi,
A obrazi mu tamni, bliedi,
Iz očijuh mu tuga zrije
I cielim mu se licem sije,
A junački se prigno rast,
Ko okrnjen i srušen hrast —
„Govori, što ćeš, odkud, tko si,
I koji jad te amo nosi."
„U rodu sam ti, Ivo, znaj,
Po licu s tog me razpoznaj,
Bud da se majke sjetiš moje,
Bud rodbine si druge koje."
„To oko... lice ... pravo njeno,
Ne živit s kom mi dosudjeno,
To je oko, lice moje žene,
Sirote biedne ostavljene.
Dà, sad te, momče, dobro znam,
I zlatni isto sbori prâm,
I vedro čelo kaže eto,
Da istina je prava sve to.
Dà, sinak mili moj si ti,
Daj, sinko, otca zagrli."
I suze teku otcu, sinu
I svukoliku tu množinu,
Oko njih što je mirno stala,
Na suze tuga natjerala.
„Dà, otče, ja sam tvoje diete,
I prisege se dodjoh svete
Odriešit, kojom kleh se maji,
Uminut njeni da će vaji
I tebe da će vidjet ona,
Il nek me sudba nesmiona
Sa ovog za viek trgne svieta.
Toliko ona trpi lieta

I sad je, mislim, došo dan,
Da izpuni se njezin san.
S tog, ćaćko, ustaj, odmah idi,
Da njezino te oko vidi,
A ja ću za te biti rob,
Da majci lakša bude kob!""
„Polako, sinko, znam da više
Sirota majka već ne diše;
Jer u našoj je rodbini ti
Odavna, da ti uviek, prije
Neg sviet će tkogod ostaviti,
Gospodar u snu njega zrije.
I preksinoć sam majku tvoju
Drugaricu i milu moju
Svu u bjelinu odjevenu
Kraj postelje si ugledao,
Veseljem joj se obraz sjao,
Pram nebu rukom desnom krenu,
„„Oj Ivo hodi,"" zovnu mene,
Da idem s njom — al drug me prene"...
Sad opet eto kucnu zvono
Tugaljivo i toli bono,
Ko zadnji jecaj sdvojne duše,
U ponor kad ju griesi ruše,
I ču se mrkih nadzornika
Goropadna i ružna vika
I biča ljutog ljuta cika.
Sve roblje hrlo podiglo se
I teče, što ga noge nose,
Da ne kosne ga ljuta zmija.
„Oj otče, kako to vam prija,
Da nekoliko objestnika
Tol mučiti vas lako može?
Množina vas je prevelika,
Pa zašto ne bi, mili bože,
Sjedinili se, robstva gadna
Odbacili il groba hladna
Dokopali se ljudi radje?

Od robstva smrt je, otče, sladje.“
„Jest, sinko. Rieč ti zlata vriedi,
Al glasno tako ne besjedi;
Jer izdat bi te tkogod mogo,
Pa nikom ne bi tim pomogo.
To ljudstvo tude nesložno je,
Ne trpi bratac braće svoje,
Neg jedan drugom kopa grob
I voli vječni ostat rob.
I s nesloge će svojih sina
Još mnogo trpit otačbina.
Jer, kada ovaj silnik mine,
Nadoći će ih iz tudjine
Odasvud, sinko, dosta, joj,
I crn će danak svanut njoj.“
„Ne sbori, mili otče, toga,
U višnjeg nam se uzdat boga,
I našem rodu svanut mora
Slobode zlatne zlatna zora
Nu još će mnogo proći lieta,
Dok želja mi se svrši sveta,
Al jednom ipak to će biti,
I on će jednom sretno žiti.“
Medju to stigli k vapnenici,
Gdje s otcem drugi nevoljnici
Za gradnju vapno gasit stali
I vode unj sad nalijali.
Uzbujalo je vapno tim
I mrk se iz njeg vino dim,
I tutnji muklo poput triesa,
U dalji kad se na sviet stresa.
„Oj otče, mene srdce boli,
Što starac ti se mučiš toli,
Zamienit ja ću tebe rado,
Jer dosta si mi veće strado.
Otidji stoga našem domu
I živi, umri svoj u svomu,
Ta silniku će pravo biti,

Jer mene tuj ćeš ostaviti.“
I okrenu se nadzorniku,
Za otca u njeg milost prosi,
Da dopusti mu nevoljniku,
Nek živu glavu odtud nosi.
Al nadzornik se smrknu ljuti:
„Što veliš, pseto, radje šuti,
Jer robom i ti znaj da jesi.
Stog vode brže daj donesi
I robuj mirno s otcem tude,
Da tamnica vam spremna bude.“
I mladca bičem ljuto šinu.
Za njime starac mah se vinu:
„Oj huljo, to ću platit ja ti!“
I za prsa ga hrlo shvati;
Al drugi brže nadzornici,
Ne naviknuli takvoj vici,
Doletiše i plien iz ruke
Oteše starcu sve bez muke,
A onda na njeg udariše.
Uzdržat sin se nezna više,
Neg s gnjeva težkog drktnu sav,
I skoči, kao ranjen lav,
Te otca mila ugrabio,
Sa zemljom dva ih sastavio,
A tad im s boka trgnu mače,
Te jedan u piest otcu tisnu,
Zamahne — što je mogo jače,
Da nadzornik i treći vrisnu.
Da sad ti bilo pogledati,
Odasvud kako sve se jati
I sprema se na ljudih dvoje,
Što u toj vrevi mirno stoje,
Ko morske hridi sred valova,
I dirnula b' te sgoda ova.
„Oj sinko, zalud sve je sada
I glava mora da nam pada,
Ta roblje isto skače sve,

Da smrt nam dade, sinko, pre
Neg sebi i njem pomognemo —
Za dobro ti je gluho, niemo!“
Sin otca mirno motri mila,
A srdce mu je guja svila:
„Al bolje grob je nego rob,
Umrieti mlad ne strepim još,
Ta kukavnik ti nisam loš.
Pa da ih jošte toliko je,
Nek desnice se plaše moje,
Sahrvat ću ih ili mriet!“
„Oj bolje grob je — nego rob;
Al, sinko, silan tuj je sviet,
Zaludu bit će svaki trud
Prorazit će nam za čas grud
Il razstavit nas na jad hud.
Umrieti ćemo stoga skupa,
Da jedan drugom mrtva trupa
Ne ugleda, stog zagrli me.“
Odasvud sve se na njih diže,
Za glavom već im eto siže;
Al za čas tili otac s njime
U vapnenicu tu se vine
I u dubljini toneć mine.
A zemlja sva se tresti stala
I tamna magla na nju pala,
I prepalo se tužno roblje,
Još živo da će past u groblje.
Al za tren opet tama mine
I sunce žarko — jasno sine,
A mjesto grdne vapnenice
Jezerce modro izvi lice
Na Hrastovici, strmoj gori;
I danas iz njeg još se ori:
Oj bolje grob je — nego rob!

* * *

Oj Hrvatska mi otačbino,
Ti zibko mile pjesme, priče,

Ti slavnih djela domovino,
S kih slava tvoja viekom niče,
Oj sretan sam, da diete tvoje
Nazivati se mladjan mogu,
I ti da kriješ kosti moje,
Svedj višnjem ću se molit Bogu!
Dà, Hrvatska je zemlja mala.
Al svakom srećom bude cvala,
Kad pjesme, priče krasne njene
Ne ostanu tek priče, pjesme,
Neg tvorom budu oživljene;
Oj propast ona nikad nesme!
Navalili su odsvud na nju
I želju goje svakidanju,
Sa svieta da joj ime mine,
Hrvatstvo da nam milo gine;
Al navale su zalud njine,
I hman se brat joj nebrat diže
I krstom nju razdvojit kani,
Da narodnosti svê se mani;
Za njenim zalud zlobno siže!
Hrvati svedj će bit Hrvati,
Ta Hrvatska ih rodi mati,
Hrvaticu ta zemlju goje
I svojim znojem, krvlju poje!
Za koji čas će njom da ori,
Iz priča njenih što joj sbori:
„Sloboda zlatna, sretan dom,
I sretan Hrvat svoj u svom!“

JOVAN HRANILOVIĆ.

U sobici mojoj sjedim . . .

U sobici mojoj sjedim,
Šta li mi je neznam ni sam,
Ali znadem, da još nikad
Tako sjetan bio nisam.

U srdcu mi i u duši
Spokojica sjetna struji;
Nije ljubav — ah ta ljubav
Nalika je tek oluji.

Zaman su mi zlatne sanje,
Moja ljubav meni što će?
Kad mi na nju miso skrene,
Plakat mi se samo hoće.

Čemu vidjeh one oči?
Čemu ono vedro čelo?
One grudi, one prame?
Ono lice sjetno, bielo?

Pjevati ću — šta da plačem?
Nek je vedro lane moje,
Nek je mirno njeno srdce,
Kad već moje ranjeno je.

Svršila si što si htjela
Moja zviezdo! — sad se vrati!
Odsada me u životu
Neka pjesma moja prati.

U sobici mojoj sjedim,
Šta li mi je neznam ni sam,
Ali znadem, da još nikad
Tako sjetan bio nisam.

Amo dajte tamburu mi!
Zapjevat ću, da mi lane,
Da još jednom, pa već nikad
Nekdanja mi ljubav plane.

S bogom moje zlatne sanje!
Sad se s Vami razstat mi je;
Vi ste bile samo sjena,
Sad me novo sunce grije!

Oj leti moja pjesmice!...

Oj leti mi niz vrleti!
Prek nebotičnih gora!
Oj leti moja pjesmice
Prek sinjeg leti mora!

Oj sunca leti trakami!
I zviezda leti trakom!
Od zviezda leti k mjesecu
U letu brzom, lakom!

I traži nju mi krasotnu,
I traži nju mi bajnu,
Poštenju traži caricu
I vjeri krunu sjajnu!

Pomišljo sam ju biserom,
Pomišljo sam ju zlatom,
Pomišljo sam ju angjelom
I rajem svietu na tom.

A srdce bolno kuca mi,
I žestok plam ga pali,
I grudah! silno bije mi
Ta ljubovnimi vali.

Oj uzore mi smišljeni!
Oj željo moja tajna!
De sini mi! otvori mi!
Već vrata svoja rajna.

Ma jednom da mi ljubnut te,
U zamamna ta usta,
Vilolik liru trzo bi
A pjesma mi ne susta.

Zaorio bi gromovi
Vilovite uz glase,
Da ljuba si mi pjesniku
Nek cielim svietom zna se!

I oblak s nami presretnim
Vrh svieta nek se vine,
Daleko gor med zviezdami
Sjajnovit neka pline!

Ja te vidjeh djevojčice . . .

Ja te vidjeh djevojčice,
Skrivala si zaman:
Svoje oči, svoje lice
I svoj pogled plaman.

Vidjeh, kako nožka sitna
Sniežkom ti je sjala,
Vidjeh, kako kosa kitna
Rameni ti pala.

I što tajiš? — što te smelo?
Tvoje sjetne oči,
Tvoje lice, tvoje čelo
Ljubav mi svjedoči.

A što tajiš? — reci jednom
Čekat mi je muka.
Plaman cjelov ustnom mednom
I ogrljaj struka.

Reci dušo! — vrieme hiti —
Prolazni su čari,
Reci dok smo i ja i ti
Srdcu gospodari.

Moje sunce, moja zviezdo!...

oje sunce, moja zviezdo
Moja srećo, moja tugo!
Što li tvoje plavo oko
Sve me zirka dugo, dugo?
U tvom oku tajna skrita,
Moje srdce već ju čita....

Oj ta skloni divne oči!
Na što da i zora rudi?
Kada milka plamno sunce
Ne smie grijat naše grudi;
I kad sviest nam šapće, sbori:
Pusti sanje! i pregori!

Već te drugi prije ubro,
Da mu sjetno vedriš čelo,
I da sklone žića muke
U tvog milka čarno velo.
Pa nek sniva blažen tako!
Ta i on je dosta plako!

Tajna tuga, tajna sjeta
Moje grudi trga, mori,
I plamečkom tajne vatre
Moje srdce drhće, gori;
Ali ja se odat neću,
Nit ću trunit tvoju sreću.

A ti skloni divne oči,
Nit si truni bračne sreće;
Jer uz ljubav u srdcu nam
Još i drugo raste cvieće;
Pa kad drugče nije — neka
Budimo si brat i seka!

RIKARD JORGOVANIĆ.

Moru.

Ko zrcalo je svuda more gladko,
I dirne l' obalu koj val, tad sladko
Zaječi, reć bi kao zvonka rima,
Što visok smiso u svoj okvir prima.

O more! najvelebnija si pjesan,
Što najveći ju pjesnik, kad ga nesan
Savlado, složio na svoju slavu,
Da s njenim zadnjim jekom sklone glavu.

Daleke obale su tvoje rime,
A valovi su stihovi, što ime
Nedohvatno pjesnika bez prestanka
Opetuju i slave dok je danka.

I cielo nebo kao štitom zlatnim,
Prekriva more, da se ničim blatnim
Neskali, samo zviezde, meteore sjajne
Ko uzklike med vale šika veličajne!

Nu dodje vrieme, kad se more smete,
Ko pred božanstvom tiho, dobro diete,
I tad ga strašna sumnja stane morit,
Da l' slavi dostojno svoj lik uzorit.

Uznjiha se sve većim valovima,
Nemareć što je obala, što rima,
Uzvišenim se stihom k nebu vine,
Dok sviet i nebo u jedno ne spline.

Pa gdje je duša širom svieta ciela,
Uzvišen što bi govor pojmit smjela?
I ljudi klečajuć vrh hridi tvrde
U strahu šapću, da se bozi srde.

Mojoj Peri.

Tko tebe jednom vidi, pa da dvoji
Je l' modro ili crno oko jače?
Sva razkoš nebeska u jednoj boji
Upisana u tvojem oku stoji —
U modrom rad kojeg mi srdce plače.

Tko vidi tvoje neumrlo tielo
Obasuto krasotom svega svieta,
Ko labudovo krilo sjajno, bielo,
Zaodjeto u nevinosti velo,
Taj klecajući strahom tebe sreta.

Dopusti božice života moga,
Jedared da ti kažem moje sanje,
Prem znadem, da do vječnog čara tvoga
Doseći neću do nedosežnoga,
Od Serafa da pjevam čišće, tanje.

Kad tebe divnu prvi puta zgledah,
Mah osjetih u srdcu sladke rane
I pogled tvoj — koj prispodabljat neda,
I posmjeh tvoj, pun ljubavnoga meda,
U iztočne me prenie gjulistane.

Dalekoj u daljini sjajni dvori
  Iza njih silni vrsi Himalaje
Na nebu sunce kao vatra gori,
A nad tebe se čempresi i bori
  U zakonište grle na sve kraje.

A ti sa sjajnog truna od dragulja
  Sa prezirućim okom gledješ doli,
Gdje poklonika carskih ciela rulja,
I tamjanom i mirisom od ulja
  Neprocvaćelih ruža tebe moli.

Ti jedno samo slovo — oni nice,
  Ti jednu rieč — a oni zemlju ljube,
Ti jedan mig — a oni dignuv lice
Za jatagani grabe strelimice,
  Da za te život svoj i mladost gube.

Nu lude šale! ti se nježno smiješ,
  Ko triezno ozbilje sred bujna pira,
Žestoke oči ručicama kriješ,
Golubicom se iznad mene viješ,
  Noseći meni vienac vanjskog mira.

U sjeni paome . . .

Počivah umoran u sjeni pôme
Dugoliste, a na oazi cvietnoj
Bezkrajne, puste Sahare. Nada mnom
Plovljaše veleban i sjajan mjesec;
I ljeskao se piesak poput zviezda
I zviezde trnule ko plahe sluge
Pred mjesečevim dostojanstvom. Tiho
Bijaše svuda. Pôme list široki
Kadikad plaho se zanjihnu, reć bi,

Turóbita ga dirnu krilom duša,
U pjesku propalih to karavana.
Al čujte! Nebjeh sam. Ta odkuda bi
Zabludio u ovu strašnu pustoš
Osamljen, nepraćen? Uza me bila,
Na moje rame naslonivši glavu,
Ah, ona, koju ljudi nazivlju
Golubicom nadą sve golubove, —
Ja pako kraljicom života moga.
Ko bieli mramor sjalo joj se lice,
Ko labudova krila dizale se
Lagano njene grudi. Poput noći
Na očice joj trepavice pale . . .
I dugo, dugo motrih je u žudnji
Ta budu li se skoro podignule,
Da sinu zlatom sunca usred noći.

Nu zalud čekah, dok mi nedotuži
Te plahim glasom neprozborim tiho:
Strahovita je noć, kad zastre mrakom
Taj bujni sviet; pod njenim crnim krilom
Zašute zvier, i čovjek i bilina zamre,
Odvraćajuć svoj cviet od njenog oka!
No groza, strah i zlodjela se dižu,
Opačinami kaljajući zemlju,
Da zastenje i proplače na vrela . . .
Još strašnije je, dnšo, kad se noć
Na ljudsko srdce sleže, tada puca
I na pukotine provali rujna krvca.
O, neznaš ti, pa odkud bi i znala?
Kolika tuga na srdce mi pala!
Da rieka Nil se prometne u guju,
A da ju obklope sve strielice
Krvožedne Beduina, pa da
Bezkrajna ova guja stiskat stane
Te grudi likom tvojim izpunjene
Bol grozniju još nebi osjećale.
O sini, sini! blagim tvojim okom,

Već puca srdce, krvca teče tokom,
Pa nesineš li brzo blagim trakom —
Ljepote tvoje hram će propast mrakom . . .

Turobit glas na pjesmu ptice nalik,
Plačuće izmed lišća paome,
Kad samum vrela proždere i rosu,
Odgovori mi tiho: Bijah jadna
U haremu u čeliji Sareme.
Dvie žarke suze spazih joj u oku,
Kad udjoh. — Zašto plačeš carice
Čarobitoga istoka? zapitah.
Rad česa su ti vlasi razkuštrane
Od noći tamnije, od svile meklje,
Ko da je divlji vjetar u njih rovo.
Ni cvietka u njih, ni bisera sjajna,
A lica ti probliedila ko mramor,
Ko ona božica u gjulistanu?. . .

Sarema mi odvrati ridajući:
Nepojmljiva je moja pečal. Dva su
Mjeseca minula već, što me kralj moj,
Moj raj i bog moj pronemaruje.
Ti znadeš koli žarko me ljubljaše.
Ni sunce pustare nežeže jače
Od cjelova sa njegvih divnih usta,
Dok njegvo oko nalik nébu sieva.
Al sada, hladan kao kremen-kamen,
Ni pogleda već za me jadnu nema.
Izriedka dolazi u harem tihi,
I nadje li me gdje u sjeni hladnoj
Kraj vodometa prskajućeg biser,
Malóvriednim me posmjehom pozdravlja.
Još jedna nada ostala je meni,
I pane l' ta — tad, vidiš ovaj kindjal
U grudih nestati će polomljenih.
Oh, jedna nada!.. nesretnije žene
Još sviet taj nevidje od mene . . . mene . . .
Čuj! modro ti je oko kao nebo,

Dok nikoji ga oblak nezavrebo,
Ko cvietci čisti samotne oaze
Do koje nema utrvene staze,
Ta kojih nitko djevičansko lice
Nedirnu do li rose jutrašnice.
O, da ti srdca imaš, sažaljenja,
Tad pomogla bi, da mi pečal jenja;
Te oči bi mi podala na zajam,
Da čarom njinim nevjernog osvajam!

Oj druže moj, nju da si sada gledo,
Od straha bi, od užasa bi predo.
Preda me gdjeno pade ljubeć skute
Odiela moga nebrojene pute,
Prolievajući suze žarko, vrelo —
Naresio bi njima nebo cielo —
I da ju vidje k molbi ruke viti,
Ma kamen bio, — dao bi je i ti!

A ti je dade? tebe zmija smota —
Ah, oči modre, razkoš mog života!
Ko da mi otrov nasûla u rane,
Ko strelice da baci usijane,
Zavikah glasno izlomljen od vaja —
Sva Sahara me širom mogla čuti
Od jednoga do na kraj drugog kraja,
I k haremu Sareminom zaputih!

Od strelice, od groma ljuće, brže
Moj arapin se na bieg divlji trže,
Kad na njeg skoknuh, rukama držeći
Ljepoticu sve bjesnije bjesneći,
I nek mi vranac znade, što valjade
Dva izlomih mu rebra, kuda stade
Tolika krv mu potekla iz rana —
Za napoj dosta cielom jatu vrana.
Odasvud brzo izmicala pústa,
Kad osvanu pred nama šuma gusta;
Za šumom brdo ogromno, visoko,

I na njoj gradić kao sivi soko.
I čim smo na prag tome gradu stali,
Ko gromom šinut moj se vranac svali.

Ni dozvole, ni ulaz nemoleći,
Nit pitajuć za stranog gospodara,
Poletih u dvor kao ranjen tigar,
Upravljajuć put harema svoj korak
Crnaca deset za menom povrvi, —
Al svi do jednog ogreznu u krvi.
Jel djeneta se vrata otvoriše?
Preda mnom puče vidik omedjen
Dugolistieh palma dugim redom
Četruni i naranče, gjul i lotos,
Opajajućim dahom odišući,
Čarobit vienac oko vodometa,
Sam bieli biser k zviezdam šikajućeg,
U skladnom neskladu tuj sastaviše.
Iza njih brdina za brdinom,
Sve veća divnija se uzdizala,
Grozeći vrhom sjajnomu mjesecu,
Da o njem lik nerazbije božanski.

A na sried dvijuh mladih paoma
Sapetih nježno zagrljaji ruža,
Na bielom odru milo sastavljenom
Od cvietka mirte jedva procvaćelih
Sarema blieda, skršena i — mrtva.
Pa koli krasna snivala je ondje,
Ko odveć rano odkinuto gondje,
Da mniješ smrt ju stiže u trenutak,
Najžarčijom kad mišlju se zaniela
Za dragim poput andjelića biela
Kroz pustaru mu na put sipljuć cvieće,
Na povratku da bude dobre sreće.
Na ustica joj lebdi sladjan smieh,
Na licu nevinost, da nikoj grieh, —
Priseći ćeš, nesmuti srdce njeno,
Tek ljubavi otajstvom osvojeno;

A na sried grudi kao tihi plamen
Nad svetim grobom, gdjeno smutnja šuti,
Pupoljak ruže rano odkinuti
Djevovanja joj kratkog jasan znamen;
A oči te — a gdje su oči, — oči? . .
K Sareminom bjesoduh odru skočih,
I trgnuv joj sa grudi pupolj mali,
U samo lice udarim ju ljuto,
Kad na čudo se moje u to,
Rumenilom joj bliedo lice zali,
I gdje ju skriven trn pupoljka dirnu
Iz rane kaplja rujne krvi virnu.

I u jedared sve se od sna prene.
Visoke palme stanu himne pjevat
Otajstveno šušteći dugim listom,
Iz ružica se vine zlatna magla,
A na njoj lebde male, biele vile,
Žalòbitijem glasom pjevajući
O ljubavi Sareme. Tihe mirte
Nabujale, daleko pruživ listke,
Gdje lotos primiv podobu mladića
Zlatovlasa pram njima ruke pruži.
Vodòmet pako poput čarobnjaka
Niz glavu spusti srebrne si vlasi,
A svaka vlas je jedna čarna žica,
Opetujući neodoljivijem,
Sad glasnim kao bura Afrikanska,
Sad tihim kao tajna ljubav, glasom:
Saremo, čarno ime svijuh slasti! .

Obnemogoh, do odra shrvan klekoh.
Obavile mi oči šare magle,
A srdce stane . . . umiruć od sreće . . .
Tek po malo se stanem osvješćivat,
Kad meke ruke nježnim dodirajem
I plamna usta žarom neizslovnim,
Moj duh na novi život budit stanu.
Al zalud! ja zaviknem glasom groma;

Ah, modre oči, dajte modre oči! . . .
I kao oblaci, kad dune vjetar
Izčeznu sve te slike na moj glas —
Ja ostah sam . . . bez odra, bez Sareme . . .
I gnjev i jarost zavi mojim srdcem.
Poletim na dvor, zgrabim crnu zublju,
Zapalim ju i bacim ju u harem!
Neminu čas, već zabukta u njemu;
Nad tankim krovom crn se dim uzvinu,
A za njim plamen, da će proždriet nebo —
I nasta škripnja, pucnjava i lomot,
I plač i jecanje i grozna piska,
Nu kroz sve ovo još se čuju žice!
Saremo, čarno ime svijuh slasti! . .

I na jednoč u haremu zagrmi
Gorućem, krov se sruši, stiene puknu,
Razvaljujuć se strašnim praskom niz brieg.
Zatutnji zemlja krugom naokolo,
I nebo poli crven, krvav žar.
I čujte! kao fenič, pošto sgori,
Iz pepela se dignu haremovog
Put neba do dva modra sunca, leteć
Neóbuzdanom silom sve to višje, —
I što su višje dopirala gore
Sve divnija su, veća postojala,
Nebesa da se smutiše od čuda.
Kometi, zviezde, sunca i mjeseci
Pohrle križem bezkrajnoga neba
U susret njima, klanjajuć se njima.
I opet začuh ječit sa visine:
Saremo, čarno ime svijuh slasti! . .

Ko lud se bacih na zemlju, na žarku,
Sakrivajuć u piesak svoje lice.
A ustnice mi šaptale goruće:
Ah, modre oči, dajte modre oči! . .
Pa kada opet k nebu uzvih glavu,
Na svakom onih dvajuh modrih sunca

Zapazim jednog andjela, gdje pruža
Pram drugom biele, andjeoske ruke,
Da zagrljajem nježnim srdca slože.
Oh, biedna mene! piesti digoh k nebu,
I takve kletve, što ju tuj izustih
Od iskona do sada neču sviet . . .

Tad začuh nekog pokraj sebe stati.
Za ledja mene zgrabi silnom šakom,
I tresti menom stane, da se zgrozih.
Razvalim oči, pitam: tko je? što je?
Kad spazim prijatelja pokraj sebe,
Gdje glupim smiehom ismjehava mene:
Probudi se! — što vičeš kao luda? —
U postelji — a sunce već visoko!
Probudi se i leti brzo k oknu.
Baš prodje izpod njega ona krasna
Modróoka — — — — — —

JOSIP KARLOVIĆ.

Spominjanje.

U ranu zoru stajah ja
Brdašcu na visini,
Sva priroda je šaptala:
Oj sunce žarko sini!

I planu iztok — tračak zlat
Za tračkom se je lio,
I brieg i dol i cviet i list
Jur zlatom obavio.

Začaran miljem naravi
Moj duh je sanak snio —
I ja sam sretan u taj čas
U zavičaju bio . . .

Dolinom drhtnu netom glas
Jutarnjeg milog zvona,
I s toga glasa sva mi se
Potresla duša bôna — —

Baš tako vam je zvonilo
Ah jedno jutro krasno,
Kad zadnji put sam gledao
U njeno oko jasno.

U oku bila suzica
Ko biser se je sjala —
Ta sa mnom se je djevica
Za dugo rastajala. —

Pa kadgod čujem zvona glas,
Kad sunašce izhadja.
U mojem srcu živa se
Za dragom želja radja.

I sad je srce molilo:
Oj sunce žarko sini!
A povjetarce nosilo
Moj uzdah Angjelini.

Noćju.

U čednoj mojoj sobici
Samotan sjedim,
I pušeć tanku smotčicu
Svieće plam gledim.

Svud oko mene vlada mir
Cio sviet spava,
Jedina samo misli još
Trudna mi glava.

A što l' sam dugo mislio
Bog to nek znade! —
Joj liepe sve su — sve su mi
Propale nade . . .

Za uviek nek mi umukne
Pjesmica mila,

Ja nisam sretan, moja su
Slomljena krila!

Sad nekim čudom glednu me
Pokućtvo razno —
U grudih muklo zajeca
Srce mi prazno . . .

Tomislav Maretić.

Tvoje ime.

Kad te pjesmom, draga slavim,
Koje ime da ti dam?
Al da imam preubavim
Imenom te zvati, znam,
Kad divota ti si s neba,
Divno ime dat ti treba!

Za to s neba ime snimih,
Da te njime okitim.
Radostna ga, zlato, primi
I ponosi viek se njim:
Svojom tebe zovem dikom,
Svojom dikom prevelikom.

Kada glednem put vedrine.
Gdje je carstvu božjem šir,
Srce skakće od miline,
Osvaja mi dušu mir.
Sve mi *diku* božju javlja,
Sve je puno božjeg slavlja!

Kad o roda mislim sreći,
Gdje li da si nadje spas,
Da nam bude sve na veći

Kivnu vragu na užas —
„Oj Hrvati“ — kliknem klikom —
„Svog se roda dičte *dikom!*“

Mladim roda sokolovom
Sticat *diku* treba znat,
Krstom, mačem, perom, slovom
Dičan glas si pripravljat,
Te ovjenčat rodu glavu
Postigavši *diku* pravu.

Rec mi, stvore ponajdraži,
Što ga na sviet stvori Bog,
Kad ti pjesnik ime tražih
Mogah ljepše nać li tog?
Moja Diko, da ga znadoh,
Ja ti njega umah dadoh!

Spominjanje.

Ubralo si, ti mi zlato,
Djevojačke pažnje cviet,
Dade mi ga, a ja na to
Za vas ne b' se mienjo sviet.
O grud blažen tad rumenu
U taj članak ružu djenuh.

Stidan cvietak perca stisnu,
Kanda srcu mog ga žap,
A medj njegvim perci blisnu
Bisernice rose kap;
Od radosti sav uztrepih,
Gdje mi ljepši cviet je liepi.

Dičeći se tvojim darkom
Brz poskočih niz dol taj;

Sunašcu se svidje žarkom
Veličajni prosut sjaj,
Blagostivo trake prosu,
Momu cvietku izpi rosu.

Pamtim dobro, k tebi plavoj
Kadno dodjoh diko plah,
Na tvom licu ruži pravoj
Spetih biser — treptjet stah.
Zaplakanu, moja vilo,
Preliepo te vidjet bilo!

I meni se suza ote
Videć svoje suze jas.
To nam bio — ej divote —
Prvog milka blažen čas!
Promieni se od sad mnogo
U sreću nam mili bogo!

Na nebesih naše sreće
Razgorje se milka žar.
Ne ronimo suza veće,
Neka plače, kog je mar.
Milka sunce puno plama
Za viek izpi suze nama!

Moje kletve.

Ti se smiešiš zloradice,
Što je uzrok smiehu tom?
Milosrdja kanda klice
U srcu ti nije tvom
Ti me sape *milka lanci*;
Aj me robstva moga danci!

Ja slobodu ljubljah prije
Ko poletljiv gorski ptić,
Al sad toga veće nije,
Na lance mi sad se svić,
Koji svak čas sve to jače
Biedna mene eto kvače!

Kud se robče tvoje gane,
U taj negve zveknu čas;
Kleti tada tebe stane,
Okrutnice u sav glas.
Što će biednik, već te kleti;
Kletvami se tebi sveti!

Pisat li mi trgne perce,
Kad mi duša smisli piev,
Negve zveknu -- neizmjerce
Tvomu robu plane gnjev,
Same kletve pero piše
Sve to ljuće, sve to više.

Vječnu pravdu vazda zvat ću,
Neću dugo zvat je man.
Čekam, čekam, dočekat ću:
Osveti će svanut dan;
Pravda će te sa mnom spojit,
Sav nas neće sviet razdvojit.

Kada tomu vrieme budne,
Tad ćeš, diko, znati sve
Kol' su kletve moje čudne,
Kol' su sladke negve te,
Kada kleh te, kol' od milja
Tebe dušo blagosiljah!

Bojazan.

Na tom humku mi smo sami;
Svoji, diko, mi smo tuj.
Gore milka našeg plami,
S blaženime blaženstvuj.
Žagri okom, kako zače,
Neka iz njeg čitam jače:

Da me dušom ljubiš cielom,
Da si moja, da sam tvoj.
Presretnici na tom bielom
Niesmo l' svietu, diko, oj!
Ljubnut nam se samo treba,
Pravoga nam eto neba!

Otvora se — narod veli —
U godini jednom raj,
Te se vide arangjeli,
Vidi cieli neba sjaj;
Ali duše izabrane
To su vidjet samo zvane.

Mi smo sretni nebom svojim,
Što nam treba vidjet to;
Al se samo ljuto bojim,
Ne bi l' bogo tebi do:
Vidjet na tom jošte svietu
Svoga neba slavu svetu.

Krila bi ti tad porasla
Oko divnog struka tvog,
Prhnula bi, od kud nasla
Na taj sviet te dragi Bog,
Te ja tužan sam bi osto,
Gdje b' se griešnik krila dosto!

Crna misli, uklanjaj se,
Što mi ne daš sretnu bit?
Ogrliti, diko, daj se,
Oko tvoga stručka svit,
Angjeoče očju crnih,
Sa mnom u raj tada prhni!

Da li sbilja, da li san?

Da l' je sanak, da li sbilja,
Te od sreće treptim vas!
Duh mi tone usred milja!
Sladost mi je svaki čas!
To mi, liepa diko, reci,
Pa si duši mjesto steci!

Na ustnicah gori mojih
Cjeliva nam žarkog žar,
Kol' se moje srce spoji
S tvojim srcem u taj par,
Kad te, liepa diko, pitam,
U oku ti umah čitam.

Ti mi reče „do viek tvoja“,
Ja ti rekoh „do viek tvoj,
Ma se digla sila koja,
Srcom nam je vječit spoj!“

Tog se, liepa diko, sjećam,
Tiem si sreću sretan većam!

Toj je sreći odveć tiesna,
Čini mi se, moja grud,
Te viek mislim, sreća biesna
Neće l' u zlu udrit ćud,
Neće l' grud mi razbit bijuć
Oduška se dostat htijuć.

Pa nek umah grud mi pukne,
Ja ću tebe ljubit viek;
Nek se po svud glasak čukne,
Da od sreće umrieh tek,
Da pod njome nejak klonuh
I u onaj sviet utonuh!

Na toj Bože, blaženosti,
Sbilja li je, hvalim ja,
Al zahvalit nikad dosti
Sanak li je sreća ta,
Tad te molim, blag mi budi,
Iz tog sna me ne probudi!

PETAR MARKOVIĆ.

Moje pjesni.

Odkud pjesme, pitaš dievo,
Odkud pjesme milovanke?
Pitaš, kako već da niesu
Popucale žice tanke? —

Srce mi je — kremen meki,
Oči tvoje — tvrdo nàdo,
Otim nadom biješ često
Ovo moje srce mlado.

Svaki pogled — nàda udar —
U mom srcu iskru budi —
Zato s čestih pogleda ti
Iskrâ su mi punne grudi.

Sve po jedna iskra vrca
Van iz ovih grudi tiesnih —
Ote iskre vrcajuće
Moje su ti, dievo, pjesni.

Razkrštaj.

Oj diko krasna, zviezdo bajna,
Već tamni sjajnost tvoja za me,
Ti predhodnice žiću vierna
Sad gubiš svoje sjajne plame.

U sjaju tvome, kojim žiću
Sve do sad si mi sjati znala,
Sad ponajljepša bljednu zraka,
Na rod mi što bi milo sjala.

Nad sve si dike divna, mila,
Ljepotom ti si prva, janje,
Al kćerke rod moj, jaoh, nema,
Što rod si ljubi tebe manje.

Ustanca — liepa liepo zbore
Al tudjinskime slovom teke,
A hvale ti se dostat mogu
Tek tudji gaji, tudje rieke.

Hrvatica ti knjiga nije
Nit mudra, niti liepa dosti...
Iz svog ju doma biednu tjeraš —
A takav grieh da Hrvat prosti?!

Ah, i mene to boli jako,
Što mlad nam milak mlad već gine —
Al makar srce jadno puklo,
Zatajit ne smiem domovine.

Hinko Reylein.*

Kad te dušo ...

ad te dušo pred oltarom
Klečat vidim miloliku,
Višnjemu se klanjat neznam
Motreć divnu tvoju sliku.

Pa da Višnjeg ljubit mogu,
Ko što tebe ljubim, mila —
Već bih davno svetac bio
Il angjelska imo krila.

*) Hinko Reylein rodi se dne 11. srpnja 1856. u Staroj Gradiški. Otac mu Dragutin bijaše stolarom, a umre još za djetinstva njegova. Majka mu Barbara još živi i sada sa trojc kćerih. Stariji brat našega Hinka umre dvie godine prije njega. Elementarne škole polazio je u svom rodnom mjestu, te se je već tada osobito odlikovao u naucih, napose u njemačkom jeziku, koji je bio naukovnim jezikom. Godine 1868. podje u Požegu na tamošnji gimnazij, ali na skoro morade ostaviti nauke radi boli na očijuh. Do mala poče se razvijati u njem sušica, koja ga i u grob svali. Svake je godine morao bolesti radi prekidati svoje nauke, dok napokon kao šestoškolac neostavi za uvieke gimnazij, te umre 27. veljače 1875.

Gimnazijalcem učio je mnogo, pa povrh svojih školskih predmeta mnogo je i drugih stvari čitao. Iza svoje smrti ostavio je više pomanjih pjesničkih kompozicija, od kojih priobćismo tri gornje pjesme, o kojih držimo, da neće biti najgore u hrvatskom pjesničtvu. Kako već te pjesme svjedoče, bilo je u Reyleina riedkog talenta, koji bi mogo biti s vremenom na ponos hrvatskomu narodu, kojega je sa svim žarom svoga mladjahnoga srca ljubio — ali nemila smrt obori i taj tek procvali cviet. Iznoseć na javu ime pokojnog mi pobratima Hinka, s kojim sam do pred smrt njegovu dopisivao, mislim, da sam dužnosti zadovoljio, tražeć u „Hrvatskom Domu“ skroman spomen Hinku Reyleinu.

P. Marković.

Pogledam li . . .

Pogledam li nebo modro
Milo grud mi zasne;
Ograne li sunce jarko
Svaka bol mi gasne.

Tvoja duša skromna, čedna,
Nebo mi je bajno;
Tvoje srce golubinje
Sunašce mi sjajno.

Cvietak.

Vidjeh cvietak nježan,
Gdje iz hridi viri,
I ugodan miris
Na sve strane širi.

Povuklo me srce,
Da se uz hrid verem,
I da ovaj divni
Cvietak si uberem.

Al mi sudba krasna
Ne dosudi cvieta —
Već me goni diljem
Širokoga svieta . . .

Oj mirisni cviete,
Viek mi bujan bio!

S tebe rod se mili
Uviek ponosio!

Premda mi te krasna
Sudba ne dosudi,
Viek ćeš ostat zora
Mladjanih mi grudi.

I ako me goni
Sudba nesmiljena,
Mome srcu viek si
Mila uspomena! —

MIRKO JURIĆ.

Uspomeni.

Pa čemu jošte kadkad jasno sinut znadeš
Ti gorka uspomeno slatkih negda dana?
U tminu zaboravi nećeš još da padeš,
Kad ona davno pade: moja ljubav rana?

Dà, liepi bjahu dani — prve ljubi traci —
I žarko meni sunce s vedra neba sjaše,
Al' ona sama sunce s neba moga baci,
A liepi mi se dani tminom opasaše.

Pa čemu blieda zviezdo uspomene sievaš,
U crnu tminu zašto slabe bacaš trake?
Zar *ti* moj mrtvi život mrtva da ogrievaš?
Kad živu srcu nema živog sunca zrake.

Ah zgasni samo zgasni, zviezdo hladna, blieda!
Zar s tebe da u tmini jasno svjetlo svane?
Ta s tebe me još crnja tmina od svud gleda —
A šta će tmini zviezda, kada sunce pane?!

PRIPOVJEDKE.

Ljubav na odru.

Novela od Rikarda Jorgovanića.

U jednoj od tiesnih ulica, koje u rimski „corso“ izlaze, stoji mala gostiona, koju gostovi nazivlju po imenu njezina gospodara „k Emidiju“. U većoj sobi te gostione, koja je prilično mračna i nečista, sastaje se oko pol devete večerom stalno društvo umjetnika, po narodnosti Rusa, i zgodi se kadikad, da se k njima pridruži koja od ruskih umjetnica „par passion“.

Družtvo je uviek burno zabavljeno. Jedan gorostasni Ukrajinac, gromka glasa, užasno mrka i ozbiljna lica, začimlje obično zabavu zločestimi dosjetkami. Družtvo bane u smieh, jedan razloži nevaljalost dosjetke, i to bude opet povodom smieha; osobito se neki mali kipar, neznatna talenta i nosa, nu, krupnih noguh razhohoće, dok ga koj od družtva vodom ne poškropi.

Napose glasno je družtvo, kad dodju ovamo Eudoksija Ivanovna Čortova, slikarica „en miniature“, tanka, strojna djevojka od kakovih dvadeset godina, obla biela lica s uzvinutim nosićem, i krupnom gornjom ustnicom, koja je vazda pripravna prepirat se o rimskoj arhitekturi i čaru raketa, i Natalija Sergijevna Tartarinska, osobito vješta slikanju crnih brkova — u obće se bavi portretiranjem, — vazda uzrujana ženskinja, kakovih dvadeset i šest godina, svježa, pravo ruskoga obraza i brbljava do dosade.

Ona ima jednu pogrešku, i to veliku bradavicu na desnoj strani nosa, i što je osobito liepo u nje kao ženskinje, ona priznaje, da je ta bradavica ružna. Sve ostale žene, koje su bradavicami obdarene, hvale je kao osobiti dar božji.

Čim sjedne Natalija Tartarinska medju svoje prijatelje, stane pripoviedati, što je sve taj dan uradila; to pripoviedanje raztegne se na jedan sat, i medju tim jedva da se je tko od ostalih usudio prekidati ju psovkom na nevaljalo jelo. Kad mine sat, pogledje jedan drugoga tajinstveno, migne trepavicom, — i eto ti cielo slušateljstvo Tartarinske gleda u njezinu bradavicu.

— Vot... vot... eto sliškom jasno, čto bil bog borodatij... stane ona na to mucati, zatvarajuć oči, i zamukne s uzdahom.

Miljenica družtva je svakako Eudoksija Čortova Kad ona stane pripoviedati o čaru raketa za tamne noći, nemože se ono dosta naslušati njezina umiljata, djetinjega govora, koj žurno i gladko poput potočića niz livadu teče. Osobito je interesantna, kad nieče sebi sposobnost, da se ijedan mladić u nju zaljubi, i baš nijekajući toli je dražestna, da se svi u nju zaljubljuju.

Nu svi! — U tom družtvu imade jedan osobit čovjek. Srednjeg stasa, suhonjav, crnomanjast, dugoljasta lica sa veličanstveno-zavinutim nosom, krasnih, sjajnih očijuh, koje neprestano govore: „sve je ništa, i ti i ja smo od praha stvoreni, i pravo je da se u prah povratimo“, iztiče se on medju drugovi, kao biela vrana med crnimi.

Rodom je Malorus, od matere Gruzinke, od otca bogata trgovca u Kijevu, koj mu zarana umre, ostaviv mu ogroman imetak. Iz početka posveti se on pravoslovju, nu pošto mu to dosadi, ode u Berlin slušati medicinu. Tu se zaljubi u neku pjevačicu chansonetta, Parižkinju neobično sitnih nožica i ru-

čica, podje za njezinim tragom kroz čitavu Njemačku, Austriju, Švicarsku, Belgiju, ljubeći ju svedjer idealno, zadovoljavajući se milostivim pogledom, i gdjekojom dobrostivom riečju, dok mu ju u Antverpenu za uvjek ne ote bogat bankir, u čijem naručuju ona umre poslie prvoga poroda.

Izroniv nad njezinim grobom nekoliko iskrenih suza, krene Vasilij Hvostov u Italiju, nadje tamo nekoliko prijatelja slikara, i posveti se napokon sam slikariji, noseći na srdcu jednu želju, da naslika svoju ljubav na odru.

I zbilja, pribaviv si nakon četirih, pet godina toliku tehniku, da može slikati, nepoduzme nikoje drugo djelo, van da sliče bliedu ženu na odru s dugimi trepavicami na ugaslih očijuh i dijamanti narešenim křižićem u sklopljenih ruku, koji se čarobno odsievaju pri sjaju ogromnih voštanica.

Njegov atelier bijaše odozgo do dolje ovješen škicami svake veličine, predstavljajućimi jedan te isti predmet, naime ženu na odru. Kada mu prijatelji pohvališe koju škicu, odmah bi se uzrujao; zla sjena ... tomu ima još dugo raditi. oh, ni čela još nisam pogodio, a gdje su neumrle, nevidjene ustne?... oh, posla do smrti . . .

Talijani mu rekoše iza ledja „matto“, Rusi „durak“, a Niemci „er wird etwas grossartiges schaffen“, nu Hvostov se nije za ništa brinuo, slikajući i nadalje svoju ljubav na odru. Inače bi izbjegavao bučna družtva, riedko kada polazio kazalište, i šetnja na protestantsko groblje kraj Cestijeve piramide, bijaše mu najmilija zabava. Drugovi, opaziv, da ga to neugodno dira, nenavaljivahu na nj nikada neugodnimi pitanji, već su ga s ozbiljnim strahopočitanjem susretali kao čovjeka, koj ima svetu ranu na srdcu.

Osim toga ljubljaše Hvostov mračne gostione, u kojih se gostovi prečesto nemienjaju, te bi zato najvolio dolaziti k Emidiju. Prema ženam vladao se on hladno; neumoljiv ukor

titrao vazda na njegovih tamnimi brci osjenjenih ustijuh i uzprkos tomu privlačio njegov priezor srdca ljepotica. Njihove oči bludile sa strahom preko njegovog bliedog lica, zaustavljajuć se na njegovu čelu, na kojem kao da je čudnovatimi pismeni bila zapisana povjest strašne boli, i zato bi Hvostov, nehtijući odavati svojih tajna, prekrivao čelo crnimi, kao gavranova krila, vlasi.

Prvi dan osvoji si Hvostov najtamnije mjesto u gostioni, kut, koj su svi ostali izbjegavali radi vlage i mračnosti. Dok su drugi hohotali, zgurio se on nad sjedalom, nasloniv čelo na ruke, i slušao žamor ostalih kao talasanje dalekoga mora.

Kada mu se prijatelji do sita nabrbljali, pozvali bi ga imenom, i on podje za njimi kao crna sjena. Jednom se usudi Čortova, premda na uljudan način, ukoriti ga rad njegove šutnje, nu jedan njegov pogled suzbije ju na uviek. Od tada bi ona uviek, kad se o njem govorilo, uzdahnula, i izrekla rieč „nesretnjak“ tolikim sažaljenjem, da su mu drugi zavidjali.

Njegov pogled prodre duboko...

Bijaše to neke tamne, zimske noći. Sivi oblaci pokrili rimsko nebo, zrak bijaše neobično hladan, i sa sabinskih, sniegom pokrivenih brda, dolazio studen, uledjivajući vjetar. Često bi zažviždao u tiesnih ulica, kao zloduh, lupajuć i razbijajuć nezatvorena okna. Vazda puni „corso“ oprazni, i šum mnogobrojnih vodometa prevlada tišinu.

Ruski umjetnici zaostadoše ovaj večer neobično dugo u gostioni, jedan od njih počasti ih francezkim vinom. Nastane šum i radost, a nitko ih nije smetao u objesti. Gorostasni Ukrajinac očituje Čortovoj ljubav pred čitavim družtvom, izpije na njezino zdravlje bokal vina, i razbije ga zatim na taracu gostione, veleći: Iz čaše, iz koje sam ja pio na zdravlje Eudoksije Ivanovne Čortove nesmije piti ni ruski carević!

Zatim se Ukrajinac sagne k svojoj ljubovnici, i poljubi joj nožku uz veliko povladjivanje ostalih, nu njezine oči tražile su medjutim drugoga u tamnom kutu...

Kipar s krupnim nogama uzme na to nazdravljati ruskim krasoticam, što je težko išlo, jer je malko mucao. Uzprkos tomu nagradi ga Natalija Tartarinska zahvalnim pogledom.

Upravo se netko spremao, da čita zabranjene stihove Puškina, kad udje u sobu krasna osamnaestgodišnja djevojka s guslami u ruci, a za njom se pojavi petnaestgodišnji dječak, sliep i po obrazu nalikujuć na djevojku, da ju prati gitarom.

Nešto bujna! povikaše svi — Hvostov, kao da je zaspao, nemaknu se s mjesta — nešto vrlo vesela i nešta vrlo tužna!

Djevojka stane pred zeleni zastor, koj je dielio sobu od spremione, i zagudi; brat ju poprati vještim udaranjem.

Bravo! poviknu za malo opojeni umjetnici, i nekoliko franaka pade u šešir sliepa dječaka. Bravo! samo dalje, dalje — nikada dosta!...

Djevojka igraše sve strastnije, ruža joj pade sa grudi i raztepe se po podu, igle joj popadaju iz vlasih, i ove se razpletu i spuste niz njezin alabastrov vrat i ramena.

Najednom zagudi tužno, tužno, tako plače ljubeća duša, kad ima bez praštanja ostavljati sviet, nepojmljiva tuga ušulja se u srdca slušatelja i obori njihove glave.

Kao da su tisućljetni uzdisaji pršili sa struna golubovimi bielimi krili... Djevojkine oči počivale neprestano na slikaru ljubavi na odru, zar da je čitala s njegova čela povjest boli?...

Hvostov snatrio medjutim u svom kutu kao obično. Glava mu počivala na rukama, na oči mu pao lagan umor, i duša povuče se u se. Niti je što vidio, niti što čuo, oko njega bijaše mrak, tišina, crna pustoš...

Najednom stane nešto lagano po njem padati, on pogleda gore, i vidi da sjedi pod cvatućom lipom, i da se njezini cvietci po njem trune. Tisuću pčela zuji oko lipe, veliki modri i crveni leptiri doletavaju k njoj, u daljini pjeva slavulj, i što više pjeva, više cvieća niče iz zemlje... opojan, sladak miris okupi ga sa svih strana, i nebeska rosa pada na njegove oči. Nešto mu šapće u uho poznatim, nu davno zaboravljenim glasom: čuj, tamo u jezeru umire labud, on pjeva na tvoju uspomenu, posljednji njegov zvuk pozdravlja tebe... Izbilja spazi on u daljini jezero, ožareno zadnjimi traci sunca, i to jezero kao da se sve bliže k njemu primiče. U sredini jezera stoji otok, osut samimi bielimi ružami, a nad ove pružio se tamnolisti i viti čempres, bacajuć dugu sjenu na pozlaćene vale. U toj sjeni plovi lagano umirući labud, sve niže i niže pada mu glava, a njegovi divni i obajajući zvuci uznjihali valove jezerca i vodeno cvieće... tamo... daleko... daleko... čuje šaptati Hvostov i neizreciva čeznja obuzme mu srdce.

I najednom zaokupi njega crni oblak i ponese ga u vis. Oko njega trieskaju gromovi, izpod njega drhće zemlja kao na sudnji dan, al on nevidi ništa, ni sela, ni grada, samo nekoliko crnih niti, koje se viju poput zmije preko svieta, i što je više motri, bivaju mu jasnije, — te niti su silni sprovodi, koji kreću prema groblju.

Užasan zvuk, kao da sva zvona svieta na vatru zvone, užasan plač, kao da svi ljudi plaču, doječi do njega, groza mu se ovije oko srdca, možda je iz rane? — niz njegovo lice teku krvave kaplje.

Dalje! — Dalje! — grmi on oblaku, a oblak leti preko gora preko mora, i spusti ga onesvještena u cvietan vrt. U tom vrtu cvieće i drvlje kakovo još nikad vidio nije, zlatne ribice lete po zraku kao iskre, zrak je sladak, nebo sjajnije,

iz daljine čuje se glasba, najprije šumna, poslie tiša, čarobna, omamljujuća glasba, od koje se cvieće odkida od stabljike, i kanda plešući prše po zraku. Niz staze porasle visoke biline u rodu palmam, lišće im je srebrno, stablo zlatno, cviet da neznaš, je li dragulj ili zviezda. Izpod njih stoje kipovi božica: miložka, kapitolinska, medicejska Venera, sve te stoje na visokih podnožjih i gledju na strana putnika. Ujedanput se stanu micati, živa krv udari u njihovo mramorno tielo, one se sagnu i sadju dolje u svoj svojoj božanskoj goloti. Zatim podju Hvostovu u susret, nagnu se ponosno pred njim, i stanu ga razkriljenim rukami zvati na šetnju. On gledje neodlučan, medicejska smije mu se lukavo i zamamno, kapitolinska je dostojanstvenija, a na miložkoj počiva možda najnježniji čar ženstva.

Hvostovu se steže srdce u grudi, al se on ipak prevlada i viče muklim glasom: appage satanas! na što se božice u tren oka povratile na svoja podnožja.

Strašan, t rzajući nemir ovlada njime, on mora da hrli dalje u tamu, u mrak, gdje je muklo i mrtvo, gdje neima jeke ni odziva. Izbilja postaje vidik sve užji, pod nogom leži mu piesak, nad njim pocrnilo nebo kao crno sukno, sa stranah stiesnile se pećine i prolaz biva sve užji, da se rukama o nje opirati mora.

U daljini spazi bludeća svjetla, kako skaču preko puta, sada šireći se, sada gaseći, i kada se nešto približi, opazi on, da su to mrtvačke glave na žabljih noguh, sve bliže dolaze one, i evo — skaču preko njegove glave, da mu se krv uledjuje od straha.

On stane dozivati dobroga duha u pomoć, i čim izgovori zadnje slovo, zatutnji pećina pod njim kao da će se prelomiti. Sad će da se sruši, mozag mu se zavrti, oči zamagle... jedva da može disati... već neima pomoći, on mora umrieti

*

u strašnoj pustoši sam bez prijatelja i znanca... ah, samo jedno ime hoće još spomenut, al mu neda dah...

...Adelaide...

Netko dolazi k njemu i sagiblje se nad njega, i premda su Hvostovu zatvorene oči, osieća on ipak, da ga taj na očale motri.

— Gospodine Vasilije, veli ovaj glasom uljudna doktora, vi ste valjan, izvrstan čovjek, samo vam je jedna mana, što ste si upilili u glavu, da nasličete ljubav na odru. Napokon je to liepo, ja vam želim dobar uspjeh, samo mi je žao, da se vaš nervus superphantasticus uslied toga odviše steže i razteže. U ostalom će dva grana sulphuris vesuviani pomiešani prahom valisneriae odmoći toj napetosti. Osim toga valjalo bi, da si potražite model vašoj slici, jer znate ovako bez modela slikati, to nevalja ništa. Zato otvorite brže oči, pred vama stoji djevojka, koja sasvim nalikuje mrtvoj Adelaidi... hm... hm...

Hvostov otvori oči upravo onaj čas, kad djevojka zadnji put lukom potegnu preko gusala, i zagledav ju, ukoči se kao kamen. Njegvo bliedo lice probliedi još većma, kao da je ruka smrti prešla preko njega, ustne mu zadrhću, on šapće... Ade... laide...

Djevojka ostavi sobu, pokloniv se zahvalno gostovom, i zadnji joj pogled mune preko Hvostova, nu on se nadje toli iznenadjen, da neopazi, kako je brzo nestade.

Tek nekoliko časova poslje osvjesti se on, i stane začudjenim, pitajućim okom gledati oko sebe, kao da moli prijatelje, neka mu odgovore. Oni mu pripoviedaju, da je djevojka prekrasno igrala, i da se vrlo čude, kako se on uz njezino igranje i njihovo pleskanje probudio nije.

— Gdje stoji, odkuda je ta djevojka? upita ih naglo Hvostov, ali mu oni odgovore, da upravo toli malo o njoj znadu kao on.

— Hoće li opet doći? upita on strastveno.

Odgovore mu, da je obećala.

— Ja ju moram naći, ja ju moram naći! klikne zdvojno Hvostov.

— A čemu? zar ti se mile njene oči, gle ti gle sanjara —

— Vi budale, zar neznate, da je pred vama bila mrtva Adelaida?! smrkne se Hvostov i poleti u hladnu noć. On pohiti u sve bližnje gostione i kavane, ali nenadje nigdje djevojke. Bježeć do preko pol drugog sata amo tamo uzkimi ulicami, nadje se na jednom blizu gheta. Sada ga svlada toliki umor, da se je morao nasloniti na jednu kuću. Dolnji prozori bijahu nizki i zastrti velikimi krpami, koje su možda prije sto godina grlile krasno tielo rimske plemkinje.

Odahnuv malo, začuje Hvostov, da se iza prozora, pokraj kojega je on stajao, netko prepire. On prisluhne oštrije, i začuje krupan, ženski glas govoriti. — Što si dobila, kaži amo? — tepla si se dosta dugo, mogla si štogod zaslužiti.

— Šest franaka, odvrati tih, nježan glas.

— Šest franaka, ništa više? o ti nevaljalko! — Kaži amo, gdje su novci? — ti si sakrila, ti imaš više.

— Pitaj brata, odgovori drhćuć nježni glas, bila sam u četiri gostione, i u sve četiri nisam više od franka dobila, u petoj dobila sam pet franaka, signori Russi bili su dobre volje.

— Istina je majko, umieša se sada treći polu ženski, polu mužki glas s velikim žarom, ti činiš sestri krivo, da nije onih poštenih Rusa bilo, nebi ti imali što donieti.

— Šuti ti, ti nevidiš, ćoravče jedno, kako te sestra vara, ili si s njom u dogovoru, poviče sada biesno krupan glas, ja sam sita toga; mlada djevojka, pa nezna više od šest franaka zaslužiti? Ja sam zaslužila i dvadeset u tvojih godina. Onaj signor Tedescho bio je opet danas tu, veli da te hoće imati

za model, ma štogod stajalo. Slušaj dakle, ja sam mu te obećala za dvanaest lira na dan, razumije se „nudo".

— Majko, sladka majko, ja nemogu... čuje Hvostov jecati.

— Zašto nemožeš, kaži mi to samo još jedanput, samo jedanput —

— Nemogu...

Hvostov čuje nekoga naglo koraknuti, i namah zatim zaječi nešto u sobi kao ćuška po gladkom licu.

— Madre! priskoči drugi, zar si poludila! Dok sam ja živ, nesmiješ sestre tući, ako ti se hoće lupati, a ti lupaj mene.

— Vi bjesovi...! sila ružnih kletva, kakovih samo pijan čovjek izustiti može, sliedila je iza toga. Hvostovu se zgrozi, on podje dalje. Ulica bude sve tamnija, smradnija, vjetar letio njom, kao rieka uzkom kotlinom, i zbaci nekoliko puta Hvostovu šešir, srećom, da se ovaj na blizu gdje zadjeo.

Neznajući kamo će i kuda, nadje se Hvostov pred kipom bogorodice; svjetiljčica, goruća pred njom, ugasi se onaj mah, kada on pristupi k njoj. — Ja sam pravoslavan, pomisli Hvostov, moji me učiše prezirati svaku drugu vjeru, osobito katoličku, katolici uče valjda obratno svoje, zar se netjera u vjeri takova politika, kao u državi? Raj i pravo uživa onaj, koj prevlada — — fu, kako smrdi ovdje. Hvostov potraži žigicu i zapali svjetiljku. Sad opazi, da pokraj kipa leži dječarac, kakovih dvanaest godina, sav poderan i blied, glava mu je prislonjena na kamen podnožja, a ruke je zgrčio medju stisnute noge.

— Kako ti je ime? upita Hvostov, al nedobi odgovora, dječarac je tvrdo zaspao.

— Drhće, mora da mu je zima, pomisli Hvostov, siromah, možda je bolestan? Ajde, da učinim poštenu šalu. Hvo-

stov skine sa sebe gornji kaput, i pokrije njim dječaka — al neće li mu ga tko ukrast, ako ga nadje u snu? Hvostov se ogleda po taracu, i nadje dosta jaku vrpcu, uzme ju i priveže njom rukav kaputa za ruku spavajućeg dječaka. Zatim uzme iz kese nekoliko franaka, omota je u soldo, i turi je u poderane cipele dječaku. Osjetit će kad stane, bude li se čudio, u cipelah novac, a na ledjima novi kaput, nasmjehne se sa zadovoljstvom Hvostov. Koli riedko se je on smijao.

Sad krene Hvostov natrag. Lice, što mu se bilo na čas razvedrilo, smrkne se opet, dobro da ga nije mogao nitko vidjeti u tmini. On upravi korake putem, kojim je došao. Doskora stane pred kućom, na koju se bio umoran naslonio i u kojoj je čuo onaj čudnovati razgovor. On se približi tiho k prvomu prozoru, i opazi, da je u sobi svjetlo. Poderani zastor, koj je zakrivao prozor, razstavi se ili odvije se kadikad, kåd bi vjetar ljuće dunuo, da se je moglo u sobu vidjeti.

Hvostovim ovlada silna znatiželjnost. On mora k prozoru, on mora vidjeti, što se u sobi zbiva.

On pristupi sasvim blizu k prozoru i zaviri u nutar. Soba bijaše pusta i vlažna, stiene izpucane, i preko pukotina razpreli pauci mreže. U dnu sobe ležao kup poderana odiela, jedna boca pokrita čašom i pokraj nje češalj.

Hvostov približi još većma glavu, u to mu dodje u pomoć vjetar, zazviždav biesno ulicom, i raztvori sasvim zastor. Čudo! U desnom kutu sobe tik prozora stajao krevet, sastavljen od nekoliko starih škrinja, te škrinje bijahu pokrivene velikim pokrivalom od crna baršuna, zarubljenim zlatnimi niti, a na tom pokrivalu ležala, nasloniv glavu na lievu ruku, djevojka, što je u gostioni „k Emidiju“ toli krasno gudila. Pokraj nje stajaše na klimavu stoliću lojenica svieća, dogorievajuć kraju, a po dno djevojčinih noguh savio se sliepac dečko.

Hvostov nemože da vjeruje, on misli da sniva. Zadrhće na čitavom tielu, glava mu se smuti, on se nasloni na prozor. Jedna mu se ruka poklizne niz prozor u sobu i dirne u nešto — s užasom začuje Hvostov jeknut jednu strunu. Tamo bijahu naslonjene gusle s gitarom.

... Adelaida ...

Modrožuti plamen svieće tvorio čudne sjene po stieni i lice djevojke činilo se pri njegovom svjetlu otajstvenim, sad bi probliedilo kao mramor, kao u mrtvaca, sad bi ga polilo bliedo rumenilo, reć bi, da prva zora sviće nad njim. Tamne obrve zavijale se nad oči u krasnom luku, a preko ovih pale duge, svjetle trepavice, grudi dizale se i spuštale kao krila golubova nad sielom ljubavi ...

Do pol sata stajaše Hvostov naslonjen na prozor, da motri snijuću krasotu, njegove oči počivale na njezinom licu kao mjesečina nad grobom, i slike prošlih dneva letile hrlim letom kraj njegove tužne duše. Poslje se uznemiri, stane kucati po stieni, i kad se još nitko probudio nije, počne dozivati: Signorina ... signorina ... upalio se omot svieće, vi ćete izgorjeti ... signorina Bianca, Marietta — Emilia! Ali se djevojka neprobudi.

Sad zapjeva Hvostov tihim, al umiljnim glasom talijansku pjesmicu o bliedoj ruži:

Nell mio cuore, sta in fiore
Una rosa bianca e pallida —

Kako se bio zapalio papir oko svieće, bude soba i djevojka još većma razsvjetljena, i pri tom svjetlu opazi Hvostov na svoju veliku radost, da se ustnice djevojke miču, da joj lice oživljuje, i da će sad otvoriti oči.

On ju pozove još jednom, i ona se podigne naglo na krevetu, pitajuć, tko je?

— Vaš prijatelj, vaš obožavatelj! odgovori uzhićen Hvo-

stov. Djevojka potegne rukom preko očiju i podje k prozoru. Vani bijaše tamno, ona nevidje ništa, van jedno bliedo lice.

— Tko je? — što ćete od mene? — ja neimam ništa, da vam dadem, rekne ona sa strahom i htjede se natrag povući, ali joj Hvostov dosegne ruku.

— Ja ću vikati!

— Za boga nemojte, poslušajte me malo, i neće vam žao biti, ja sam pošten čovjek, ja sam umjetnik.

— Pittore! vikne uplašeno djevojka, ona mišljaše, da je to onaj Tedescho, kojem ju je mati obećala.

— Velim vam, nebojte se, stane ju blažiti Hvostov, sasvim neobična, ali poštena želja tjera me k vam. Ja sam vas vidio kod Emidija, i vi ste mi se toli slična pričinila nekoj osobi, koja je sada mrtva, a koju želim naslikati na odru, da sam vas došao moliti, da mi kratko vrieme poslužite za model — samo se nebojte, poštene mi rieči — ostajte tako vam boga!

Djevojka se zgrozi, ona dosegne sviećnjak, u kom se silno razgorio papir, grozeći svaki čas, da ugasne, i približi ga Hvostovljevu licu. — Madonna! klikne djevojka kad vidje, da je to bliedi gospodin iz Emidijeve gostione, oči bijahu mu toli užasne i ujedno krasne, očaravajuće pri svjetlu.

— Molim vas, andjelu moj...

Ima glasova osobite vlasti, koji nas savladaju, čim ih čujemo. Djevojka nemože da odoli.

— Ja sve znam, govoraše joj Hvostov, kako je s vama, ja sam čuo — prostite — svaku rieč, što vam je noćas rekla mati. Meni vas je žao, neizmjerno žao, nu ja ću vam pomoći, ako učinite, što vas molim. Dodjite sutra k meni, evo vam adresa, Hvostov joj pruži posjetnicu, na kojoj bijaše naznačen njegov stan, — vi neimate ništa drugo činiti, nege počivati neko vrieme na umjetnom odru — u ostalom to ću

vam sutra razložiti. Nagradit ću vas koliko vaša majka želi, samo dodjite — —

Dune vjetar i gorući papir utrne. Nastane nepronikljiva tmina. Hvostov se oprosti, umoliv djevojku još jednom, da se neplaši doći, i baci joj na odlazku svoju kesu sa sto franaka u sobu.

Drugi dan iza toga sjedjaše Hvostov u svom atelieru. Bilo je oko tri sata poslije podne. Pred njim stajala nova škica ljubavi na odru, no nedovršena kao sve ostale, viseće na stieni. On se nasloni u svoj stolac, i pokriv rukama oči, stane snatriti, ali se svaki čas trgne, čim bi gdjegod zašuštilo ili zaječile stope.

Hoće li ona doći? pitao se neprestano on, nije li ju možda uplašio moj nezgrapan način, buditi ju toli kasno — pa kroz prozor —

Netko zakuca na vratima. Hvostov skoči i otvori, pred njim je stajala krasna sviračica u tamnom odjelu, bojazljivo motreć čudna slikara.

— I vi ste došli, klikne od radosti Hvostov, o da znate koliku ste mi radost pripravili, dajte mi ruku, udjite brzo, ja sam presretan!

On povede djevojku do fotelja, umoli ju da sjedne, i sjedne sam pokraj nje na nizku klupčicu.

— Krasna moja, začne on, vidite li ove sličice na stieni? sve jedna slična drugoj — djevojka mune plaho i začudjeno očima preko slika, — vidite li ženu na odru, ta žena bila je moja prva ljubav, i ona umre u tudjem naručaju. Moje su želje smirene, samo jedna gori mi još na srdcu, da nju naslićem, kako sam ju vidio u zadnji čas, prije nego li je grob imao progutati njene ostanke... Ona živi jasno u mojoj pameti, no kada stanem kistom nasljedovati njene prekrasne crte, smuti se slika i ja nemogu dalje... nu ja sam vas, vas

našao, koja joj nalikujete kao ruža ruži, i sada se nadam, da će moj trud uspjeti. Smijte mi se, izrugajte me, ali učinite što vas molim, neću se plašiti nikojih žrtva — — —

Hvostov izpripovjedi sada suzami u očima povjest svojih patnja, djevojka ga slušala pomno, i često joj se ovlažiše oči, i često nagne joj se prekrasna glava k slušaocu, kao da je našla srodnu dušu.

Kad se stalo smračivati, oprosti se djevojka sva tronuta, obećav, da će od sada svaki dan dolaziti.

Hvostov podje namah u dućane, da nabavi stvari nuždne, da uredi model. Došav kući šetao se cielu noć sobom uzrujan i premišljajuć o uspjehu. Prema jutru zaspi težkim snom i u snu mu se prikaže Adelaida na andjeoskih krilih, dirajuć mu blagoslovno prsti čelo. Kad se probudi, raztumači on taj san dobrim znakom.

Po podne u tri sata dodje djevojka, nu koli silno uplaši se ona kad vidje usred sobe naredjeno odro, pokriveno do dolje crnim baršunom, pokraj odra stajali ogromni sviećnjaci sa voštanicami.

Kad to vidje Hvostov, primi ju hitro za ruku i stane ju zdvojnim glasom moliti, neka se neplaši. Iz početka se djevojka otimala, poslije popusti probliediv kao smrt, i složi se mal ne onesviešćena na odru, Hvostov joj stisne blagim načinom ruke kao u mrtvaca, i stavi joj medju kažiprste zlatan križić narešen dijamanti.

— Taj križić je vaš, reče on, al nedobi odgovora, djevojka se ukoči kao mrtva i ustne joj probliede.

Sad sjedne Hvostov pred razapeto platno i stane strastveno kistom slagati boje, da se je za jedan sat mogla razabirati figuracija slike. Mal ne do zalazka sunca radio on neumorno i djevojka se medjutim nemaknu. Kada mu je pomanjkalo svjetla, stavi on boje i paletu na stran i podje k djevojci.

— Angjelino, — tako se djevojka zvala, — ja vam zahvaljujem vi ste predobra, reče joj zahvalno i pritisne usta na njezine ruke.

Angjelina otvori polahko oči i skoči naglo sa odra.

— Ja sam spavala, oh, da znate što sam sanjala, reče ona tajinstveno.

— Recite mi što, znajte, da sam vaš prijatelj.

— Sanjala sam, da smo zajedno ležali u grobu, te da su iz naših srdaca niknula dva mirtina busa, ali što je čudnovato, njihovo cvieće nije bilo bielo, već crno, crno kao ovaj baršun, odvrati ona, nagnuv krasnu glavu.

Angjelina i Hvostov izadju zajedno iz kuće; on ju odvede u neku kavanu, i tamo naruči za nju slaštica i sladkoga pića. Iz početka stidila se ona pred Hvostovim, a poslije se toli ohrabri, da mu je izpripovjedala svoju prošlost.

Ona je polazila od otca lahkoumna, vesela i strastvena, no neizmjerno dobra čovjeka. U njega bijaše sila talenta glasbenoga, i premda mu nisu sreća i sredstva služila, izuči se on sam svim inštrumentom. Nebijaše u Rimu kazališta, u kojem nebi on koje vrieme svirao, nu lahkoumnost njegova nedade mu napred. Sad bi ga svladala strast kartanja, sad piće, liepa djevojka mogla je u svako vrieme učiniti s njim, što ju je volja bila, pa kad bi ga poslije takovih izgreda snašao poraz, pošao bi bezkrajno dobrom voljom dalje, uzdajuć se nadom lahkoumnika u buduću sreću.

Svoje žene nije ljubio nikada, pa kako da ju i ljubi, kad je bila prosta pijanica, kojoj nebijaše nikada dobra rieč na ustima, tim više ljubio je svoju djecu, izučavajuć ju od malenih noguh glasbi. Osobito ljubljaše Angjelinu, i jedina ona mogla ga je molbom pridržavati od posvemašnje propasti.

Angjelini bijaše petnaest godina, kad joj na jednom izostane na nekoliko dana otac iz kuće. Angjelina budne zabrinuta, po-

dje ga tražiti po krčmam i gostionam, kuda je on običavao dolaziti, i saznade šesti dan, da je njezin otac pobjegao iz Rima radi umorstva, počinjena na nekom prijatelju, s kim se posvadio poradi neke djevojke. Doskora zatim ulove joj otca u Anconi, te ga odsude na doživotno robovanje u sicilijanskih kamenolomih.

Nastane nevolja u kući, mati bude sve prostija, da Angjelini nepreostade drugo, van da si sviranjem po gostionam služi kruh. Takovu ju upoznade Hvostov.

To njezino očitovanje približi njih dvoje jedno drugomu, izmedju njih razvije se prijateljstvo, medjusobno sučustvovanje, pouzdanje i poštivanje. Sad se već usudi Angjelina kadikad motriti Hvostovu u oči, ta ona je opazila kolikom je bojazni slušao njezino pripoviedanje. Ona je osiećala, da bi se tomu čovjeku mogla sasvim podati, i da ju silne niti k njemu vuku.

Sada joj se nije više činio njegov kasni posjet čudnovatim — ona ga je počimala ponjati. Oko jedanaeste odprati ju Hvostov kući, i uruči joj kod vrata opet nešto novca za majku, ali ga ona ovaj puta nehtjede primiti, rekav: kako me sudite!

Svane krasno jutro, oblaci koji su dosad visjeli na rimskom nebu, razidju se i nestane ih bez traga. Tudjinci, zabavljajući se dosad u galerijah i muzejih, spreme se jatomice na šetnju. Jedni podju u Frascatti, drugi u Tivoli, Hvostovu se prohtije prošetati campagnom prema grobu Cecilije Metelle. Ali sam, ili s kojim prijateljem? — on se sjeti Angjeline. On podje ravno k njoj i nadje ju pripravnu da ga prati.

Cieli prije podne šetali se oni campagnom, igrajuć se kao djeca. Hvostovu bijaše svaki čas nježna šala na ustima, a Angjelina mu je odvraćala kao prkosan dječak, koj se na čas, kada mu se štogod nesvidi, strašno namrgodi, da poslije baue u tim razuzdaniji smjeh.

— Uzmimo, da ste kraljica, reče na povratku Hvostov, sjedeći na razbijenu mramornu stupu, što ga slučaj dovalio na rub ceste, da prohodećim služi kao sjedalo.

— Kako da budem kraljica, presječe tobož ljutito Angjelina, sabiruć tratinčice, nikle pokraj stupa.

— Ali slušajte! uzmimo, da ste kraljica —

— Manite se toga, ja nečujem više.

— He, kao da vi nebi mogli zavladati čijim srdcem, meni se sve čini — al pustimo to. Vi ste kraljica i basta, što bi vi učinila kao takova? upita Hvostov, uzdigav glavu.

— Prvo i prvo, odvrati Angelina, ja bi vam zabranila stavljati komu takova pitanja, a što bi vi učinili, da ste kralj? okrene ona glavu prema Hvostovu, i upre nasmješljivo oči u njegove.

— Ne, ja nebi htio biti kralj —

— No, nego?

— Papa —

— Papa! hahaha! Angelinu spopade tolik smieh, da joj je cvieće iz ruke izpadalo. — Nu, pa što bi vi, da ste papa?

— Ja bi naložio, odgovori važno Hvostov, ja bi naložio po cielom katoličkom svietu, da se madonne budi u kipu, budi u slici, imadu učiniti samo po jednom modellu, a taj bi bio — vi, a sve ostalo dao bi spalit i razbiti.

— Idite vi, naljuti se Angjelina, vi se odviše šalite, vam bi papinstvo baš tako dolikovalo, kao meni kraljestvo.

Hvostov ju umoli za oproštenje i oni krenu udobrovoljeni kući. Angjelina dolazila svaki dan u Hvostovljev atelier, svaki dan sprovede ona do dva sata na odru, dok je Hvostov slikao, motreći joj obamrlo lice. Zgodi se kadikad, da joj se nije dalo mirovati, da se je makla ili nasmijala, tada bi Hvostov skočio kao lud sa sjedala, bacio kist i paletu i pošao van, pri tom mu se smrčilo čelo i tajinstvena pismena

na njem odavahu opet povjest njegove boli, strašniju, nego li ju je čula Angjelina, i strašniju s toga — jer neizrecivu.

Nu tada bi Angjelina zaplakala, grozna bi joj zdvojnost i pustota zalegla u srdce. Neko, dosad neizvjestno čuvstvo, diglo se iz dubina njezina srdca, dobivalo sve savršeniji lik i raslo pravilno s dnevi, u kojih je posjećivala Hvostova. Ona postane posvema nemoćnom naprema njemu, njegov mig bude joj neprekršiva zapovjed, njegov posmjeh budne joj rajska slast... Sni joj savijali krasne slike, iz kojih se sjao poput grijuća sunca Hvostov, nu tim strašnije pokaže joj zora podpuno beznadje i pusti beztrag, kojim je osudjena poći...

Do malo probliedi ona kao bolestnica, a proljeće, koje se pojavi ove godine ranije i bujnije no ikad, nadje ju već posvema slabu, upalih očiju, bliedih ustnica. Kad su prve ruže procvjetale u rimskih perivojih, bijaše Hvostov na dovršivanju slike, pa ni nije ga više varala slika fantazije, pred njim je ležala prava ljubav na odru.

Bijaše krasan dan, sunce pozlatilo krovove Rima, kao da mu je ovaj dan izsjati sav žar, pusta campagna zazelenila se mladom svjetlozelenom travom, i nitko nebi mogao čitati sa njenog radostnog lica, da će za kratko iz nje niknuti „malaria“.

Hvostovljev atelier bijaše zastrt zelenom zavjesom, samo jedan sunčani trak probijao je kroz uzku rupicu u sobu. Na stolcu sjedjaše blieda obnemogla Angelina, pred njom na klupčici Hvostov.

— Što vam je? pitao ju tužno ovaj, da ste tako propala, zar ste bolestna? kažite prijatelju. Zar se neradujete i vi sa mnom, gdje dospieva slika savršenosti?

Angelina uzdahne, oči joj se orose. Hvostov joj primi drhćuću ruku, i poljubi ju.

— Aleksiju, moj mili prijatelju, progovori poslije Angelina bolnim glasom, kažite mi nešto; što ćete vi učiniti, kad sliku dovršite, hoćete li ju izložiti?

— Neću.

— Prodati ju?

— Angjelino! zar joj ima ciene?

— Što ćete s njom?

— Vratit ću se u domovinu u moju stepu, tamo ću si sagradit na najosamljenijem mjestu stan, i u njem ću protrajati zadnje dane života u miru božjem —

— Ali slika? za nju vas pitam, uznemiri se Angjelina, ona si morade pokriti lice crnim plaštem; to pitanje izreče ona s toga, da prikrije svoj nemir.

— Slika će biti mojom viernom drugaricom, njoj ću se moliti, nju ću ljubiti, kao što sam ljubio...

— Hoćete li se kada i mene sjetit?

— Kako nebi Angjelino!

— A što ću ja, kad nebude vas? bane djevojka u plač.

— Neplačite moja zlatna, kako ste me upoznali, tako ćete me i zaboraviti. O, znam ja, neće biti dugo, pa će se naći mladić sokolova oka, Apolonova stasa, a moja Angjelina ni nezna više, da je bilo kada Hvostova na svietu.

— Mislite? Angjelina uzdigne naglo glavu; lice joj bijaše u taj par hladno, odlučno, mramorno, oči nešto ovlažene, ali bez čuvstva, hladno-ponosne, i ona je upre u Hvostova.

Hvostov se smete, te joj stane od smetnje laskati, nu ona osta hladna, kao da joj je stinula krv u žilah. Hvostovu budne toli čudno, neobično zdeno pri njezinom pogledu, srdce mu se napuni tajnim strahom, i on klekne pred nju i stane ljubeći joj ruke, moliti ju za oproštenje.

Ona mu odmahne rukom, odvraćajuć od njega lice.

— Ja da vam praštam? — Što? — Na čem? — Vi ste moj dobročinitelj, ako posumnjate o mojoj odanosti, ili o čemu takvom, što ću vam ja? trgne Angjelina rameni, — u ostalom vi ćete vidjeti, da ja...

Hvostova obuzme strašno čuvstvo, on sjedne na stran i pokrije lice rukama. U Angjelininu glasu bijaše nešto toli užasna, da mu je svakim živcem potreso. — Ona se boji toga, da ću ju samu ostaviti, kad dovršim sliku, mišljaše on, pa što da učinim? Da ovdje ostanem? Ljudi bi rekli, — nu zar i može o tom govora biti, mi se moramo razstati, ja moram prije onamo, a onda kući.

Kao oblaci navale na Hvostova slike iz prošlosti, on vidi grob u kutu sjenovita groblja, i na njem ružin grm; upravo je procvala prva ruža, i u njoj se blista rosa poput suze, što ju lije ljubeća uspomena... već mu je na ustima nezaboravno ime: Adelaida...

... Angjelina plače...

Bijaše već pao mrak, kad se je Hvostov probudio iz svojih sanja. Čim otvori oči, trgne se u nazad, pred njim bijaše ono, za čim je toli žarko težio, što je mislio, da neće nikad više naći. Na odru ležaše, ne Angelina, već prava pravcata Adelaida onako, kako je ležala prije nekoliko godina u Antverpenu u kući bankirovoj. Voštanice, stojeće na velikih sviećnjacih kraj odra, plamtile onim istim tihim, tugujućim svjetlom i obasjavale bliedi ženski lik s upalim očima, po kojih su pale tamne, duge trepavice; u suhim rukama sjao se križić s dijamanti, i ovi se u opreku ostalom odsievali kao suze prve radosti...

Hvostov se hvata za glavu, on misli da sanja, on primi rukom bližnju voštanicu, i ova spane sa sviećnjaka, opaliv mu prst, njezin plamen dodirne padajuć baršun, viseći niz odar,

pa za tren plane baršun. Hvostov se baci prsima na plamen, i srećom mu uspije ugasiti ga.

To već nije sanja. Hvostov hoće da poludi; leti k prozoru i otvara ga naglo; sa visine pozdravi ga jasno modro nebo, na kom se upravo začele upaljivati zviezde, po ulicam vrvi sviet, i Hvostovu se pričini, da s posmjehom o njem govori, a sa tornjeva ječe žalobitim glasom zvona, opominjuć na molitvu... Ave Maria...

Sad se baci Hvostov kao mahnit na odar, drhćućima rukama stane on buditi Angelinu, hoće da joj razdvoji ruke, ali su ruke grčevito stisnute i hladne kao led, sad opazi da su nokti pomodrili, da su joj ustnice posivjele, da to nije bljedoća na njezinom licu, već — smrt.

Zaokupe ga strašna pitanja, kojim nenadje nikakva odgovora. Pokuša zadnje sredstvo, razgrne joj odielo i stavi joj ruku na grudi — al tamo mrtva tišina i mir, kao da od začetka šute. — Nešto biela izvije se iz odiela — papirić popisan sitnimi slovi — ha! Hvostov ga približi voštanici.

Prijatelju moj!

Pošto nemogu dalje živjeti, uzela sam si život. Neuznemirujte se, jedina ta pomisao bila bi kadra suzdržat me u zadnjem trenutku od nakane, zato vas molim zadnjim dahom, neuznemirujte se. Ljubeći vas neizmierno, netražim od vas nijedne suze, ja sam blažena u svojoj smrti, ja umirem u vašoj blizini. Umrvši, donosim vam jednu žrtvu, možda će vam ona pomoći, da izvedete vašu želju, koja je toli krasna i uzvišena, da me u ovaj čas uzhićuje i bodri na smrt. O, da mogu mrtva sasvim nalikovati vašem idealu! Prostite mi, ja sam sama kriva — nu s bogom, s bogom, čas zove, dok ste se probudili, stajat će pred vama najistinitiji model ljubavi na odru.

Angjelina.

Pročitav listić, zgrči Hvostov ruke, i sruši se do odra. Dvie goruće voštanice padnu pri tom sa sviećnjaka, te zapale baršun. Za malo je gorio cieli odar, a soba se napunila crnim dimom.

Vatra! Vatra! vikali sat kašnje ljudi po Rimu, al tada nebijaše više ni Hvostova, ni Angjeline, ni slike: „Ljubav na odru“ — — —

Djehad-čauš

od

Svetislava Mylarova.

Bijaše početkom g. 1873. Ja življah kod svoga prijatelja M. Pašova, tajnika najbogatijega Bugarina na svietu, veletržca u Odesi, provodeći ugodne dane u razgovoru s njim, koji me je toli gostoljubivo primio bio, kad me bura mojih patnja bijaše bacila na obalu rusku.

U prostranoj kući, u kojoj moj prijatelj imadjaše jedan odio, življaše u drugih joj odjelih mnogo obitelji, i drugih privatnih lica, i s nekimi od njih upoznah se posredovanjem g. Vašova. Medju ovimi ponajbliže nam stajaše udovica generala Gavrilova, vlastnica kuće, sa svojom kćerkom krasnom Annetom, zatim gospoja Kalinska, bogata Poljakinja, prijateljica g. Vašova sa svojom ljepušastom kćerkom Luizom, i napokon ruski kapetan g. Neuberg. I mi se svaki dan na večer običavasmo sastajati pod starom lipom nasred širokoga dvorišta, te tu čaj piti i politizovati oko čudnoga pokreta Rusa na pustu Khivu, koji je tada privlačio znatiželjnost čitavoga svieta.

Medjutim nadodje siečanj, s njim zajedno nahrupi sjeverna zima, i razkošni Odešani tražiše u različitih izvanrednih zabavah, koje se i ovdje periodički pojavljaju, zaborav na ljuto vrieme. Ovo djelovaše dosta znatno i na naš mali

krug, te se naši uredni sastanci poremetiše. Naše mlade prijateljice a napose mala Luiza, riedko propuštahu koji maskirani bal, a da nedadu oduška svojoj vragolastoj ćudi.

Jedne sriede ipak — bijaše to oko polovice siečnja — iznenadi me moj prijatelj Pašov, davši osobite poruke glede samovara našemu snažnomu Malorusu, Vanjki, što nas je služio, a i sama gospoja Kalinska dohrli na kolima i uleti nam u sobu punih ruku svakojakih sladkiša i voća. Na moj upit kazaše mi, da će to veče biti sastanak kod nas, u kojem će učestvovati uz obične članove našega maloga kruga i drugi neki prijatelji.

I doista oko sedme ure večera čuh na hodniku odmjereni, težki korak našega prijatelja Konjarova, Bugarina, koji onda svršavaše prava na odeškom sveučilištu. On zakuca i udje pozdravljajući nas glasnim jovialnim smiehom kao uvjek. Malo zatim dodje gospoja Gavrilova sa svojom Annetom, a napokon g. Neuberg i Luiza, vodeći sobom jednu prijateljicu, guvernantu kod nekoga ruskoga grofa na selu, koja je bila u to doba posjetila Odesu.

Vanjka unese samovar, g. Pašov metnu čaj, a do mala gja. Kalinska posluži svim prekrasnoga proizvoda kjahtinskoga; razgovor se medjutim uz bučni šum pare u samovaru razvijaše sve veselije i burnije, i to bud ruskim jezikom, bud francezkim, kojim se kadšto više govori nego ruskim.

Kad je kasnije slučajno razgovor stao, te bilo zavladalo časovito mučanje, odazva se najednom g. Pašov, rekavši:

— Čini mi se, da vam neće biti neprijatno, ako predložim, da zamolimo našega novoga prijatelja, koji je mnogo toga prepatio, da nam koju pripovjedi iz svoje prošlosti.

Male ljepotice, željne čudnih priča sa Iztoka, kliknuše u jedan glas, te stadoše navaljivati na mene.

— Moje su priče većinom mračne, odvratih ja, te vam ne bih ništa umio pripovjediti, što nebi narušilo veselje i bezbrižnost ovoga cienjenoga družtva, zato bi mislim, bolje bilo, kad bi se nadalje pustili na volju čiki čaju, i njegovu živahnomu rogoboru.

— Baš naprotiv, kliknu objestno Anneta, kojoj je Pouson do Terrail bio ljubimcem i idealom, — nama će se što strašna još više militi, — a mi vam obećajemo, da nećemo brbljati dok budete pripovjedali.

Ostali odobriše primjetbu kćeri generaličine, i ja neznajući kuda, smislih izpričati jedan dogodjaj, koji se dvie godine prije toga bio dogodio u Carigradu.

I.

U Carigradu sam, — tako započeh ja — promienio nekoliko tamnica. Kad me nekom zgodom baciše u tako zvanu „gornju tamnicu", koja se dizaše preko puta od tadanjega ministarstva policije, upoznah ondje nekoga „čauša" (narednika), Djehada, koji je bio ubio ženu, malo diete i robinju nekoga „miralaya" (podpukovnika) turskoga, Hassan-beya.

Njega ponajprije bijahu zatvorili u „polici" (u ćelijićnoj tamnici, koja je sačinjavala jedan dio naše „gornje tamnice", dok mu se stvar nebi podpuno izvidila i razjasnila, i pošto mu krivica bude dokazana, dovedoše ga dolje, nu ne medju nas, nego mu opredieliše sobu „zabtija", koji su ga imali izbliza nadzirati, da ne bi pokušao da se sam ubije. I tu sam ga češće vidjao, kako je u jutru izlazio i sjedao pred pragom, te se sunčao. Bio to mladić svojih dvadeset i tri godina, bliede masti, plavkaste kose i crnih očiju, lice mu je inače bilo liepo i ugodno. Tako je on znao sjedjeti stisnutih ustnica bludeći pogledom u mračnoj, očajničkoj daljini svojih

crnih uspomena ili u groznoj blizini strašne kazni, koja ga je očekivala, niti bi čuo viku ni halabuku, koja se okolo po dvorištu razliegala.

Netom puče tamnicom turoban glas, da je smrtna presuda Djehadu izrečena, te da će sutradan u pet sati u jutru biti obješen na mostu carigradskom. Ja sam obilazio motreć kako se je dojmio ovaj glas pojedinaca, trudeći se, da doznam štogod pobližega o uzrocih ovoga čudnovatoga ubijstva. Govorilo se različito, u obće su se slagali, da je tu ljubav poglaviti uzrok, i to ljubav Djehada prema odrasloj kćerki Hassan-beyevoj, koju Djehad nije mogao ubiti. Uznici su nesretnika u obće žalili.

Kad sam se vraćao u „kouš“ (u sobu, u kojoj smo spavali), ugledam neke naše Bugare, gdje su zaokupili bili jednoga zabtiju, imenom Aziz-čauša, te se nešto razgovarali. Ja pritrčim i čujem iz usta Azizovih:

— U obće je ta stvar veoma zanimiva, meni ju je izpričao sam Djehad, koji mi je zemljak, te se poznajemo od djetinske dobe. Ja ću vam ju, ako vam je milo, izpričati drugi put, ali sada mi valja ići, da promjenim straže.

Aziz-čauša poznavasmo kao pitoma čovjeka, koji se ponešto odlikovao od ostalih zabtija. Osim toga je bio prijatelj jednomu naših Bugara, koji je radi hajdukovanja dospio u tamnicu. I na večer, kad se opet svi skupismo, da večeramo, primietim ja, da će zgodno biti, da pozovemo Aziz-čauša na kavu, da nam tom prilikom pripovjedi dogadjaje Djehad-čauša.

I zbilja poslje večeri pozvasmo Aziz-čauša na kratak časak po jednom stražaru — budući da su vrata uže tamnice bila već zaključana — i Aziz se poslje kratkoga vremena pojavi na prozoru; naš drug, i njegov prijatelj — Minčo, skoči k njemu i zamoli ga, da dodje k nam. Aziz odvrati, da to nemože odmah učiniti nego da će kasnije doći, jer da i

onako neće moći spavati, od tuge za svojim zemljakom, koga je u jutru tako strašna kazan imala snaći.

Kad on ode, skine Minčo tamburicu sa stiene, a nekolicina naših Bugara skočiše na lagane noge i počeše plesati. Iza toga drugi zapjevaše, a treći se na strani, sjedeć na sazih, razgovarali. Tek pred pol noć dodje Aziz, i mi mu dadosmo mjesto u pročelju, u uglu; a mi posjedasmo naokolo. Ja sjedoh s lieva Azizu, na širokoj prednici nizkoga prozora da udišem čisti zrak, koji je pirio iz vana.

Na žeravištu tinjala jošte vatra a u njoj lončić s vrućom vodom; jedan od naših posluži za tili časak Aziza i nas sve kavom, i mi se razvaganismo.

Na okolo bijaše već dosta tiho, uznici bijahu većinom legli, samo se čujaše zvonki glas stražara vani na dvorištu, koji pjevaše neke ljubavne napjeve proklinjući možebiti sudbinu, koja ga otrgla od krioca njegove ljube. Aziz bijaše nešto jako zamišljen, srkaše kavu gledajuć na stranu, — a mi se, po običaju, šalismo i smijasmo.

Aziz je bio momak svojih dvadeset osam, do trideset godina, crnomanjast i živahan; bio je u obće dobar i prijatan čovjek, — i milo mu je bilo hvaliti se, da ga neka Grkinja rado vidja.

Ja ga zamolim, da nam Djehadovu stvar, koliko je moguće, sistematično i cielovito izpriča — da započne s početka i da tjera do kraja. On me pogleda, neprogovorivši ništa, te pošto se nadimio cigare, započe ovako:

II.

„Djehad je rodom iz Divrita, kao i ja, te se — još dječaci — skupa igrasmo po trgovih ili po krajevih našega gradića. Sjećam se, da je još djetetom bio veoma žestok i osvetljiv;

kad bi ga tko uvriedio znao je drhtati od ljutine, sav blied, niti bi mu se lice razvedrilo, dok se nebi osvetio. Ali inače nije bio zloban, i rado sam ga imao, jer je bio vieran na rieči.

Medjutim, kad narastoh, pade na mene kocka i odoh u vojnike. Poslje različitih zgoda i nezgoda dodjoh u Carigrad, gdje se, pošto sam odslužio sedam godina u vojsci, upisah u zabtije, jer mi se nije više htjelo kući vraćati, a nisam znao, od česa da živim. Ovdje sam, ima tomu dvie godine dana, doznao, da je i Djehad tu, i to u konaku Hassan-beya, podpukovnika.

Njega je Hassan-bey, koji je po odlazku našega alaja (pukovnije) iz Divrita, došao bio „juzbašom“ (stotnikom) onamo, uzeo u svoju kuću da mu služi, i kasnije, kad mu nadodjoše vojničke godine, načinio ga „čaušem“ (narednikom), i opet zadržao kod svoje kuće. Iz Divrita išli su s vojskom u različita druga mjesta, dok najkasnije njihov sbor nije ovamo u Carigrad premješten. Tu smo se vidjevali, te je on mene, svoga zemljaka posjećivao kadšto ovdje u ministarstvu policije ili ja njega u kući njegova gospodara u Bujuk-dere.

Kuća, u kojoj se je stvar razvila i nesreća dogodila, leži u turskom četvrtu straga od Bujuk-dere tik mora, jednokatna je i ima spreda vrt branjen zidom od ulice. U toj kući osim staroga miralaya, Hassan-beya, življaše njegova jedina žena, Eljmaz-hanum, sa svojom kćerkom, Bülbülom. Imadjahu pristaru robinju, Zumrudu, u koje bijaše kći, imenom Zejneb. Osim Djehada držao je miralay još „seiza“ (konjušara) i čibukčiju.

Djehad je u toj kući imao osobito živovanje. Njega je miralay vrlo ljubio, te mu povjerio troškovanje u kući, kao i posebni nadzor nad čitavim domom. Tako je on dostavljao sve, što bi glede kuće osobita poduzeti trebalo, i on je sprovadjao hanume, kada bi petkom ili nedjeljom izašle, da se prošeću.

— Prije svega — primjetih ja tu — daj nam u kratko opiši ćudi i značaje ovih lica, koja su živjela u konaku miralayevom.

— Kako da to učinim? odvrati Aziz; ja jih — osim samoga miralaya — pobliže niti nepoznajem. Mogu vam samo ono ponoviti, što sam zaključio iz pripovjedanja Djehadova te iz sudbene iztrage.

— Kakovim ti se čovjekom čini miralay? ponovih ja.

— Njemu ima do svojih petdeset i osam godina, srednjega je uzrasta a debeo. On je inače tih i zamišljen, kućom se mnogo nebrine i prepušta sve svojoj ženi, za koju mi se čini, da je bila pametna glava. Ja sam ju vidio kadšto na ulici, prebradjenu, ali i kroz jašmake mogoh upoznati, da je još snažna i dosta liepa ženska.

Što se tiče njezine kćerke, to vam je čudnovati stvor, i ja vam njezinu ćud nemogu bolje prikazati, nego ako reknem, da je bila ćudi i hira — djevojačkih. Inače vam je prekrasna djevojka. Ja sam ju, jedanput, ulazeći na vrata u kuću, vidio na stepenicah, kako je isti mah sandale s golih nogu bacila, te poput srne niz stepenice pojurila — i ne mogoh joj za dugo zaboraviti dražestna stasa i prekrasne plave kose, koja je plivala iza nje. Drugi put joj, kad je bila na šetnji u „Keathané", vidjeh lice i divne crne oči kroz jašmak, te sam već mislio, da će postati pašinicom. Onda još nisam znao za uzrok, koji je proizvesti imao ovo užasno ubijstvo.

Tu izvadi Aziz svoju duhansku kutijicu, te uze pripravljenu cigaretu i zamoli vatre, da ju upali. On zapuši i šuteći neko vrieme udisaše željno dim. Poslije toga nastavi ovako:

III.

Kad je Djehad stupio u kuću Hassan-beya, njegovoj kćerci Bülbüli nije bilo više od devet godina, a ni njemu

više od petnaest, i oni se bijahu navikli jedno drugomu kao brat sestri.

Medjutim se u srcu i duši Djehadovoj zarodi neki dublji osjećaj i neka dublja misao prema Bülbüli. Djehadu ona omili veoma, a uz to mu laskaše čarobna i uznosita misao, da bi mogao postati zetom podpukovnika i to Hassan-beya. U ostalom, kao što znate, to nije vratolomna misao. Djehad bje liepa obličja i nije smušenjak, a protekcijom Hassan-beya i njegovih prijatelja mogao bi bio doćerati do nekoga zvaničnoga položaja. Čitati, istina Bog, nije puno znao, ali što to prieči napokon?

Meni je Djehad pripoviedao o svojoj ljubavi u mladih ljetih, i ja sam ga morao duboko žaliti. Njemu bje najmilije, kad bi došla zgoda, da mi koju crticu iz svoga živovanja s njom pripovjedi, i onda bi se njegovo inače tako zdvojno lice razvedrilo i čudnim izrazom sinulo, ili mu suze udarile na oči, te bi se sit naplakao i natužio.

Kad su putovali jednom zimi iz Macedonije u Filipopolj, napali jih vuci u Rodopah, i on je, nemareć za opasnosti, skočio s nemirna konja i poletio prema konju, koji je s jedne strane u košu nosio dvanaest godišnju Bülbülu, a u košu s druge strane malu robinjicu Zejneb, — pa uhvativ ga za uzdu, držao ga čvrsto i samokresom u ruci čekao na vuka, ako bi napao.

Ali najljepše uspomene niču ovdje u Carigradu i to upravo u onoj kući, u kojoj su i sve dosada živjeli. Ondje je on na briegu mora, pred kućom, lovio na udicu ribice, i grabio školjke, koje je vjekom uzdišuće more na brieg izbacivalo; ondje joj je na večer, pri polusjaju večernjega sutona, prao biele nožice, kad bi si jih ona, skačuć mnogo po vrtu, zamazala.

Kuća njihova, akoprem jednokatna, bila je ipak dosta prostrana i budući da nisu imali mnogo ukućana, prilično sa-

motna i tiha. Tako je Djehad mogao naći uvjek prilike, da dolazi u samotne, skrajne sobe harema i tu da se na samu sastaje sa Bülbülom. Tom bi se prilikom igrali skupa, ili bi on učio čitati i pisati uz nju, ili bi joj pripoviedio koju iztočnu pripoviest. I tom zgodom ne bi on propustio, da ju grli i ljubi, od česa se ona nije branila ni kasnije, kad je bila već dosta narasla. Ona se njemu svikla bila kao drugu, — ali ga nije ljubila, kao on nju. Ona je jednoč vidjela čovjeka, koji joj je zaplienio srdce, — i u tom leži ponajglavniji uzrok užasnomu djelu, koje je Djehad počinio.

IV.

Nu osim te okolnosti bijaše i druga, koja je takodjer mnogo dopriniela ovomu žalostnomu dogodjaju. Bijaše to paklena zloba jedne žene, i to iste robinje, Hassan-beyeve, Zumrude.

Ja sam imao prilike, da kod iztražnoga sudca Saïd-efendije vidim i čujem govoriti ovo odurno stvorenje. Zumrudi neće biti više od četrdeset godina, a kupio ju je gospodar njezin u Šamu (Damasku) prije sedam godina. I ako prem je već tako dugo vremena proživjela u kući svoga gospodara, nije joj se bila umekšala ćud, niti joj se razgrijalo srdce kakvim osjećajem prema kući i obitelji, koja ju je hranila, nju i njezino diete.

A i kako da se umekša ćud ovakovoj hieni? — Hieni, velim, jer tako se dojimlje, kad ju čovjek pogleda. Arabka je rodom, te joj je mast lica žuto-crna, obrve zavijene nekako kao luci, a izpod njih vire dva kobna oka, ledena odurna pogleda, nos joj pada ne sasvim paralelno s licem, a na kraju debeo je i kao prelomljen; usta joj, kad jih otvara, a ti ju gledaš sa strane, naliče na usti zmije kad ih otvara, da ujede.

Nizka je i nešto grbava, osim toga nehoda liepo, jer stupajuć razvlači pete i steže prste.

Njezinu kćer Zejneb, predstaviti ću vam jednom riečju, ako reknem, da je prava slika i prilika svojoj materi. Ona je nešto mladja od Bülbüle i akoprem su tako dugo skupa živjele, nije se mogla svezati medju njimi sveza prijateljstva. Dok je Bülbüla prema njoj često ljubezna bila, Zejneb bi se uklanjala i uvjek oko svoje majke vrzla.

Čudnovat je bio položaj ovih dvaju stvorova u kući podpukovnikovoj. Hassan-bey nije valjda poznavao ćudi svoje robinje, jer je ova bila inače velika laskavica, ali valjda mu je baš u račun išlo, da ovakova nesmiljena zmaja drži u svojoj kući, jer svaki muž sumnja na svoju pa makar najbolju ženu. Što se tiče njegove žene, Eljmaze, to joj blagost i razumnost nije dopustila, da se neka razpra izrodi izmedju nje i Zumrude, niti je u takovih okolnostih bilo moguće Zumrudinoj zavisti i pakosti naći hranu.

Medjutim pojavi se s druge strane prilika Zumrudi, da svojoj spletkarskoj ćudi nadje zanimanja. To je bio liepi odnošaj izmedju Bülbüle i Djehada. Njoj nije trebalo puno vrebanja, da se uvjeri, da je Djehad žestoko zaljubljen u liepu kćerku Miralajevu. Orudje joj za nadziranje dvoje mladih, zaljubljenih bila njezina kći Zejneb.

Jednoga se dana približi Zumruda Djehadu i reče mu:

— Što si tako zamišljen, moj liepi mjeseče! Ako ljubiš, kako ne bi bio ljubljen? Koja se dieva u te ne bi zaljubila?

— O ljubim! ljubim! Ali jesam li ljubljen? Zato sam tužan.

— Ja znam, da jesi!

— O kako to? vikne najednom Djehad skočiv k njoj. — Ti znaš? ti znaš u koju sam zaljubljen?

— Ja znam sve.

— O kaži mi onda: ljubi li me Bülbüla onako, kako ja nju ljubim?

— Jamačno, ali materi, čini mi se, neće biti sasvim u volju ta vaša ljubav; nu ja ću gledati, da se ona ublaži i skloni.

Djehad zgrabi sav zanešen koštunjavu, gadnu ruku ove aždaje i poljubi ju grčevito, moleći ju i zaklinjući, da mu pomogne kod ove stvari, te da će ju ljubiti kao svoju majku.

Drugi put prikrade se ona Bülbüli i reče joj mačjim glasom:

— Što skakutaš još kao ptičica, kćerco moja? prošla su ti davno vremena djetinstva. Tebi je već šestnaesta godina, a igraš se kao nekada, kad ti je bilo osam godina. Valja, diete moje, misliti već na svoj položaj, na svoj poziv. Ti si kći miralaya, koga je padišah odlikovao tolikimi redovi, a liepa si i divna, da bi te najljepši i najbogatiji paša zavolio.

— Kako mi to govoriš, Zumrudo? Zar sam ja tako liepa? Pa koji bi se pas mogao u mene zaljubiti! odvrati Bülbüla i pogleda se u malom ogledalu, koje je na stolu stajalo.

— O jamačno ne jedan; ali ti na to tako malo paziš! Tebi se čini, da izvan naše kuće neima svieta i drugova. I kad ideš šetati više paziš na to, što će ti Djehad prišapnuti nego na plamene poglede prolazećih i na njihove liepe rieči, koje ti šapću.

— Eh pa zašto bi se na nje obzirala? reče osorno Bülbüla i udalji se nehotice od zlobne spletkarice, čija striela ipak ne promaši svoga cilja.

Da bi stvar još bolje zamrsila nepropusti Zumruda govoriti i samoj svojoj gospodarici o tom.

— Liepa si, dragi kamene, — reče ona jednom Eljmazi — i pametna si koliko si liepa, — pa ipak nevidiš kakav ti se oblak vije nad glavom.

Eljmaz-hanum se strese pogledavši u kobno lice svoje robinje.

Što ti buncaš, Zumrudo? Kakova nas nesreća čeka?

— Ah, ono što ću ti kazati, još nije nikakova nesreća ali bi se iz toga velika nesreća mogla izroditi.

— Što je za Boga? Govori brzo, što je?

— Zar nisi opazila kakova se zamka plete tvojoj Bülbüli?

— Od koga?

— Bože moj, još pitaš! Ta od koga, ako ne od Djehada.

— Od Djehada? — o to je nemoguće, — ta on nas ljubi kao roditelje. Toliko je godina kod nas i nismo se imali nikad ničim na njega potužiti.

— Dakle ti ne znaš, da on uvjek vreba na Bülbülu, s njom se potajno sastaje, i moja Zejneb, kojoj sam naložila, da na njih vreba, opazila je, gdje Djehad razpitkuje tvoju kćer za mjesta, gdje se razne vaše dragocienosti kriju. Vjeruj, da će Djehad jednoga liepoga dana uteći nekamo s Bülbülom oplienivši vas ponajprije.

Eljmaz-hanum zgrozi se i pretrnu na mjestu. Ona ne bi nikad mogla pomisliti, da joj tako strašno nezahvalna može biti njezina vlastita kći, a i Djehad, koga je držala valjanim momkom. Istina, ona je znala, da njih dvoje druguje više, nego što se to obično čini medju mladimi ljudmi, ali je to držala posljedicom njihova drugovanja iz djetinstva, i nije joj nikada dolazilo na um, da se stoga zabrine. I sada joj se nije htjelo vjerovati, ali je zub zmije ipak pustio kap svoga otrova u njezinu dušu. Ona je počela sumnjati na Djehada, a osim toga ona i onako nebi nikada pristala, da joj kći podje za njega, dok ju toli sjajne prilike čekaju. Zato kaže Zumrudi da se ponaša i nadalje, kao da ništa ne zna, samo da naloži Zejnebi, da pazi na Djehada i Bülbülu.

V.

Prodjoše dani i mjeseci a u konaku pukovnika nedogodi se ništa osobita. Djehad je sveudilj družio sa Bülbülom; na njih su doduše pazili, i Eljmaz-hanum salećivaše svoju kćer svakojako, da ju izvine sili zaljubljenoga Djehada; ali kako je odviše blaga i obzirna bila, čuvala se je prenaglosti i njezino je djelovanje bilo jedva vidno.

Medjutim prvoga dana mjeseca Šabana (ožujka) kad je Sultan, prije nego će na Visoku Portu, dȧ učini svoj godišnji posjet, — otišao u djamiju Ai-Sofiju, da se klanja mnogi se sviet bio sgrnuo na široku trgu Ai-megdanu, da se nagleda njegove velesjajne pratnje. U jednoj hrpi ženskinja, stojeći upravo na putnom pragu jedne kuće zurila je Bülbüla a tik nje njezina majka.

Naskoro zagrme topovi s maloga trga pred starim seraljem, i objave svietu, da je padišah svršio svoju molitvu. On izadje iz grdne djamije i sprovod krene odmah put Visoke Porte. Spreda svira banda, za njom jašu na konjih viši činovnici i paše od raznih ministarstva i ureda u Carigradu, krieseći se svi u zlatu, kojim su obšivene njihove haljine, — iza njih jašu sami ministri, a iza ovih vojničke paše još sjajnije obučeni; ovaj red zatvara Sedra-azam (veliki vezir), jašući sam straga. Ovdje s obiju strana poredali se po dvadeset i pet najstarijih paša, iduć smjerno pješice skrštenih pred sobom ruku. Sad stupa Sultan na veličavu konju, prelievajuć se u sjaju zlata i dragoga kamenja, a oko njega na četirijuh uglih četiri glave od njegove tjelesne straže. Iza njega jaše nadzornik harema Kizlar-aga sa svojimi glavnimi evnusi; iza ovih stupa tjelesna straža. Različite čete ove straže obučene su, koja u arabsko, koja u čerkezko, a koja opet u crnogorsko odielo. Iza nje idu faetoni i druga Sultanova prtljaga.

Tako stupaše Sultan ulicami, a s obiju strana poredana vojska pozdravljaše ga i vikaše „Padišahımiz čok jaša“ (Padišah živio mnogo godina), dočim je obćinstvo, sakupljeno u gustih gomilah s obiju strana gledalo izvaljenih očiju u neobični i sjajni prizor, koji se razvijao pred njim.

Medju svimi ponajbolje možebiti gledala je Bülbüla i pazila na sve: na sprovod, koji je išao, na vojnike i na ljude — na hanume i gospodu. Njoj nasuprot dizaše se velik konak, a s jednoga mu prozora gledahu dva mlada čovjeka, stariji i mladji — dva prijatelja. Mladji od njih mogao je imati svoje dvadeset i četiri godine, imao je velike crne oči, krupne brčiće i liepo gladko obrijano lice. Bio je to sin Mustafa paše imenom Ferhad-bey, i konak ovaj pripada njim.

Bülbüla nije trebala, da dva puta pogledne u toga mladića — pa da joj omili. Ona upita majku, da li znade čiji je to konak, i kad si zadovolji želji, nastavi gledati u mladića načinom, kako bi on razumio, da joj je mio. Medjutim stade joj Ferhad-bey odmah očima i smiešenjem dokazivati, kako to njemu nije ni najmanje neprijatno. I doista, kako se iz daljega razvitka ove stvari može razabrati, sin se Mustafa paše baš valjano bio zaljubio u liepu kćer podpukovnikovu.

Ovaj dogodjaj nije znatno promjenio odnošaja medju Djehadom i Bülbülom. Djevojka se i ovako od malena svikla bila momku, njegovim šalam i njegovu drugovanju. O ženitbi je prestala govoriti s njim, kako je s vremenom postajala dobnijom i zrelijom. Što se tiče Ferhad-beya, Bülbüla mu tada nije ni imena znala; ona si je dobro pamtila njegove liepe poglede, ali joj se on pričinjao kao u nekoj uzvišenoj magli, niti je mogla vjerovati, da bi ju on mogao takodjer ljubiti i uzeti. Sva se promjena u njenom duševnom položaju sastojala u tom, što je odsele revnije žudila za šetnjami

po Carigradu. Ona je tražila, da opet negdje ugleda liepoga sina Mustafa-paše.

Jedan put vozeći se na jednom od malih parobroda, što krstare zlatnim Rogom, ugleda mladoga pašu, gdje je s pristaništa Hunkiarske-lesi išao u isti parobrod, da se preveze do mosta. Kad je izlazila, pazila je na mladoga pašu i prošla mimo njega tako, da ju je on ugledao. Kad ju Ferhad-bey opazi, podje za njom i udje takodjer u parobrod, koji ju je imao odvesti u Bujuk-dere. Tu sjede on blizu vrata ženskoga odjela straga čuvajući ju, kad će izaći.

Napokon poslje dvosatne vožnje Bosforom, stigoše do Bujuk-dere, i tu Bülbüla izadje s majkom i Djehadom, a Ferhad za njimi, te jih sprovadjaše iz daleka, da vidi u koju će kuću ući.

Stim je on naravno saznao gotovo sve, te nije propuštao voziti se predveče morem i mamiti na prozor liepu Bülbülu.

VI.

Najtamnije mi je u ovoj stvari — tako nastavi Aziz-čauš — kakova li je sveza spajala Ferhad-beya s Bülbülom, jer mi Džehad nije kazivao o tom ništa pouzdana, a pred sudom nije o tom bilo puno govora. Ali puk, koji je ovaj događjaj uzeo za svoje predivo, znade i o tom nešto pripovjedati. Obći naime glas tvrdi, da je Ferhad povjerio bio svoju ljubav svomu pratiocu i slugi, nekomu Tahiru, a ovaj da je onda pokušao doći do rieči sa Zumrudom, što mu i onako nije težko bilo učiniti.

Kad je Zumruda začula, da sin Mustafa-paše ljubi Bülbülu, te da joj nudi dobru nagradu, ako mu bude na ruku, da dodje s Bülbülom u doticaj, — uzradova se odveć mnogo liepoj prilici, koja joj se daje, da dodje do novaca. Nu i tu

nije zaboravila na svoju spletkarsku ćud. Ona kaže tajinstveno Tahiru, da će sve, što joj je moguće, učiniti, nu da će imati dosta posla, dok bi na taj odnošaj sklonila ženu Miralayevu, jer da ona veoma rado gleda Djehada, te se nebi protivila njegovoj ženitbi s Bülbülom.

Da je ipak već onda došlo do nekakove sveze medju Bülbülom i Ferhadom, te da je Bülbüla znala, na primjer, gdje će svoga dragoga moći vidjeti, dade se suditi po sliedećem dogodjaju, koji mi je izpričao Djehad; Zumruda će biti valjda govorila štogod Bülbüli i biti će poprimila bila donekle ulogu posrednice. Evo toga dogodjaja.

Jednoga petka mjeseca travnja iste godine bijaše vrieme veoma liepo i prijatno a Bülbüla zaželje, da se u pratnji Djehada prošeće popodne Bosforom. Mati joj, koja je bila nekoliko mjeseci prije toga na novo rodila, nemišljaše i onako izlaziti na polje. Nu nehoteći, da joj kćerca bude tako dugo na samu sa Djehadom, na koga je sve više i više sumnjala, protivljaše se želji svoje kćerce. Nu ova se nije dala pomesti s tim, i nastojala je baš oporno, da joj majka dozvoli ovu šetnju. Napokon majka pristade, ali ne bez lukavštine, kako ću vam pripovjediti.

Bülbüla izadje iz kuće, na korak iza nje Djehad, te se spustiše putem duž obale selom Terapia. Bülbüla je toga dana bila veoma živahna, gledala je na sve strane, i smijala se objestno mladim bezposlenikom, koji su ju iz oštarija, gdje su sjedili, pozdravljali. Djehadu napokon nije bilo sasvim pravo, što se ona tako razmazila, ali ju je odveć ljubio i poštovao, pa se nije usudio, toga joj spočitovati.

Nu niti on niti ona ne slućahu, da ih Eljmaz-hanum sliedi iz daleka. Ovu su po odlazku Bülbüle i Djehada napale svakojake misli. Slutila je nešto, da se u njezinoj kući krije neka velika stvar, koja joj je nepoznata. Ona je strepila, da

bi se napokon mogao kakav dogodjaj izleći, koji bi ozlovoljio njezina muža. Čudila se, što joj se kćerca sama nepovjerava i bojala se prevare Djehadove, zato namisli, da pokuša odkriti stvar, te prebradiv se debljim jašmakom (florom), i baciv na pleća „feradje“ (gornju haljinu) od proste tvari, pusti se smjelo za svojom kćercom i Djehadom. Diete je povjerila Zumrudi.

Bülbüla prešav Jevi-kjoj, približi se pristaništu i udje u čamac, gdje sjede straga, a Djehad se posadi suprot nje. Na njezin mig spusti se elegantni čamac niže tik obale; zavesla pocrnjeli Jermen obučen u bieloj košulji i gaćah, golih grudiju i ruku. Za njimi na dvadeset hvati vozila se Eljmaz-hanum u čamcu, i pazila na njih.

Naskoro stiže čamac Bülbülin pred Rumeli-hitarom. S desna dizaše se visoki hrid obrasao gustim zelenilom, a njemu na čelu dizale se stare kule okićene bršljanom i mahovinom. Bilo je naokolo tiho; čamci se u gustoj gomili vrzli ponajviše na drugoj, anadolskoj (malo-azijatskoj) strani. Bülbüla, valjda dirnuta krasnim obličjem ovoga mjesta, reče veslaru, da vuče laganije, a sama gledaše okolo, dok najednom neupre oko u jednu točku u daljinu i zagleda se oštro i nepomično.

Bijaše to neki čamac, na kojem trojica veslahu. Kad se on približio, i Bülbüla mogla vidjeti, tko je u njem sjedio, obli ju rumen, i ona postade najednom vesela.

Medjutim onaj čamac, parajući vale poput maloga parobroda, približi se sasvim i sad okrenuvši se podje natrag gotovo paralelno s čamcem Bülbülinim. U njem sjedjahu dvojica mlade gospode, u crno obučeni i s krasnimi, gladkimi fesovi na glavi. Bijahu to ista ona dva prijatelja, koja su s konaka Mustafa-paše, gledala s prozora, kad je padišah išao prošle godine na Visoku Portu. Ferhad-bey ugledavši Bülbülu,

nasmieši se prijatno i progovori nešto svomu drugu smijući se glasno, da bi valjda svojoj miloj dao čuti svoj zvonki glas. Bülbüla sa svoje strane, nepropusti učiniti to isto govoreći s Djehadom, koji je mehanički gledao i slušao, zapanjen i neponjajući ništa od onoga, što se oko njega zbivaše. Ona izvadi duhansku zlatom i dragim kamenjem obšivenu kesicu, i načini si sama vrlo spretno cigaretu, zatim skine „jašmak“ s nosa, i zataknu ga pod bradom, pa upali cigaretu i zapuši. A Ferhadu se prolievalo lice od milinja gledajući u prekrasne obraze Bülbüline.

Na to zapjeva Ferhad i reče:

„Val za valom hrli, uzdah za uzdahom; nema kraja širokomu moru, bezkrajna je moga srdca bol.“

I njegov se glas razliegao tihim morem, zvoneći poput čarobna zvonašca.

Djehad pogleda zdvojno u oči Bülbüli, sklapajući ruke i moleći ju, da se neodazivlje. Ona ga pogleda oholo i nasmija se, pak onda zapjeva.

„Sretna zemlja kraj je širokomu moru, a raj je medja neizmjernomu nebu. Blago onomu, koga vali neprogutaju, i on príspije na obalu sreće.“

Poslje male stanke ponovi on opet ovako:

„Da sam Ezrahilj u raju, pa bile u vlasti mojoj sve hurrije Hak-Allaha, sašao bih na zemlju i postao prosjakom, da ti vidim ruku, kad mi dadne milostinju.“

Iza male stanke Bülbüla se odazva strastnim glasom:

„Zalud, ah zalud tužiš slavulju na zelenoj grani, tvoga dragoga nema, niti će doći. On obilazi mramorne palače velikaša i blizu njih boravi, on neće, oh! neće on u tvoj skromni tamni gaj —“

Ferhad se odazva još jednom:

„O nema medje mojoj ljubavi, niti zaprieke. Ona je tvrda, čista je i sjajna kao alem od Hindustana, niti ju išto može okaljati, niti pretvoriti. I bujna je i plamena moja ljubav kao vjetar pustinje; on bjesni morem pieska i ne ublaži se dok ne prispije u predjele zelenilom okićene i ljubavlju blagoslovljene.

Bülbüla šućaše, samo Djehad promrmlja gledajuć mračno pred sebe u čamac:

— Bujna i plamena, da! uz to otrovna kao kamsin.

Djehadu je kipio pakao u grudima, ali ne reče ništa. Njemu bi lakše bilo, da ju zadavi rukama, nego da ju prekori riečmi, ili da se pravda s njom. Tako je strastven on, i tako nepitom.

U ostalom nije imao pravoga uzroka da se jedi. On nije ništa znao o ljubavi izmedju nje i mladoga paše, a ovakovi galantni razgovori pjesmom, u običaju su, kao što znate, kod nas, i obično si nepoznata lica na šetnji iz daljine ovako pripjevaju. Nu njega je momentana strast Bülbüle uzbunila, osim toga pomaljala se je kadšto pred njegovima očima crna slutnja, i višeputa mu se budućnost ukazivala bez ikakova izhoda: poput mračna ponora.

Bülbüla rekne ladjaru, da zaokrene prema anadolskoj obali, čamac se spusti napried, a Djehad se malo po malo utiša. On nije opazio, da je troveslar čamac, iza nekoga vremena, pošao opet polagano tragom njihova čamca, kao god što nije znao, da ih i gospodarica njegova sliedi iz daljine. On je mislio, da se je sve svršilo.

Eljmaz-hanum bila je svjedočom onoga prizora pod briegom Rumeli-Kissara, i nikako si ga ne može protumačiti. I ono što je odprije znala o ljubavi nekoj medju Bülbülom i Djehadom sad joj se pomuti. Zato ju tim žešća želja zaokupi, da jednom već razazna stvar.

Sad upita svoga ladjara, prema kojem se od prilike pristaništu upravlja čamac Bülbülin, i kad ladjar reče, da po svoj prilici prema Boïadji-kjoj, zapovjedi mu i ova, da zaokrene na više, te da gleda istodobno izkrcati se na istom pristaništu.

Izza pol sata evo ih prispiju oba čamca istodobno na pristanište Boïadji-kjoj na obali anadolskoj. Eljmaz-hanum skočiv na obalu, okrene se živahno prema kćerci i rekne joj:

— O kakova me sreća naniela na vas. Poslje tvoga odlazka, kajala sam se, da ne izidjoh, da se prošećem, kad je tako krasan dan; zato odlučih i izadjoh sama.

— Ali za boga, majko, što si uzela Zumrudinu „feradju“ i „jašmake“. Lje nebi nitko pomislio, da takovi prnjci kriju blago miralayevo.

— Jogunice mala, pa to sam i htjela, da me nitko neupozna, pošto sam bila sama. Osim toga meni se mili, ti to znaš, da se više puta u samoći šećem. Čovjek kadšto može tako više što zamjetiti i više uživati.

Dok se one tako blizu obale razgovarale, opazi Eljmaz-hanum, da troveslar čamac sveudilj križa oko pristaništa, i mladi paša sveudilj gleda na njezinu kćer, dok se napokon neupravi niže prema Uskjudaru. Primjetivši ovo, smisli na jednom Eljmaz-hanum i predloži, da udju opet u čamac, a ona naloži ladjaru, da vesla gore.

Želeći da dodje što prije do izjasnjaja sa svojom kćercom, namisli ona, da ju izvanrednom voljom i pače nekom razpuštenošću privine sebi i osokoli, da joj se nebi sustezala istinu reći glede svoga srdca. To joj nije bilo lahko postići, pošto sve dotlen nije se upuštala s njom u razgovore glede ljubavi pazeći strogu čednost prema svojoj kćerci. Osim toga namisli sad Eljmaz-hanum, da ju približi Ferhad-beyu,

te da se sama uvjeri o pravom osjećaju, što pokreće njezinom kćercom.

Troveslar čamac plivaše lagano napred, a za njim hrljaše njihov čamac. Eljmaz-hanum brbljaše o svačem i rado primjećivaše primjetbe o gospodi, koju su u čamcih susretali. Iza tri četvrta sata prispješe prema Uskjudaru, nasuprot ugledaše Stambul i zlatni Rog, a s desna sievaše Begjola, a pod njom palača Dolma-bagče. Lukava mati upita najednom svoju kćer: gdje bi ona voljela, da se voze, da li pravo prema Stambolu, ili da zaokrenu desno prema Dolma-bagče. Bülbüla odgovori, da bi najvoljela, kad bi se malo prošetali na lievo prema mramornomu moru; a upravo na onu stranu hitio je troveslar čamac Ferhad-beya. Mati zapazi to i nasmieši se.

— Pa kud bi mi onamo. Ja bih rado, da se izvezemo negdje na kopno, pa da uživamo malo šetnjom po bazarih.

— Ah, majko, ta bazare svaki dan vidjamo, i onako ih moramo posjećivati i onda, kad nam se nebi htjelo šetati. Ja bih najradje malo u proste predjele. Što misliš, nebi li mogli otići malo u vinograde uskjudarske i ondje se u ljetnoj kući naših prijateljica iz harema serasker-paše malo zabaviti.

Eljmaz-hanum se sjeti, da ima ondje u blizini villa Mustafa-paše, te se opet nasmieši. Nu tim radje pristade uz predlog svoje kćeri.

Neprodje ni pô sata i oni vozeći se na troveslaru čamcu prispješe do pristaništa Kadi-kjoj, gdje se malo vremena iza Ferhad-beya i njegova druga izkrcaše. Oba mladića idjahu polagano napried putem uzbrdice, neobzirući se, a za njimi hićaše Bülbüla s majkom, a Djehad stupaše na korak daljine iza njih. Već htijahu zamaknuti lievo prema villi seraskera, kada nestrpljivoj Bülbüli podje za rukom, da glasnijim smiehom obrati pažnju Ferhad-beya na sebe. Ovaj se

okrenu i pojmivši stvar, umjeri korak i podje za njimi praćen svojim prijateljem.

Doskora prispješe do ville, i udjoše na vrata od vrta. Kad bijahu kući na domak, priskočiše sluge i robinje javljajući, da hanuma seraskerovih nema taj dan u villi, jer da su otišle u Stambul u posjete. Nu uz to najučtivijimi izrazi zamoliše, da bi posjetiteljice izvolile odmoriti se malo kod njih. Bülbüla reče, da će ostati malo u vrtu, i povuče svoju majku na drugu stranu. Tu na jednom brežuljku pod strehom od mlade lozice sjedoše na liepu klupu i uživahu gledajući krasnu okolinu. Djehad švrljaše okolo vrtom i vinogradom na nekoliko koračaja daljine, blied, oborene glave i kidajuć travicu grozničavom rukom.

S desna na drugom brežuljku preko dolinice, kojom krivudaše put, vidjevaše se villa Mustafa-paše. Na liepom kiosku, što je visio na prednjem obronku brežuljka, ukazala se doskora dvojica mlade gospode, od kojih u jednom upoznaše hanume odmah mladoga Ferhad-beya. Crnac posluži mladićem na jednom stolčiću mastihe (mirisave rakije) i različitog suhog mesa i voća, a ovi se počeše razgovarati i smijati.

Iza mala donese robinja hanumam kave, a druga neka donese različita voća i sladkiša, te se udaljiše pokloniv se smierno.

Akoprem je Bülbüla upravo smjelo izvela bila svoju osnovu, nije znala što će; nu mati činjaše sve, da zataji svaki trag suztezanja. Ova sama prva skide jašmak s nosa, i zataknuv ga pod bradicom uzme fildjan u ruke i počme srkati kavu. Bülbüla se nedade nukati na to, i ona isto učini, akoprem su mladići gledali ustremljeno na njih i to kroz operna stakla.

Eljmaz-hanum govoraše sve slobodnije i slobodnije miješajući kojekakve epizode iz svojih mladjih ljeta; napoko upita:

— Jesi li ti što već premišljala o ljubavi Bülbülo?

— O jako malo, nimalo, majčice!

— Pa ipak Zumruda, veli, da se rado družiš s Djehadom; on je jako ljubezan momak, i ti ga za cielo voliš.

— Ja, majko? – Ne! ali da! on mi je kao brat.

— Nu nije li on govorio tebi kada o ljubavi?

— Da, ali (i tu Bülbüla digne nemarno ramenima) ja ga samo slušam i ništa više.

— On te je valjda rad uzeti za ženu.

— On mene za ženu? vikne Bülbüla jačim glasom; na to pocrveni, uzdahne i pogleda na suprotni kiosk, gdje je Ferhad-bey baš bio zapjevao nekakvu pjesmu.

Eljmaz-hanum ušuti za časak, jer neznadjaše, što bi dalje pitala, a da ne preplaši svoje kćeri, i s tim da ju ne bi naćerala, da zataji svoju pravu misao. Medjutim čujaše se prekrasni glas mladoga paše, koji je drktavim glasom pjevao tužnu pjesmu:

„Benim gjonjum kalsin seude itd.
Sabah euser, iz-vaktinda“ itd.

Sunce se nagnulo prema zapadu, ptice cvrkutahu a tih vjetar popuhavaše s morske strane. Bülbülu je začarao njegov glas, te ona obori glavu i slušaše i mišljaše.

Nu mati joj se tim živahnijom pokaže, i kad presta Ferhad, ona sama ponuka Bülbülu, da se odazove kakvom drugom pjesmom. Bülbüla se nešto branila, nu zato ipak zapjeva, i to onu poznatu: „Hedjran okunur“ itd.

Ona pjevaše, a Djehad na kojih trideset koraka daleko naslonjene glave uz jedno drvo gledaše kroz granje od drveća i cvieća kobnim okom u obe hanume, neznajuć, kako da si prizore toga dana protumači.

— Ah, ja zaboravljam, progovori Eljmaz-hanum, da se Djehadu neće militi ovo tvoje pjevanje.

— Nu što me briga, ako mu se ne mili, reče ljutito Bülbüla, meni se ono baš mili. Ili si ti sama, majko, rada, da se on nebi imao na ništa ljutiti. Nu ja njega neljubim — ja drugoga ljubim.

— Hvala bogu, rekne Eljmaz-hanum, nije ni mene briga za Djehada, nego ja sam se bojala, da ti nije možebiti zavrtio pameću, jer je on odviše nedostojan tebe; ta pogledaj ga, on je tek „čauš“ i naš sluga, a ti si kći miralaya, a tako si liepa! Ja sad vidim, da me je Zumruda zaludu preplašila, i to mi je veoma drago. Nu hoćeš li mi kazati isto tako iskreno, koga ljubiš?

— Ah, andjela, majčice, prekrasna andjela, — i njemu sam sada pjevala; u ostalom ti ga poznaš!

— Darovao ti allah sreću, kćerčice moja. Allah je milostiv.

Oni ostadoše ondje još neko vrieme, poslje ustadoše, jer se večer približavao, i oprostivši se s ukućani, sadjoše putem dolje do pristaništa, dokle ih sprovede i Ferhad-bey sa svojim prijateljem, iduć podalje straga. Zatim udjoše u čamac i prevezoše se na pristanište Bešik-taška, gdje se ukrcaše u parobrod i napokon stigoše kući u Bujuk-dere, kad se je već bilo smrklo.

VII.

Kad je Aziz-čauš dovlen pripovjedio, stade neko vrieme gledati mrko pred sebe, pak onda rekne, da je već vrlo kasno, i da bi mi možebiti željeli spavati. Mi smo u obće bili očarani njegovim razboritim pripovjedanjem i opriesmo se, uvjeravajući ga, da bi ga tri dana i tri noći redom slušali. Meni je na ustima treptala živahna pohvala, koju bi mu izjavio, ali sam se uzdržao znajuć, da to u ovaj čas Azizu nebi bilo po volji.

Aziz upali cigaretu i upita gotovo šapćućke, može li dobiti još jednu kavu. Jedan od naših skoči k žeravištu i posluži mu je za tili časak. Popiv kavu nastavi Aziz-čauš ovako:

S dogodjajem, koji sam vam sad izpričao nastade novo doba za čitavu ovu stvar. Bülbüla se osjeti puna osobita ponosa. Misao da je ljubljena, i da bi mogla postati hanumom Ferhad-beya, koji je francezki znao i sjajna ga budućnost očekivala, punila je njezinu dušu čudnim nekim čarom, i ona je počela sama do sebe više držati nego dotlen. Mladi je zaljubljenik za sigurno već onda pokušao, da dodje u bliži doticaj s obitelju miralaya Hassan-beya, a napose s Bülbülom, nu kako je on u tom postupio, to nitko, niti Djehad nezna pričati. Jedan slučaj, koji ću kasnije spomenuti, nu za koji Djehad nije mogao znati, pokazuje, da su se oni pače i sastajali i to u njezinoj kući ob noć.

Od onoga dana poče se Bülbüla pokazivati sustezljivom prema Djehadu, i gledati ga očima gospodarice. Njoj se činilo, kao da je najednom upoznala, kako su oni položajem daleko jedno od drugoga. Zato je izbjegavala razgovor s njim, čuvala se, da ju nevidi odkrivenu i kad bi mu što govorila, bilo bi to ozbiljno i odmjereno. U isto doba i majka njezina izgubi za Djehada svu prijašnju roditeljsku prijazan.

Nu miralay ništa ne slućaše ob ovoj nutarnjoj drami u svojoj kući, on se i nadalje pouzdavaše u Djehada; uz to se Djehad preveć bio svikao svomu načinu vladanja, nego da bi mogao odmah primiti novu ponižujuću ulogu, koju su mu hanume nalagale. On je stradao, ali nije si znao stvoriti suda o položaju stvari. Njemu se činilo kao da ga neki plameni oblak zaokupio i da ga vuče u neizviestni kraj.

Jedan dan nadje ga Zumruda u zakutku vrta, gdje je u samoći mislio na ona čudna, čarobna vremena, kad

je sjedeć na istom mjestu pripravljao Bülbüli cvieće, a ona ga plela u kite. On je blied i upao na ruku naslonjene glave, a stisnutih ustnica buljio u zemlju, niti je opazio, da se je lukava hiena prikučila njemu.

— Preni se, Djehade, što si se tako zamislio? rekne mu ona i taknu ga rukom.

Djehad se okrenu, pogleda ju strašnim pogledom i uzdahnu duboko.

— Negledaj ti mene mrko, koja sam na istom redu s tobom, koja patim sve ono, što ti patiš.

Djehad ju pogleda, kao da ju nerazumije, te bi joj i drugi put to žestoko odbio bio, da je u istom redu s njom, jer on ne bje „kjule“ (kupljeni rob), — ali se je sada preveć ostavljenim ćutio, nego da bi odbio i tu posljednju ponudu simpatije. On se umekša i progovori joj tužnim glasom.

— Ah zašto si mi lagala, da me Bülbüla ljubi? Zašto — zašto me ona neljubi više?

— Moj prijane, odvrati Zumruda mačjim glasom, ti moraš uvidjeti, da te ona nije nikada ljubila. To sam ja sama uvidjela. Ona se je s tobom igrala. Draži će joj biti paša, koji god bio, nego rob.

— Nisam ja rob, odvrati naglo Djehad, a zubi mu sad zacvokoću od ljutine i uvredjena ponosa.

— To je još gore, jer oni postupaju sada s tobom kao s robom. Vidiš, mene nemora toliko boliti, kad me preziru.

Djehad se okrenu na klupi razširiv ruke i zajauče poput ranjena tigra. On ostade neko vrieme nepomičan, gledeć poput mrtvaca, a grudi mu se naglo nadimahu, iz ustiju pako hrljahu mu bolni, polumrtvi uzdasi.

— Probudi se, dragane moj, tješi se, nemoj zdvajati, tvoja će draga naskoro u harem drugoga otići, a njezina će mati još dotle doćerati, da ćeš joj na ulici drva ciepati.

— Što? na ulici drva ciepati? kriknu Djehad i skoči na noge; medjutim se Zumruda udaljila, smijući se tiho kao lija. Zatim pade Djehad na klupu i riknu bolno kao zvier.

Medjutim stvar se razvijala naglo. Jednoga petka dade Eljmaz-hanum izpeći gusku kod bližnjega pekara, namjeravajući poslje podne otići skupa sa svojimi gore, više Bujuktdere, u krasno mjesto Hunkiar-skelesi, te da se ondje u hladu drveća, i na domaku divne vode, pozabave. Zbilja poslje podne izadje ona skupa s kćercom Zumrudom i Zejnebom iz kuće, povedši sobom i Djehada. Kad su došli do pekarne, okrene se Eljmaz-hanum najednom, te kaza Djehadu hladnim, odmjerenim glasom, da uzme gusku od pekara, te da ju ponese za njima.

Djehad ostade na mjestu kao okamenjen, dočim hanume dalje podju. Njega tako ne ponizi još nikad nitko. On im je dosada bio pratiocem, ali nikada mu takova što nije bilo naloženo. On shvati sada, da je Zumruda pravo rekla, i uvidi da mu spasa neima, da hanume neće promjeniti onoga pravca koji su poprimile prema njemu. S druge strane ga protrzala pomisao, da je izgubio za uvjek ljubav Bülbülinu. Ljubav i ponos ne borahu se u njemu jedno proti drugomu; već se sjedinili, da ga stave na najveće muke, i da ga potisnu u skrajni ugao — u ugao najstrašnijega očajanja.

Tako je stojao neko vrieme gledajući divljim pogledom za hanumami, — kad opazi, da se je Eljmaz-hanum okrenula, te pogledavši ga čvrstim pogledom zavikala: „Brže, Djehade, brže!“ On se prenu i navikao pokoravati se tomu glasu, podje makinalno prema pekarni, i uzevši pečenu gusku ponese ju za njima.

Idjaše on polagano izdaleka, i svakim krokom stid ga obuhvatao sve jače, a krv mu kipila sve više i više. Napokon stupiše lievo na put, koji je vodio na visoku terrasu

grdnimi, gustimi plateaui osjenjen, gdje su sukljali izvori Hunkiar-iskelesi. Na najdaljem i najvišem mjestu u šumi, gdje je bio mali, nedavno očišteni i nabijeni prostor, prostre Zejneb sagove, a Djehad prinese gusku i ostavi ju pod drvetom. Kada podiže glavu, opazi na drugoj, gornjoj terrasi pod drvetom Ferhad-beya, gdje sjedi na stolu sa svojim prijateljem, a na nekoliko koraka od njih stojaše ukočeno i pokorno, sluga mu Tahir. Djehadu se smrče pred očima i odstupivši — malo da ne pade na uznake. Nu sabere se ipak i ode dolje ljuljajući se od muke i boli.

Jedan časak stade i okrenu se još jednom prema svomu takmacu, koji je upravo onda gledao smješeći se prema hanumam. I krene za jedan časak instinktivno k njemu, da ga strovali s terrase, ili da ga zadavi. U isti čas ču čarobni smieh Bülbüle, za koji osjeti, da je namienjen mladomu paši i stade na mjestu. Grdan plamen srdjbe, negodovanja i prezira plane najednom u njegovima grudima prema stvoru, u kojem se je grdno prevario, i on promrmlja: „Ah, nećeš ga ni ti imati, niti on tebe, i skupo ćete mi platiti svi ovu uvriedu.“ Zatim se okrene i ode odanle, nejavivši toga hanumam.

VIII.

Sašavši s terrase, uputi se Djehad makinalno preko u šumu i lutaše kojekuda kao bez glave. Neslušajući nikakovih drugih obzira, i savladan svojom strašću i svojom boli, nemišljaše na drugo van na brzu, užasnu osvetu. Kadkada bi mu samo sinula jedna posljednja nadica, posljednja misao, koja zaustavljaše zločinstvo, a to je bila pomisao, da zamoli sam Bülbülu za milost, da joj kaže, da bez njezine ljubavi nemože živjeti: možebiti mu se smiluje; ta ona je dugo vremena tako dobra bila prema njemu!

Pred veče, kad je sunce zapadalo, podje Djehad kući. Na sve strane bujila polja, vrtovi i šume, a sve njih obasjalo zalazeće sunce; odasvuda se čujahu pjesme i glasba. Suprot njega primorjem vrvili su čamci, puni veselih, sretnih mladih ljudi i djevojaka, a Djehad je kročio satrven dušom i tielom, gledajuć pred sobom hladan, očajnički grob pod tako okićenom i tolike radosti nosećom zemljom! On mi je rekao, da mu nikad, niti sada, nije bilo tako težko, tako sumorno kao onaj dan, ono veče!

Ušavši na ulična vrata neode u svoju sobu, nego se izvali na klupu iza grma nedaleko od vrata i tu ostade kao zadavljen svojom nesrećom. Ne dugo za tim škrinuše vrata i Zejneb udje sa svojom majkom noseći malu prtljagu, a za njimi Eljmaz-hanum, koja pokroči dalje, pošto se okrenula i viknula:

— Hajde, janje moje, hajde udji, da idemo gore.

Nu Bülbüla se bavljaše još vani, po svoj prilici, da bi dočula koju rieč od svoga dragoga, ili da bi mu dobacila svoj posljedni pogled.

Napokon ona udje i zatvori vrata, nu tek htjede pokročiti, kada dopre do nje bolni, grozni glas Djehadov, koji je stajao na četiri koraka od nje i govorio pružajući ruke prema njoj:

— Smiluj se, andjele, smiluj se meni nesretniku, smiluj se za ime boga, — nepreziri me, neodbijaj me, — bez tebe nemogu živjeti — nemogu živjeti!

— Nu gle bezobraznika! zaviče Bülbüla, kako se usudjuješ tako govoriti? — gle bezstidnika, kako ti smieš takova što i pomisliti? Čuvaj se, da mi nedosadjuješ, jer će te inače nevolja! — tako reče i ode dalje.

Djehad odstupi i sjede na klupu; drhtao je sav; on

izvadi svoj tesak i uvjeri se, da je oštar. Zatim se pusti u razmišljanje o ubojstvu, koje je kanio počiniti.

On je znao, da iste noći miralaya neće biti kod kuće — jer je bio zvan na zabavu k nekom prijatelju — a niti čibukčije njegova, koji ga moraše uvjek pratiti. Zato smisli, da odmah iste noći prodre u spavaću sobu hanuma, te da Bülbülu posječe, pak onda da uteče u drugi koji kraj.

Kad je polnoć prevalila on uzme ljestvicu, nasloni ju uz kuću spreda od vrta i popne se do prozora, i dignuvši rešetku udje tiho u nutarnju dvoranu gornjega sprata, — obašavši na taj način vrata od harema, koja su obično uvjek zaključana. Zatim se prikuči vratima od spavaće sobe, otvori ih polagano. Ona nešto škrinuše, i on pritvorivši ih ostade neko vrieme do njih, da bi se od silne drhtavice i uzrujanosti umirio i razabrao, gdje od prilike spava Bülbüla.

U isti mah malo diete, mali brat Bülbülin, prenuvši se iza sna, zaplaka i Djehad, bojeći se, da bi ono moglo probuditi hanume, pokroči prema kolievci, što ju na slaboj polunoćnoj svjetlosti, koja je sijala s prozora, nazro bio u uglu, s namjerom, da ga zaguti. Nu kad pridje, spotaknu se o Zejnebi, koja je tik kolievke na zemlji ležala, da ljulja diete, kad bi se ovo probudilo. Zejneb se pridignu i pogleda u Djehada. Ovaj, spazivši ju zgrabi ju rukom za grkljan, a drugom rukom zabode joj nož u grudi. Diete je još kričalo; Djehad izpusti Zejnebu, koja kriknu bolno i pade na pleća, a Djehad medjutim zadavi diete. Nu Eljmaz hanum, koja se bijaše probudila, videć u pomrčini neku borbu, i čuvši krik Zejnebe, zakriča iz svih sila, a Djehad se spusti na tu stranu i u uzrujanosti lupaše po njoj oštrim tesakom, te se kasnije vidjelo, da je dobila sedam grdnih rana. U to se začu iz bližnje sobe, u kojoj je spavala Zumruda, krik i zapomaganje; Djehad se spusti na drugu stranu prema drugom kre-

vetu, na kojem imaše ležati Bülbüla, i lupaše tesakom po krevetu; nu zaludu, on se trgnu i uvjeri, da je krevet bio prazan. Još jedan se momenat okrenu tražeći Bülbülu, zatim preplašen krikom, koja iz susjedne sobe dopiraše, zapusti sobu i odjuri preko prozora dolje. Tu digne svoju pušku i poleti preko vrta napolje, na ulicu. Odavle okrenu putem i uhvati skoro slobodna brda.

Medjutim drugi ukućani i susjedi uzbunjeni krikom Zumrude i Bülbüle, dignu se iza sna, i razabravši stvar, javiše odmah policijskomu odjelu u Bujuk-dere, koji je bio nedaleko od kuće Hassan-beyeve. Zabtije potrčaše i vidješe ponajprije Zumrudu, koja je kao kobna noćna ptica kukala u vrtu, kidajući si vlasi i proklinjući sav sviet, i sebe samu s žalosti za svojom Zejnebom, koju je Djehad ubio bio, — Djehad, koga je ona dovela na zle misli. Eljmaz-hanum je izdahnula iste noći u užasnih mukah. Djehada uhvatiše u zoru u tri sata daleko od Bujuk-dere u jednom „hanu“ (putnoj gostioni). On se nije puno protivio, i činilo se, da mu nije puno stalo do života.

— A gdje je Bülbüla bila onda? zapitam ja Aziza.

— Ona je bila u sobi Zumrudinoj, i ondje se razgovarala s Ferhad-beyem, koji se je s mora bio uzpeo na svilenoj ljestvici. Ovaj slučaj spasio joj je život.

IX.

Tu stade Aziz-čauš i pušeć mirno gledao je na stranu; ali smo osjetili, da smo pri kraju njegove pripovjedke, i premišljavali smo o tom što bijasmo čuli, — a on je, valjda, mislio na dalji razvitak ove drame, naime na katastrofu Djehadovu, čiji se momenat približavao.

I doista već je zora blizu bila da zabjeli, a izvana se začu već buka, koja se odnosila na tužni dogodjaj, koji se

imao izpuniti. Zabtije su se skupljali na okup, i jedna četa vojnika odlazila je već, da nesretnoga Djehada odvede na most.

Aziz-čauš ustade i pomrmlja:

— Već je prispjelo vrieme, da nesretnika objese. Jadnik bio mi je zemljak i prijatelj!

Mi ga sprovedosmo do vrata, zahvaljujuć mu na dobroj volji, koju je te noći pokazao prema nam. A ja se uzpeh na gornji sprat te se popnem na samotni prozor, koji je s pusta hodnika gledao prema dvorištu, s namjerom, da još jednom vidim Djehada, gdje ga odvode na stratište.

Dan je tek zabielio bio, ali tužan dan. Nebo je bilo mutno i kiša je sipila. Zabtije su trčali gore dolje; tumruk-agasi Saadullah-bey bjesnio je okolo i kričao, te psovao na štogod. Napokon izvedu iz zabtijske sobe nesretnika, koji je jedva išao i ja sam još jednom ugledao ono bliedo, mračno lice i one mrtve, očajničke oči.

On ode obkoljen vojnici i zabtijami, a ja sam ostao dulje vremena premetajuć u glavi tužne zgode, koje sam te noći bio čuo, i misleći na nesretnika, koji je stupao u najstrašniju od svijuh smrti i najcrniji od sviju grobova, — a još tako mlad i takovimi nekad nadami obuzet!

* *
*

Svršivši svoje pripovjedanje, reknem napokon svojim slušaocem:

— Ja vam, gospodo, a osobito gospojam moram biti zahvalan na dobroti, kojom ste saslušali ovu jednostavnu i ružnu pripovjedku, i sretan sam, što mogu kazati, da neimam više s čim zlorabiti vašu pažnju.

Naravno, moji prijatelji prosvjedovaše proti mojim riečim, a gospe su mi se zahvaljivale s dobrotom i uljudnošću.

Nestašna Anneta, koja je sveudilj bila zamišljena te šutila, rekne najednom:

*

— Čudne zgode, čudna pripovjedka!

— Doista, primjeti gospoja Kalinska, mnogo toga bi se iz te pripovjedke činilo nevjerojatnim, nu ja to shvaćam. Na Iztoku razlikuju se običaji od naših, i akoprem su predjeli i zgode poetične, ljudi su još u mnogom primitivni i njihove su strasti divlje.

— Dozvolite, gospojo Kalinska, rekne Konjarov, da primjetim, da po riečih lorda Bulwera, strasti su kod svih naroda i u svih vremenih, bile jedne te iste i manje više jednako silne. Strast i nemože van divlja biti.

— Ja iz svega toga zaključujem samo to, upade Anneta, što sam već više puta rekla, a to je da se nevalja nikako zaljubljivati. Od toga neima nikad sreće. Da, netreba se zaljubljivati!

— E, moja draga, primjeti Luiza, koja je bila nešto sentimentalne naravi, — kad bi to uvjek samo do naše volje stajalo. Nego to ti je, da kad se čovjek zaljubi, onda neima vremena misliti, da li mu je valjalo to činiti ili ne. Onda on, i biesno da kida svoje lance, višeputa ih se nemože otresti, pa makar radio što mu drago.

— Ja držim, rekne Pašov, da i tu zdrav čovječji razum može rješiti takove čudne zaplete, kakav je taj sa Djehadom, a da se nedira u skrajnosti: niti da se strast sasvim izčupa, što više puta nije moguće, niti da se sve sliepo preda njezinu bjesnilu. Meni se čini, da nastao kakav mu drago zaplet u ljudskom životu, njemu nemože manjkati logika, niti mogu oštromu oku ostati sakriveni uzroci, koji su ovakav zaplet nuždno izazvali. Tada zdrav razum, odgojen pravilno i ojačan na načelih pravičnosti i plemenitosti obuzda svoju ljubav i ako joj može zadovoljiti, neodstupivši od svojih načela, tada blago njemu!

Gospodin „Toništanečini“

ili

Divlje meso na jeziku.

Pripovjetka Mirka Jurića.

I.

Bilo je pod konac godine 1874. uprav na drugi svetak božićnji. Vrieme bijaše kao uviek o božiću — studeno i tmurno, a ulicami nekoga sela naše kršne Like ležaše snieg do koljena. Zato nebijaše vani ni žive duše, jer je svaki volio biti u toploj sobi, a osobito danas, na tako velik svetak, gdje se rado traži zabava i društvo. Nu ako je bilo vani sve pusto i mrtvo, tim je glasnije i veselije bilo u kućah našega sela, iz kojih ozvanjaše pjevanje ili slatki glas tamburice; a još glasnije bilo u krčmi staroga Marka Kolačevića, jer se u Marka sakupilo sve iz okolice, što bijaše jutros došlo k crkvi na misu. Ljudi se razgovarahu i pjevahu, stari Marko prigledavaše sad ovdje sad ondje, da mu gostovom ništa nemanjka, a medju tim poziraše često kroz vrata na onu stranu ceste, koja u selo ide, kao da nekoga izgleda. Baš bje pomolio glavu na vrata i gledaše cestom, a u taj se par ozva iz nutra žensko grlo: „Oče, zove vas gospodin sudac, da dodjete malo u sobu!“ Bila je to Mara, liepa kćerca staroga Marka od njegove pokojne Kate. Čuvši starac kćerine rieči, obrnu se od-

mah i ode u sobu, gdje sa svojom jedinicom stanovaše. Kad bi gospoda iz sela došla Marku na razgovor i čašu vina, on bi ih u toj svojoj sobi namjestio, da mogu biti sami, a tako sjedjaše i danas u toj sobi kotarski sudac Cvietić, učitelj Dragović, poručnik Momčilović i nadporučnik Devčić — oba krajiški častnici u miru, i ljudi već u godinah. Kotarski sudac i učitelj pristali ljudi srednje dobe i neženjeni. Ta aristokracija našega sela igraše se taroka i začinjaše igru rujnim vincem, te baš kad nadporučnik Devčić slatko se izpod brka nasmiešiv glasno zavika, kao da na juriš komandira: „Tous les trois, ultimo, valat!“ banu stari Marko na vrata.

„Šta striče, — tako zvahu sva gospoda starca — zar još nikoga nema?“ ozva se kotarski sudac, položiv karte na stol i pogledav prama vratim.

„Kako vidite, gospodine, nema još nikoga. Ja svaki čas pogledavam na cestu, al se ništa nevidi, a bojim se, da danas neće ni doć, jer je silan snieg zapao, nego ako je cestom prtina, da mogu kola prolaziti.“

„Hoće striče doć, hoće, jer mi je gospodin Štaber već prekjučer pisao, da ga danas dočekam, kako sam vam već rekao. Zato pripazite malo bolje, jer se već mrak hvata, pa bi se mogao mimo provesti, a on nezna ni kud ni kamo.“

„E dobro, bit ćete služen“, odvrati ponizno Marko i izadje iz sobe, pa viknu nekoga momka, da stane na vratih, pa da pripazi, nebi li ugledao kola, gdje se voze u selo.

Gospoda u Markovoj sobi stanu dalje igrati, i pošto nadporučnik Devčić još glasnije nego prije povika: „Tous les trois, ultimo, valat!“ stadoše stare i zamazane karte na stol padati. Liepa Mara donese gospodi svieću i metne ju na stol, jer je već tamno bilo. Učitelj joj Dragović reče nekoliko liepih riečih, s česa se ona tomu nevikla zarumeni i brže bolje gospodu ostavi. Kad poručnik Momčilović vidi, da nemože

nikako nadporučniku pagata uhvatiti, stade mekanično bacati karte, pa će prama kotarskomu sudcu:

„Zar je to novi sudbeni pristav, taj gospodin Štaber, koga očekivate?“

„Jest, to je novi sudbeni pristav, te ga očekujem danas, kako mi je prekjučer pisao, da će danas amo prispjet, ali kad ga već do sad nema, bojim se —“

„Dá, dá! I pravo je, što se bojite, gospodine sudče“, prekinu ga malo ljutito učitelj, „al netreba vam se bojati, jer smo evo već gotovi, valat; a da ste bolje pazili, nebi toga bilo.“

„Va — lat!“ kliknu veselo stari Devčić slatko se smiešeć i vragoljasto svoje drugove gledeć. „Radujem vam se gospodo, vratio sam vam žao za sramotu, te mislim, da bi bilo za danas dosta. A sad nam, dragi sudče, pripoviedajte štogod o tom novom našem pristavu, tko je i odkud je, sigurno nije Hrvat, kad se Štaber zove?“

„Nije“, odvrati sudac, „on je Niemac od nekud ozgora oko Beča, te je bio u Slavoniji negdje auditor, a kad se krajina ukinula, ostao je u službi, postao sudbeni pristav, a sad je premješten amo.“

„Pa znade li bog zna toliko hrvatski, da može u Hrvatskoj služit?“ zapita poručnik Momčilović.

„Toliko valjda znade, a vremenom će se i već naučit“, odgovori sudac.

„Ta molim vas čemu i pitate!“ na to će učitelj, „za nas je sve dobro. Znao neznao, što to koga briga? Čim se drugi pomiću, to je za Hrvate dobro, pa mirna Bosna“.

„A što ćemo? tako je!“ umirivaše Momčilović učitelja. „Barem ćete sad vi i sudac uviek imat trećega druga za tarok, pa nećete morat iskati mene ili Devčića“.

„Baš pravo velite gospodine Momčiloviću!“ povika sudac. „Dà, veselite se, učitelju, sad nam neće trebat trećega iskati.“

„Gospodine sudče“, stupi stari Marko u sobu, „evo ovaj čas dodjoše nekakva kola, ali bez gospodina pristava. U kolih je došao njegov sluga sa njegovom prtljagom, te veli, da će mu gospodin tek sutra rano krenut iz Otošca, a danas da nije htio ići po ovom božjem vremenu, nego je njega sa prtljagom naprvo opravio.“

„Tako? E pa dobro. A sad ćemo gospodo kući. Dajte striče da platimo!“ Gospoda poustajaše, platiše i odoše svak sebi, a stric Marko utrne svieću i vrati se u sprednju sobu, gdje poslije podne bijaše sve puno, a sad samo nekoliko njegovih susjeda sjedjaše za drvenim stolom oko čovjeka nekako na gradsku odjevena. I stari Marko sjede medju nje. Susjed mu doda punu čašu, a Marko se kucnu sa strancem: „U zdravlje ti Blagoje! Da te bog poživi!“ ispije, otare brk, pa nastavi: „O tko bi to meni pred pet godina bio rekao, kad ti se je otac u Slavoniju selio, da ću ja tebe još vidjet!“

„A neće suza neg na oko“, odvrati stranac, „nisam ni ja mislio, da ću ikad još vidjet Liku, pa eto gle!“

„Dakle Blagoje, vaša kuća dobro u Slavoniji?“ zapita netko izmedju seljaka.

„Dobro, hvala bogu, kako vam već rekoh. Priviknuli smo onim stranam, a pomažemo se, kako znamo.“

„A tako ti roda Blagoje“, opet će stari Marko, „dakle ti sluga našega novoga pristava? A molim te, kaži, kakov je taj tvoj gospodin, je li dobar čovjek? po imenu sudeć, ja nebih rekao, da je Hrvat.“

„O to vam je dobar čovjek; dobar kao kruh, koji se jede. A pogodili ste, da nije Hrvat. On je nekud ozgora iz Njemačke, ali se je naučio dobro hrvatski, te i govoriti znade,

samo kadkad reče štogod, da ga nitko nerazumije, nit ja nit itko drugi. Rieči su mu hrvatske, al su nekud tako čudne, da se čini, kao da to nije hrvatski, barem mi negovorimo tako. Mnogomu je tim svojim govorom već dotešćao, a i meni je često muka s njim, kad ga nerazumijem, a često mu se moram i smijati. Nu čut ćete jurve sami, kad dodje, pa ćete se i križat i smijat, a osobito s početka bit će vam teško s njime.“

„E milom bogu hvala, svega li ti na svietu ima!“ uzdahne zievajuć Markov susjed Luka, te ustane, nazove laku noć i ode, a za njim i drugi, jer je već bilo kasno. Sluga novoga pristava i stari Marko razgovarahu se još dugo.

II.

Drugi dan — uprav se već mrak hvatao — vožahu se polako prosta seljačka kola cestom, što ide u selo. U kolih za kočijašem sjedi čovjek u velikoj šubi, šubarom na glavi, tako da mu do lica ništa nevidiš. Sveudilj poziruje napred, kao da bi rad nešto ugledati; vidi mu se, da mu je već teško sjedjeti u kolih. Na jednom stadoše konji, a kočijaš sidje s kola.

„A šta je opet, Ivane?“ zapita čovjek u šubi, „zar je kakva pogibelj u odielu?“

Kočijaš ga gledaše kao da gleda čudo nevidjeno.

„A šta vi to gospodine, govorite o nekakvom odielu? Ta imate šubu, a meni hvala bogu nije studeno. Pa ja vam ni nemam —“

„A koga si se vraga uzbrbljao?“ izdere se na nj gospodin u šubi. „Daj, goni ako ćeš! ili ću ja sam.“

„Počekajte malo, dragi gospodine!“ odgovori ponizno kočijaš, „zadriemao sam, pa mi ispao bič; nemora bit daleko!“ i podje malo na trag cestom, da potraži bič. „O muko moja, što ću ja s njim?“ govoraše sam sobom.

„Milom bogu hvala, što smo već blizu. Sveudilj govori o nekakvoj pogibelji, o nekakvom odielu, a ja ga nerazumijem ma da mi oči izvadi.“ Nadje bič, i vrati se kolim.

Eto nas sad na u selu gospodine; nebojte se nikakve pogibelji. A molim vas, nemojte se srditi.“

„To ništa nečini; samo poreni, poreni, jer ako budeš svaki čas stajao, predstoji nam u kolih noćiti.“

„A sačuvaj bog, dragi gospodine! Ja ću noćit u Marka Kolačevića, a vi u svom stanu. Šta vam palo na um? u kolih noćiti! pa na ovoj zimi!“ Ošinu konje a kola poletiše kao tica, rekao bi Ivan, koji je sam sobom mrmljao: „Ala ti je smiešan taj čovjek! sveudilj govori: To ništa nečini, to ništa nečini! Uza svu nevolju moram mu se i smijati. Već sam mnogu gospodu vozio, ali boga mi, ovakova još nigda.“ Tako se vožahu dobar četvrt sata, a bijaše već noć. Ivan opazi svieće u selu, pa se obrnu ka gospodinu.

„Evo sela, gospodine! Vidite li svieće?“

„Daj, daj, Ivane! Poreni, da već jednom dodjem u toplu sobu, pa ću ti pošteno platit, da mi nebudeš mogao predbacit, da te nisam —

„A za boga, što vi to govorite!“ presieče mu kočijaš rieč. „Prebacit? Ta kako bih vas ja prevrnuo, kad još nigda nikoga nisam prevrnuo? Pa zašto bih vas! Ta negovorite tako, za boga!“

„Nu, dobro, dobro!“ zamrmlja čovjek u šubi, pa se još bolje zamota u nju i namakne šubaru na uši. Bje uvriedio Ivanu njegov kočijaški ponos, misleć, da će ga prevrnut, zato ošinu Ivan dva tri puta konje, da pokaže svoju vještinu i za kratak čas zakrene s koli u dvorište Marka Kolačevića, gdje kotarski sudac i stari Marko čekahu na vratih novoga pristava, koji sad sidje s kola — to je bio onaj čovjek u šubi — i udje u kuću. Na vratih ga dočeka sudac, i pošto

mu kaza ime, porukova se s njime, i odvede ga u sobu, gdje sjedjahu poznata gospoda: učitelj Dragović i oba častnika Momčilović i Devčić.

„Čast mi je gospodo spoznati vas sa gospodinom sudbenim pristavom Štaberom!“ reče sudac, stupiv u sobu sa pridošlicom. „Gospodin nadporučnik u miru Devčić, gospodin poručnik u miru Momčilović, a ovo gospodin učitelj Dragović,“ nabrajaše sudac, a gospoda se klanjahu i rukovahu. „Izvolite sjesti, gospodine pristave; znam da ste vrlo umoran.“ I gospoda opet posjedaju, a sudbeni pristav svuče šubu, baci šubaru i sjedne do sudca na desno, kako mu bje ponudio. Gospodin Štaber bijaše čovjek vitak, srednjeg stasa, prijazna lica, a nije mu moglo biti već od trideset godina. Sjednuv za stol, uzme punu čašu, što ju Markova kćerca odmah za njim bje doniela, i nazdravi društvu. „Dobro došo!“ ozvaše mu se gospoda kucnuv čašom o čašu, te svak svoju ispije.

„Hvala bogu, što sam već jednom pod krovom;“ poče Štaber zapaliv cigar. „Kako sam vam gospodine sudče pisao, bio sam si preduzeo jučer iz Otošca krenuti, ali moram vam reći, da baš nisam bio razpoložen.“

Učitelj gurne laktom nadporučnika, a nadporučnik ga pogleda smiešeć se.

„E dakako“, prihvati sudac, „po ovakovu vremenu teško je i željeznicom putovati, a kamo li koli.“

„To se zna, ali buduć da nisam mogao vremenom razpolagati, morao sam se žuriti, pa mi nepreostajaše drugo, nego danas tu žuku jabuku do drška izjesti, u koju sam već zagrizao bio, krenuv iz Gradiške. Ali sad je sve dobro, samo kad sam kod kuće“.

Na to stupi stari Marko u sobu, prostre pred pristavom rub i metne mu na stol večeru.

„Nemojte zamjeriti gospodine pristave, ako vam nebude po volji, što je mrzlo; da nečekate, nisam htio drugo pripravljati.“

„A to ništa nečini dragi prijatelju“ — stari Marko ga čudno gledaše — samo kad je štogod, da čovjek pojede; trudnu i gladnu sve dobro dolazi.“

Marko ga još jednom čudnovato pogleda i izidje iz sobe.

„A što je to za jedno jelo?“ opet će pristav, gledajuć meso na tanjiru, što pred njim stajaše. Opet gurnu učitelj nadporučnika, te se gospoda skoro glasno nasmijaše, da ih sudac iz neprilike neizbavi, kazav odmah pristavu, da mu je Marko zečevine donio. Poslije večere pripoviedaše Štaber društvu o svom putovanju, ispitivaše koješta o selu, te pogleda na sat i ustade.

„Oprostite gospodo, ja ću vas ostavit, jer je već kasno, a ja sam željan počinka.“

„E idemo i mi!“ odvrati poručnik Momčilović, a gospoda poustaše, pa nazvav stricu Marku laku noć odprate pristava do stana, što mu ga sluga već jučer priredio bio, a zatim se i oni rastadoše.

III.

„Dobro jutro gospodo!“ ozva se visok krupan gospodin stupiv u seosku čitaonicu, te zatvori za sobom vrata. „Zdravo Tomičiću!“ odvrati mu stari župnik i nadporučnik Devčić, koji sjedjahu za stolom i novine čitahu. Gospodin, što ga oni nazvahu Tomičićem sjedne do njih i zapali cigar.

„A znate li, šta je nova?“ započe, pošto odbi nekoliko dima.

„A šta je?“

„Bome nije dobro. U noći od badnjaka na božić došli Turci preko medje, i dok su naši ljudi u crkvi bili, provalili im

u štale i odagnali šest volova. A sad se naši groze, da će im sve selo zapalit, jer neznadu krivca. Zato mora sad naš novi pristav na medju, da naše umiri, dok' im se šteta putem pravice nadoknadi.“

„Gle vraga! — A tko ti je to kazao?“ zapita nadporučnik.

„Sudac. Idući u čitaonicu sretio sam njega i novoga pristava, te mi je sve pripoviedao. Tako sam se i sa pristavom spoznao.“

„Dakle je došao novi pristav?“ hoće župnik.

„Jest, baš jučer pod večer. Siromak, nije nego došao, i već mora na put! Mora biti dobričina, ali govori da mu se moraš smijati. Nisi li ga kapetane čuo govoriti“ — Tomičić je bio kapetan u miru — „sad kad si sudca i njega sreo?“

„Nisam, jer on nije skoro ništa ni govorio, nego samo sudac, pripoviedajuć mi ovu novost.“

„Ah! da ga čuješ, vidio biš kako ti je to čudan svat! Znate, gospodine župniče, hrvatski govori a hrvatski nije; nekud čudnovato, čovjek se mora smijati, kad ga čuje.“

„Zar nije rodom Hrvat?“

„Nije, on je Niemac, al se je naučio hrvatski; nego kako velim, često mu se čovjek mora smijati, jer nateže na njemački, a on valjda misli, da je dobro tako, jer nam se sinoć hvalio, kako se je za malo vremena prilično naučio hrvatski, te da se i sad još uviek uči, čitajuć naše novine kad nemože knjiga.“

„To je jako liepo“, na to će župnik, „al moram vam gospodo na svoju žalost reći, da se iz mnogih naših novina neće nikad naučit čist hrvatski jezik. Čitajte pomno gospodo, nekoje naše listove, pa ćete nać, da ima u njih skoro isto tako smiešnih pogrešaka u jeziku, kao što vi velite, da naš pristav govori; a to su vam gospodo germanizmi, to jest

fraze ili rieči po naravi njemačkoga jezika na hrvatskom rečene. Jest gospodo, vi mi se čudite, ali kad jednom takovu smiešnu pogrešku nadjem, kazat ću vam ju, pa ćete se osvjedočit. Pokojni Fran Kurelac, bog mu daj pokoj vječni! nazvao bi to divljim mesom na našem jeziku, kao što je on mnogo o tomu pisao, i takovu jednu knjižicu okrstio „Muljem govora nespretna i nepodobna.“ Zbilja vam je to divlje meso na našem jeziku, a toga su skoro sve naše novine pune puncate, te ja često zdvajam o našem jeziku, što će bit napokon od njega, ako naši novinari i književnici budu i u napredak tako pisali! Velim i književnici, jer se je taj otrov već i u hrvatske knjige počeo uvlačiti, a malo ih ima, koji se tomu klone. S toga vam opet velim, naš se pristav neće iz naših novina nikad liepo hrvatski naučit, jer će u njih nalazit pogrešaka, koje, kako velite, i sad govori, pa će mu se uviek ljudi smijat.“

„Ne samo da će mu se smijat, nego neće ga ni razumjet“, odvrati kapetan Tomičić. „Tekar sad sam se domislio, zašto me pitaš, da li sam ga čuo govoriti, i sad tekar vjerujem, da je istina, što je o njemu momu slugi pripoviedao čovjek, koji ga je dovezao. Kaže, da ga nebi već vozio, ma ni za sve carevo blago, toliko da se je s njim namučio; pol da ga nije razumio, a pol da mu se je u brk smijati morao.“

Gospoda se grohotom smijahu.

„A što će tekar sad bit!“ poviknu nadporučnik, „sad, kad mora na medju. Baš ga je zgodno zadesilo. Bit će vražje komedije, kad stane s našimi „kordunaši“ govoriti jezikom, što ga iz novina uči.“

„Ala brate, da nam ga je sa strane slušati! Bilo bi komedije bez novčića.“

„A svaki čas veli: „To ništa nečini, to ništa nečini“ —

„Nu, što vam rekoh!“ prihvati župnik. „Eto vidite,

„to nečini ništa“, a njemački „Das macht nichts“, nije li to prevedeno od rieči do rieči, a ipak nije hrvatski, a tako vam ima sijaset toga.“

„Jest, jest“, odvrati Tomičić, „al molim vas, ta i mi znamo njemački, pa negovorimo tako?“

„Dá, dá, vi znate njemački, pa negovorite tako, al koliko ih ima rodjenih Hrvata, kao i vi, pa govore tako i pišu tako, pa nije čudo, što rodjen Niemac tako govori. Kako vam rekoh, pogledajte naše novine, pa ćete vidjet.“

„Takovim Hrvatom želim od srca“, doda smijuć nadporučnik, „da ih sreća nanese medju naše Ličane, da im se pošteno nasmiju; možda bi tako k sebi došli.“

U to zazvoni podne, i naša gospoda ustadoše, da idu kuči.

„A zar će baš taj novi pristav na medju, da umiri ljude?“ upita župnik navlačeć rukavice.

„Dá, dá, baš on.“ Odvrati smiešeć se kapetan.

„Bilo mu na zdravlje. Pamtit će dobro, kad je bio na turskoj medji. Dobar tek gospodo!“

„Na isti način!“ odvrate častnici i podjoše kući.

IV.

O našemu pristavu Štaberu „ode haber od usta do usta“ štono veli narodna hrvatska pjesma. Čovjek, što ga dovezao, pripoviedao o njegovu čudnu govoru staromu Marku Kolačeviću i svoj njegovoj kući, a tako doznalo sve selo, te i prije nego što mu se za pravo ime znalo, nadjenuše mu pridjevak „Toništanečini“, i zvahu ga od sele „gospodin Toništanečini“. Tko bje s njim ma samo malo govorio, morade svakomu na široko i daleko pripoviedati, kako je govorio? što je govorio? te u selu nastade prava buna, a pristav Štaber svemu selu pravo čudo Svaki bi bio rado s njim štogod govorio, da ga

čuje, ali na veliku žalost bje pristav Štaber ili sada gospodin Toništanečini otišao na medju, te je sve željno čekalo, dok se povrati.

Dok se je tako u selu o njemu koješta govorilo i naklapalo, putovaše on na tursku medju, da ljude umiri, i odgovori od zla djela. Putovao je srećno, i srećno prispio u selo, od kud bijahu Turci odveli marvu, ali tko da izbroji sve muke, što ih njegov kočijaš s njegova čudna govora bje pretrpio. Znademo ih već od prije po prilici, s toga ih netreba opet nabrajati, nego ćemo sliedit gospodina „Toništanečini“ u njegovoj službi.

Prispjev u selo, poruči po obćinskom načelniku seljanom, da se sutra dan sakupe pred crkvom, a načelnik im kaza, zašto.

Sutra dan bijaše već sila ljudih pred crkvom, kad gospodin „Toništanečini“ sa načelnikom dodje medju nje, i kad se žamor utiša, započe ovako:

„Oblast je doznala, što se je ovdje u noći od badnjaka na božić dogodilo, to jest, da su vam Turci počinili veliku štetu. Nu oblast je doznala i to, da se vi ljudi bunite, i da ste zaključili Turkom selo za —“

„Ta za boga gospodine“, povikne netko, „kako bi mi Turkom selo zaključali? Od kuda bi nam njihovi ključi?“

„Šta to govorite?“ viknu drugi, „laže, tkogod vam je to kazao.“

U to bijaše gospodin „Toništanečini“ načelniku njemački nešto rekao, načelnik je znao malo njemački, buduć da je prije stražmeštar bio.

„Ne, ne, ljudi!“ poče on, „gospodin pristav misli, da ste nakanili Turkom selo zapaliti.“

„To i hoćemo“, vikahu seljaci, „jer neznamo, tko nam je volove odagnao!“

„Ali dragi moji“, započe opet pristav, „vi ste na drvenom putu, ako ste nakanili Turkom zapaliti selo —“

Seljari mrmljahu: „Što to veli o drvenom putu?“

„Jer vi si nesmiete preduzimati osvećivati se, nego se morate obratiti na višu oblast, da vam ona pravicu podieli.“

„Nećemo mi gospodine, ništa uzimat, nego ćemo im vratit žao za sramotu“, poviknu krupan čovjek, prieteć šakom prama turskom selu.

„Ali, dragi ljudi, budite pametni. Turci su vam odagnali šest volova, to je istina, ali nemojte si iz toga ništa djelati —“

„Zar da mi ništa nedjelamo, dok oni nama volove odganjaju? Zar da ruke prekrižimo, a oni nam da štetu čine?“

„Ali, velim vam, da budete mirni, pa će oblast mjesto vas Turke pobrat na račun, i vama štetu naknadit. Takov je zakon, da se vi sami nesmiete svetiti, pa vam oni makar što učinili, nego morate čekati, dok se naša oblast s njihovom dogovori. To se zna, da to nemože u čas biti, ali što ja mogu zato.“

„Šta možete vi?“ ču se nekoliko glasova.

„No dá, morate se strpiti, dok se stvar uredi našom oblasti, a sami nesmiete ništa raditi. Jer tko zna, šta bi moglo s tih volova van izaći, da vi Turkom zapalite selo!“

„Neće boga mi oni volovi nigda već van izać, gospodine!“ ču se netko od ljudih, a drugi se smijahu.

„Ta to bi bilo veće zlo, nego što su oni vama učinili; moglo bi i rata biti, a znam dobro, da vi toga neželite.“

„Sačuvaj bog, gospodine, mi toga nećemo; ali kako da gledamo, gdje nam dušmanin našu muku otimlje?“

„Zato ima oblast, koja vas štiti, a vi nesmiete granice prekoračiti.“

„Dá! Turci smiju nama volove odganjati, a mi nesmiemo preko medje, zar ne? Boga mi, to je liepo!“

„Ne, tako, dragi moji! Ja velim, da nesmiete — da morate — da — da nesmiete preko uzice udarati.“

Na to udare svi u smieh, a jedan vikaše grozeć se prama turskoj strani: „Šta, da ih neudaramo preko —? Hoćemo ih boga mi sve po glavam, da im budu pucale kao tikve!“

„Ali koliko sam vam već puti rekao, da se vi sami nesmiete svetiti, nego da će vas oblast osvetit? Dakle umirite se, ljudi, pa čekajte, dok od oblasti vaše pravice dobijete; a to ćete sigurno dobit, ja vam zato dobar stojim.“

„E blago vami, gospodine; stojite vi dobro, gdje jeste, to mi znamo; al teško nama siromakom.“

„Ali ljudi!“ zače načelnik, „dajte se uputit. Vami će bit vaše, kad gospodin pristav veli; ta kako bi mogao obećavat, što nemože učinit? Umirite se, pa obećajte gospodinu pristavu, da ćete čekat pravicu od oblasti“.

„Dobro, ali neka oblast poruči Turkom, da se od sele pod živu glavu neusudjuju prelaziti preko medje, jer mi nećemo čekat oblast, ako se još jednom pokažu.“

„Dajte, dajte recite im vi“; govoraše potiho pristav načelniku, „jer kad ja govorim, čini to zločestu krv.“

„Dá, dá, odvrati smiešeć se načelnik, „razumiem vas gospodine: niste vičan onako jaku vinu, kao što smo ga sinoć pili, pa vam zato krv udara u glavu“. Pristav mu htjede nešto odgovorit, al načelnik se bje već od njega obrnuo. „Junaci, gospodin me je pristav umolio, da vam ja još bolje sve raztumačim. Dakle —“

„Ne, ne!“ stade vika med seljaci, „neka gospodin pristav govori; on je došao zato amo, pa neka on govori!“

Pristav se potare rukom po čelu: „Dakle čujte, junaci; još vam jednom velim: budite mirni, nemojte ništa sami poduzimati, vaša oblast će se brinit, da vam Turci štetu naknade,

i da vam nebudu već volova odganjali, a mirno čekajte, dok vam bude kvar nadomješten. Dakle još jednom, budite mirni, nebunite hod stvari, pričekajte, dok mirno pred sobom ide."

„Ta do sad je išlo sve na generalkomandu, pa će valjda i ovo", govorahu med sobom seljaci, skidajuć kape pred pristavom, koji sa načelnikom mimo njih idjaše k njegovoj kući.

V.

Prava je zimska noć. Tmica na nebu i na zemlji, studen da se srce u čovjeku ledi, a snieg kija kao iz rukava. Sve je tiho, kao da je sav sviet zamro, nečuješ ništa do zveketa zvončića na konjih, što voze pustom cestom kola, u kojih sjedi pristav Štaber vraćajuć se kući sa turske medje. Sjedi u svojoj šubi kao da se je sledio, te nešto mrmlje sam sobom, a saneni mu kočijaš svaki čas kima glavom, kao da govori: Jest, jest. Na jednom ga gurne pristav, pa mu vikne, neka nespava, nego da potjera konje. Kočijaš se prene, pa ošine konje, kao da su oni krivi, što mu se spava.

„Grozna zima!" počme pristav taruć dlan o dlan. „To je prokleta smola! Uviek snieg i zima!" Kočijaš se obrne natrag. „A neće bit smola gospodine, zamazali ste se valjda kolomazom, pa vam se čini, da je smola. Evo vam gunjac, pa se otarite."

„Šta će mi tvoj gunjac, zar nevidiš, da imam šubu?"

„Al nećete se valjda u šubu otirat, jer vidim gdje ruke tarete, a velite: To je smola."

„A ne! Ja velim, da je to smola, što je ovakvo vrieme."

„A — sad vas razumiem; al neveli se tomu smola, nego zima."

„Taj hoće, da me hrvatski uči", mrmljaše pristav sam sobom i maši se rukom u žep. „Na evo ti" — pruži mu

*

cigar, a sam jednoga zapali — „puši, da ti se nespava; pa mi pripoviedaj štogod. Veliš, da ti je kuća uprav na turskoj medji, pa kako ti ide?“

Kočijaš ga gledaše nekoliko časova kao da ga nerazumie. „A što to pitate gospodine? što kako mi ide? Ta za boga, valjda nemislite, da moja kuća ide!“

„A! Ti si bluna. Ja te pitam kako ti ide? to jest — to jest — kako živiš, imaš li puno zemlje, blaga i tako dalje?“

Kočijaš mu pripoviedaše o svojoj kući i gospodarstvu.

„A imaš li još oca ili braće?“

„Nemam nikoga, gospodine. Otac mi je poginuo u Madjarskoj, te ostavio ženu i dvoje nejake dječice, mene i moga starijega brata, s kojim sam pedeset i devete u Italiji bio, nu kod Solferina ga ranilo i za dva dana umre.“

„Dakle umre na rani?“

„A nije! Umro je na postelji u bolnici.“

„Ne, ne! Ja mislim, da li je umro usljed toga, što je ranjen bio?“

„Dá, dá. Baš usred trbuha ga ranilo, te za dva dana preminu u bolnici. Tukli smo se na Ivanju, a on je umro treći dan.“

„A što je bilo onda s tobom?“

„A tko da bude samnom, nego naši ljudi iz sela, s kojimi sam u jednoj kumpaniji bio!“

„Ne! Pitam te, da li si ti došao zdrav kući?“

„Jesam hvala bogu. Ja sam se vratio zdrav i živ, al što ćete, kad sam našao pustu kuću? brat poginuo, mati umrla od žalosti za njim, a ostala samo bratovljeva žena kukajuć kano sinja kukavica.“

„A što je sad s njom?“

„A nitko dragi gospodine, jer se nije udala, nego je kod mene, pa mi pomaže ženi u kući.“

„Jadni narode!“ mrmljaše sam sobom pristav, „nu je već i tebi svanuo dan slobode.“

Umuknu i nasloni se natrag, te baciv dogorjeli cigar stade driemati. Kočijaš manu nekoliko puti bičem po konjih, a oni nagnuše letit kao vile.

Dugo se tako vožahu, te pristav Štaber bijaše tvrdo zaspao. Na jednom stadoše kola pred kućom, što bijaše baš ukraj ceste, kočijaš sidje i pokuca šakom na vrata.

„O Ilija! otvori!“ Kad se nitko iz kuće neozva, stade jače lupat i vikat, s česa se pristav probudi.

„Hvala bogu! već je i doba!“

Kočijaš pristupi kolim. „Evo nas gospodine pod krovom. Ustante se, sad nà će nam Ilija otvorit.“

„Što za jedan Ilija? A koga biesa!“ razvali oči na kočijaša — „Ta ja nisam kod kuće! Kud si me vraga dovezao? Boga mi, meni pamet ostaje mirno stati.“

„Vi se čudite, jer ste još sanen“, odvrati smiešeć kočijaš. „Nečudite se, nego sidjite s kola, pa da idemo u kuću.“

„Ta nisam ja sanen, nego si ti lud!“ izdere se na nj pristav, sveudilj gledajuć u čudu kuću i kočijaša.

„Umirite se za boga gospodine;. ta šta vam je? Došli smo do krčme Ilije Perića, pa ćemo tu prenoćit.“

„A koji te bies puti ovdje noćiti? Zar ja neću kod kuće noćit?“

„Noćas ne, gospodine, jer kako smo pošli duljim putem, ostala je vaša kuća na desno. Zato ćemo ovdje noćit, a sutra podranit, da budete za rana kod kuće.“

„Noćas ne? — E pa koji te je bies naputio, da ideš duljim putem?“

„Ta vi sam gospodine.“

„A kad, za miloga boga?“

„Ta kad smo zadnji put hranili konje; zar se nesjećate? Rekli ste, neka dobro vozim, jer da se vi bojite stranom vozit, a da vas neprevrnem —“

„A šta tu brbljaš! Ja sam ovako rekao: „Pazi, vozi dobro, jer stranom ja se bojim vozit noću, a stranom nije baš najugodnije u ovo doba noću putovat. Da mi nebudeš predbacio, dat ću ti za vino, kad dodjem kući“. To sam ja rekao i ništa drugo; pa kako možeš onda reći, da sam ti ja rekao, da ideš duljim putem?“

„Nu vidite gospodine; rekli ste, da se bojite stranom vozit i neka vas neprevrnem, pa da ćete mi dat za vino. Nu i bez toga vas ja nebi prevrnuo, ali jer ste rekli, da se bojite stranom vozit, a na onoj cesti ima velika strma strana, kako i sami znate, zakrenuo sam ovom cestom, dok dodjemo do ove krčme, pa da tu prenoćimo.“

„O križ-nebo-grom i kiša! A! Ti si prava bluna. Ta koje vražje strane bih se ja bojao? Ti si zbilja poludio.“

„Nemojte za boga gospodine; molim vas nesrdite se. Ja sam tako razumio, pa sam tako i vozio hoteć vam ugodit. O ranjen ti sam bože moj!“

„To ništa nečini, sad je gotovo. Idi pa zovi krčmara, da nam otvori, kad sam se već tako namazao.“

„To ste se valjda kolomazom namazali, što ovdje visi.“

„Idi, idi, molim te, pa zovi toga krčmara“.

Kočijaš odskače do krčme, pa stade opet lupati na vratih i zvati Iliju, al ni sad još nitko neotvori vrata.

„Zar neće da otvori?“ poviknu pristav.

„Ma neznam, što radi; već sam ga nekoliko puti zvao.“

„Tako je; to je još ljepše!“ nasmija se pristav. „Zakrenuti sa pravoga puta, doći pred krčmu, nemoći u nutra, nego morat na studeni čekati. O bože smiluj mi se!“

Kočijaš lupnu opet nekoliko puti šakom o vrata.

„Tko je božji?“ ču se iz nutra ženski glas. „Ilija je otišao na sajam.“

„Ta ja sam!“ odgovori kočijaš, „otvori Mande!“

Vrata se otvoriše, i pristav Štaber unidje u nutra, a kočijaš donese za njim prtljagu.

Tu prenoćiše naši putnici, a sutra dan rano krenuše u selo. Cielim putem negovoraše Štaber ništa, a kad dodjoše do velika strma zavoja, kojim se cesta zavijaše oko ovisoka brežuljka, pokaže kočijaš na nj prstom.

„Vidite li gospodine, ovo je ona strana, kojom nisam htio noćas ići, jer sam mislio, da se vi bojite stranom voziti.“

„To ništa nečini“, promrmlja pristav, „samo goni dalje. Ti si bena, pa što ću od bene!“

Za nekoliko sati prispije gospodin „Toništanečini“ u selo pred svoj stan, gdje ga čekaše sluga, koji mu reče, da je sinoć gospodin kotarski sudac za nj pitao.

VI.

Srdit bijaše gospodin „Toništanečini“ već nekoliko dana, srdit kao ljuta guja, jer sve selo bje doznalo, kako se je sa turske medje okolo na okolo vozio, dok je kući došao. Sve selo doznalo, pa se sve selo smijalo, a to gospodina ljuto peklo; srdio se s toga i već nego onu noć, kad morade noćiti u krčmi Ilije Perića. Pa s toga i nehodjaše nikamo, jer ga sve mrzilo, od kuće u ured, iz ureda kući i nikud već. Sudac i učitelj zvahu ga često na čašu vina i partiju taroka k stricu Marku, ali on nehtjede nikamo ni s njimi, jer ga i oni već nekoliko puti pitali, kako je to moguće, da je duljim putem putovao kući, prem su sve znali, jer im on sam svu nezgodu pripoviedao. Znao je, da mu se smiju; znao je, da mu se sve zato smije, pa nije nikud išao, a tako i danas u

nedjelju sjedjaše kod kuće, prem je bio liep zimski dan. Nu je danas bio bolje volje nego druge dane — valjda zato, što je bilo liepo vrieme — te sa svim tim, što bijaše tvrdo odlučio, da će nekoje listove pisat, prohtije mu se družtva i odputi se na šetnju.

Bijaše već daleko izvan sela, kad opazi, gdje prama njemu ide kapetan Tomičić sa dvie gospodje i učitelj Dragović.

„Eto našega čudnoga pristava, gospodine učitelju!“ reče kapetan. „Vidiš, to ti je taj novi pristav“, govoraše starijoj gospodji, „o komu se toliko govori.“

„A, dakle to je taj gospodin „Toništanečini!“ odvrnu tiho mladja. U to bijaše pristav baš pred njimi i pozdravi ih pokloniv se duboko.

„Sluga pokoran, gospodine!“ odvrati mu kapetan. „Pa kuda, kuda? Zar sam u šetnju, nebiste li htjeli s nami?“

„O bit će mi osobita čast“, odvrati uljudno pristav, te se pridruži družtvu.

„Gospodin sudbeni pristav Štaber“, poče kapetan prama gospodjam pokazujuć na pristava, a on se duboko pokloni. „Moja gospodja i moja kći. A gdje ste vi gospodine pristave? nedate se nigdje vidjeti; od kada ste došli sa turske medje, kao da vas nema u selu.“

„A što ćete? već nekoliko dana nisam baš najbolje raspoložen, pa najvolim kod kuće biti. Nešto sam boležljiv, pa —“

„Valjda ste se putem nahladili gospodine?“ prekinu mu rieč gospodja Tomičićka.

„Nije baš milostiva gospodjo, da sam se nahladio, nego sam se vrlo umorio putujući, pa sam valjda s toga nešto boležljiv.“

„Dá, dá“, prihvati kapetan, „tako dugo ste amo putovali, pa onda odmah na tursku medju; to nije mala stvar.“

„Nu to ništa nečini“ — učitelj pogleda smiešeć se kapetanovu kćer, a ona mu kimne glavom da ga razumie — „danas sam sa svim zdrav“.

„To je dobro. A kako vam se ovdje čini? bojim se, da vam neće tako ugodno bit kao u Slavoniji.“

„Naše je selo maleno“, nadoveza kapetanova gospodja, „tu nema kojekakvih zabava, pa će vam bit dugo vrieme kod nas.“

„A što se može za to, molim vas?“ odvrne pristav, a učitelj namigne opet kapetanovoj kćeri, kao da je hotio reći, neka sluša pristava, koji nastavi: „Svaki je lopov, koji više daje nego ima, a kakve zabave da traži čovjek u selu. Mora se zadovoljiti onim, što može biti, a napokon, mene vam to ni najmanje negenira, ja imam dosta, ako mogu imati čast, da budem češće u takovu družtvu, kao što je vaše.“

„Nama će bit osobito drago, kad vas med nami budemo vidjeli.“

„A molim vas, sve da i nebih hotio, drugo mi nebi preostajalo, nego tražiti vaše družtvo.“

„Kako velim, nama će bit vrlo drago, tim več, što je naše družtvo vrlo maleno; valja dakle, da se čim veće sastajemo. Imamo čitaonicu, kadkad se navratimo k stricu Marku, i to su vam naše zabave.“

„Za osam dana je ples u čitaonici gospodine kapetane“; javi se učitelj Dragović, „znate li gospodično?“

„Znam, ples i tombola morate reći.“

„Dà, to je za vas mlade, a sigurno ćemo tu vidjet i gospodina pristava, zar ne gospodine?“

„Ako budem razpoložen, sigurno ću doć, zato vam nemogu za stalno obećati, jer čovjek nemože za to, ako mu što u put dodje, pa uzprkos svakoj nakani nemože obećanja držati.“

„Mi se nadamo, da ćemo vas ipak na plesu vidjet, ako nam i neobećate“, ozva se kapetanova gospodja.

„Ta molim vas gospodine“, priskoči joj u pomoć učitelj, „nedajte se toliko molit; recite, da ćete doć, pa bilo šta mu drago.“

„Da, gospodin je pristav vidio ljepših i većih plesova od naših, pa mu se nehaje za naše“, doda ironično kapetanova kći, „prem se i na naših pleše kao i na drugih.“

„Oprostite, gospodično, toga nisam nikad ni pomislio, jer vjerujte mi, da baš na velikih plesovih nije ništa na stvari, a tek u malom društvu da se čovjek bolje može zabavljat. Zato budite osvjedočeni, da se uprav veselim na vaš ples, ako nenastupi kojagod zapreka, da nebudem mogao doć. Predbježno vam nemogu ništa obećati, a vjerovat ćete valjda, da i najmanju zabavu predpostavljam dugočasenju kod kuće, a kamo li ne ples, komu ćete vi gospodično svojom prisutnošću osobiti čar podielit.“

Kapetanova se kći nasmieši pogledav učitelja, a mati joj odvrati pristavu: „Baš naopak gospodine pristave; zbog vas će naš ples bit zanimiv, jer vi ste nova osoba medju nami, a sve što je novo, je zanimivo; dakle nemojte, a da nedodjete.“

„Zahvaljujem liepo milostiva gospodjo; vi ste vrlo dobri misleć, da će moja malenkost tako u oči pasti.“

Kapetanovica ga nekako čudno pogleda, a zatim kapetana, kao da bi ga htjela nešto pitati, česa kapetan nije opazio. Bijahu došli baš pred krčmu strica Marka, kapetanovica i kći rekoše, da idu kući, a pristav i učitelj pozdraviv ih unidju na poziv kapetanov u krčmu.

* * *

Njegova gospodja i kći odputiše se kući kako rekoše, a mi ćemo ih sprovest, da ih tako bolje upoznamo. Gospodja

kapetanica bijaše već žena u godinah kao i muž joj, dobra kućanka i gospodarica, a udala se za kapetana, dok je još poručnikom bio. Tugovala uviek za jedincem sinom, koji joj poginu kod Sadove, a za utjehu joj bijaše kći Milka, ljepušna crnka, djevojka živahna i razgovorna, odgojena i naučena materom svakomu dobru.

„Sad smo čuli i vidjeli to čudo nečuveno, toga pristava.“ Progovori smijuć se Milka, kad se materom odmače od krčme. „Šta ti se čini majko, to je zbilja čudnovat čovjek?“

„Baš pravo čudo, pravi „Toništanečini“; odvrati joj mati, „sad vjerujem sve, što se govori“.

„Skoro da se nisam kadkad grohotom nasmijala, a onaj Dragović mi svaki čas namigne, kadgod pristav što reci, pa da se zadušim od smieha.“

„Ma uprav neznaš, bi li mu se smijao, ili se srdio što ga nerazumieš. Sad se nečudim, što ga je onaj čovjek odvezao Iliji Periću mjesto kući.“

„Jesi li čula, kako je rekao: ja se veselim na vaš ples, htio je valjda reći: ja ću se veselit na vašem plesu ili bog zna što.“

„Ali ono — ono! Da ja mislim, da će on u oči pasti, šta li ono reče, neka ga bog zna.“

„A dá, dá! Onda malo da nepukoh od smieha; onaj mi vragolan Dragović prišapnuo: Jeste li čuli? a ja nemogu stojat od smieha. Najljepše je bilo kad je rekao: Nu to ništa nečini; zato su ga i prozvali gospodinom — Toništanečini“.

„Samo ako nije opazio, gdje se smiješ, jer bi se mogao uvriedit, a to baš nebi liepo po nas bilo?“

„Ah! on nije ništa opazio, neboj se; prem bi mu se čovjek često u brke morao smijati.“

„Barem ćete se na plesu s njim dobro zabavljat, ako dodje; ako — kako ono reče — ako bude položen, kako li.“

„Ahà! razpoložen, razpoložen; a neka ga razumije tko hoće, šta je to razpoložen. Ala će bit sad smieha, kad budem Anki pripoviedala o tom razpoloženom pristavu. Zato ćeš me pustit, da odem malo k njoj, zar ne majko?“

„Idi, idi, samo se skoro vrati, pa joj pripoviedaj sve, smijat će joj se i mati i ona.“

Ovako razgovarajuć dodjoše obe do kuće, a tad pozdravi Milka majku i ode k prijateljici Anki, koja je sasma blizu stanovala.

VII.

Anka bijaše kći seoskoga trgovca i načelnika, te već od djetinstva velika prijateljica Milkina.

„Ala sestro, smieha i šale sve po groš!“ Ozva se Milka stupiv u kuću. „Bila sam ti s ocem i majkom na šetnji, a kad tamo tko ide! — pogodi —“

„Gospodin Toništanečini?“ smiešeć se odvrati joj prijateljica.

„Jest, gospodin Toništanečini.“

„Pa šta, kako; je li istina što ljudi govore?“

„Jest draga, i već nego što ljudi govore. Cekin bi bila dala, da sam se smjela nasmijat. Kako ti taj govori, to ti je prava lakrdija!“

„A što veli majka?“

„Majka se srdi, jer da ga nerazumije; a što ćeš, ni ja ga nerazumijem, pa se smijem“.

„Pa što ste govorili?“

„O plesu draga, što će bit u nedjelju; o plesu —“

„Hoće li on doć?“

„A neka ti bog zna. Otac ga pitao, da li će doć, a on ti uzeo govorit nešto, i ovo i ono, i amo i tamo, znaš što se veli: Ni leglo ni stalo, uprav tako i on. Čekaj, kako ono

— ako budem položen, razpoložen, kako li? da čovjek nemože prkositi svakoj nakani — a šta ti ja znam! To ti valja slušati, slušati; pripoviedat se neda."

Grohotom se smijaše Anka. „Pa šta uviek tako govori? Ta onda ga zbilja čovjek nemože razumjet."

„A! razumije se, razumije; drugačije se nebi moglo s njim govorit, ali kad i kad bubne štogod onako, da neznaš, je li muško ili žensko; kao ono — čekaj, što je ono rekao — da se on nešnira —"

„O ljudi božji!" udari Anka u smieh, „kakvo je to čeljade!"

„A ova je još ljepša. Majci je rekao, neka ona nemisli, da će on u oči pasti; a — šta ti se čini?"

„Što za volju božju! A što majka na to?"

„A što će! rasrdila se pa zamukla i na svu sreću odmah smo se rastali. A prije toga mu rekla, kao da mu se je htjela narugat, neka svakako na ples dodje, jer da će zbog njega ples bit zanimiv, buduć da je on nova osoba u selu."

„I pogodila je, jer će ples zbilja samo zbog njega bit zanimiv, ako dodje; kad stane tako govorit, smijat će se malo i veliko. Ja se zbilja plesu već veselim samo zbog njega".

„Ah, bit će zabave kao nikad, vidjet ćeš. A valjda će doć, Dragović će ga jurve dopremit, pa bilo šta mu drago."

„A onaj, onaj! Baš se je na pravoga namjerio. On mora od njega trista jada pravit."

„O neboj se! Pripoviedao nam je, da ga je bockao zbog putovanja sa turske medje, pa kaže, da se je srdio."

„Nu, baš i vriedi, da ga čovjek malo srdi, kad tako govori; zašto se pasja noga njemačka neuči hrvatski."

„On kaže, da se uči čitajuć hrvatske novine, nu otac veli, da novine isto tako pišu, kao što on govori, a zato da i govori tako smiešno".

„Nu valjda nepišu sve tako, jer i mi —"

„Ne sve, samo one, što ih „Toništanečini" čita".

„Dá zbilja, malo da nisam zaboravila; govori li: to ništa nečini?"

„To je skoro prvo bilo, što je rekao. Da je bio nešto boležljiv od puta, al to ništa nečini, da je danas opet zdrav."

„Sad ću jedva dočekat nedjelju, da čujem to čudo od čovjeka."

„A doć će i to brzo, a kad ga čuješ, nećeš žalit, što si toliko čekala. Dá, a gdje ti je majka?"

„Otišla je k tebi".

„A tako. — Čuješ Anko, ako pristav dodje na ples, neću mu ni jedne oprostit, a ti mi moraš pomoć, da ga malo srdimo."

„Gle ti nje! Uviek su ti vragolije na pameti. Al' ako se rasrdi?"

„A to ništa nečini", odvrati smiešeć se Milka, da mi tako govorimo njemački, kao što on hrvatski, i on bi se sigurno nama smijao."

„Bome pravo veliš, zato ćemo mu valjano zasolit."

„Tako je. A sad z bogom draga! valja mi odlazit".

„Z bogom, laku noć!" Prijateljice se rastadoše. Na vratih viknu još Anka: „Dodji opet sutra!"

„Ako — ako budem položena!" odvrati joj smiešeć se prijateljica. Isto tako smiešeć se zatvori Anka vrata, a Milka ode put kuće.

VIII.

Opet bila nedjelja, i to ona, koju je Milkina prijateljica toli željno izgledala: zadnja nedjelja mesopusta. U večer je bio najavljen u čitaonici ples sa tombolom, kamo bijahu pozvani svi članovi i njihove obitelji, a i mnoge obitelji iz oko-

lice. Odmah poslije objeda sjedjaše Anka kod svoje prijateljice, te razgovarajuć se s njom o gospodinu Toništanečini, prebiraše cvieće, koje da večeras za vlasi zatakne. Gospodin Toništanečini bje pozvao sudca i učitelja k sebi na crnu kavu, i dok im kavu u fine čašice nalievao, pripoviedahu mu oni koješta: s kojimi gospodičnami će ga večeras spoznat, koje su liepe, koje imadu novaca i tako dalje, a pristav se činjaše, da je danas bolje volje no igda. Njegovi gostovi ga svojim pripoviedanjem tako razigrali, da ih je sve to već zapitkivao, a napokon danas i po treći put, da li će sigurno i kapetanova kći bit na plesu. Odgovoriše mu po treći put, da hoće, a učitelj se ironično začudi tomu, što pristav za nju toliko pita, nu on mu neodgovori ništa, nego im ponudi smiešeć se, da se igraju taroka, dok bude doba na ples. Posjedaju za stol, a sudac stade miešat karte.

* *
*

Mala dvorana seoske čitaonice bijaše već puna, priličan broj mladoga i staroga svieta iz sela i iz okolice bje se sakupio, a sve govorilo samo o pristavu Štaberu ili gospodinu Toništanečini, osobito gospodje i gospodične nemogahu se jedna drugoj dosta napripoviedati, što je koja o njemu čula. Učitelj Dragović sjedjaše već za glasovirom, da udari prvi ples, al' u to stupi u dvoranu sudac Cvietić sa gospodinom Toništanečini.

„Ah, eto ga! eto ga!“ šaptahu sve liepe mlade i stare usne, dočim se pristav sa kapetanom Tomičićem rukovao, a njegovoj gospodji i kćeri klanjao.

Dragović udari u glasovir i ples započe. Gospodin Toništanečini plesaše mnogo i to vrlo liepo. I zadnji ples prije odmora plesaše sa Milkom, pa sa njezinom prijateljicom, a kad nasta odmor, prošeta se s njimi nekoliko puti dvoranom, a tad posjedaše gospodične, da se odmore.

„Gospodično Milko, vi sjedite blizu prozora, pa kako ste ugrijana, mogli biste se nahladit.“ Započe pristav, opaziv, da Milka baš do prozora sjedi.

„A molim vas, to ništa nečini; prozor je zatvoren, a vjetra nema.“ Odvrati Milka, oponašajuć sa svim pristava i namignuv vragoljasto Anki.

„Dá, to ništa nečini, al' ipak je bolje, da se čuvate. Vidite, ni ja nisam za to mario, pa sam bome jednóm nasio, da su skoro već vukli na užetu moga smrtnoga zvona.“

„A gdje ste za boga sio, da su vas skoro vukli na užetu vašega zvona?“ upita Milka, koja se skupa s Ankom grohotom smijaše.

„A! vi me nerazumiete. Na plesu sam tako nasio, da sam se prehladio i skoro umro.“

„Valjda ste onako ugrijan na hodnik sio?“

„Nisam, nego sam stajao na otvorenih vratih.“

„Ali drugo je zatvoren prozor, a drugo su otvorena vrata.“

„Dá, ali ipak znate —“

„A to ništa nečini gospodine; vi ste predobar, što se toliko brinite.“ Prekinu mu rieč Anka.

„Ja se nisam nadala“, poče opet njezina prijateljica, „da ćete na ples doć; pred osam dana ste se toliko izgovarao, da sam mislila: vas nebude večeras ovdje.“

„Rekao sam vam, ako budem razpoložen, da ću doć, nu osim toga je i to uzrok, što sam došao, da mi nebi rekli, da sam blazirani fadijan“.

Gospodične udariše u smieh. „Što gospodine“, progovori napokon Milka, „da ste blazina i Fabijan? a tko da vam to reče?“

„Ne gospodično: blazirani fadijan.“

„A što je to za boga? ja sam mislila, da vi kažete blazina i Fabijan“.

„Ne, ne! fadijan je čovjek fad.“

„E, da ja znam, što je to čovjek fad!“

„Fad se kaže čovjeku, koji — kako da vam rečem? koji —“

„A vi pustite, kad neznate. To mora biti svakako nekakvo osobito zviere. Dakle ste razpoložen gospodine pristave?“ upita Milka, pogledav vragoljasto prijateljicu i naglasiv rieč razpoložen.

„Jesam, i to vrlo dobro.“

„A gdje, ako smiem pitat?“ ozva se Anka.

„Gdje, gdje, bože moj! ta ovdje na plesu.“

„Nu ja vidim, da niste položen, nego da sjedite; a to vidi valjda, i moja prijateljica?“

„Jest, gospodine, vi sjedite a niste položen.“

„Ala ste dosjetljive! I zbilja moram vam reći, da sam malo gdje tako dosjetljivih gospodična našao, kao što ste vi.“

„Nu! nu! Nemojte se s nami rugat.“

„Ne, gospodične! vjerujte mi, ja neznam slatke obraze rezati, ali istinu valja —“

„A tko vam kaže, da obraze režete? To rade samo oni divljaci, a vi nemislite valjda, da vas mi divljakom držimo. Bome to bi liepo bilo, da nam sad stanete obraz rezati!“

„E — ja vidim, da vam se hoće šale. Čast i poštenje vašoj dosjetljivosti!“

„Zar vi neljubite šale?“

„O molim vas! Ja imam volju —“

„I puran ima volju“, šapnu Anka, s česa obe djevojke malo ne u glasan smieh udariše — „u svakom društvu šale zbijati, a kamo li ne u vašem! Šala i zabava imadu rukom u ruku ljudski život pratiti.“

„Neznam“, nastavi za kratak čas, „čemu se cielu večer toliko smijete i uprav bih vas morao upitati, što izaziva vaše smijanje. Štogod rečem, tomu se smijete; to mi se čini, da me progonite svojim smiehom, a napokon ću se morat stisnuti u jedan kut —“

„Samo nemojte u dva, gospodine!“ pecnu ga Milka.

„Bez svake šale, gospodično“, nastavi pristav kao malo uvriedjen, „kažite mi, što izaziva vaš smieh? Ta ja nevidim, što bi tako smiešno bilo, ili vam se činim, da sam zbilja blazirani fadijan, pa —“

Djevojke nemogoše već odoljeti smiehu, te se začeše grohotom smijati, da su se svi u dvorani prama njim obrnuli, kao da pitaju, čemu se smiju. Gospodin Toništanečini ustade naglo ni nedovršiv svojih riečih, pokloni se ozbiljno i ode blied kao krpa u sobu, gdje se starija gospoda zabavljahu. Opazi ga kapetan Tomičić.

„Šta vam je gospodine? što ste tako —“

„Gospodine!“ jedva progovori pristav drhćućim glasom; „kad me baš pitate — vaša me je gospodična kći uvriedila. Tako se neponaša dobro odgojena djevojka.“

Svi se zabezeknuše i prije nego što se od čuda mogahu razabrati, nestade pristava Štabera iz čitaonice. Nakon kratka časa ustade se kapetan i podje u dvoranu, a tu nadje cielu hrpu gospodična i mladih ljudih oko svoje kćeri i njene prijateljice, koji se svi skupa glasno smijahu. Učitelj mu Dragović kaza, s česa se pristav uvriedio. Stari se kapetan, prem malo srdit, nasmieši i vrati se k svomu društvu.

* * *

Pristav Štaber izišav iz čitaonice, basaše kojekuda selom. Bijaše nemiran — uzrujan, sto i sto misli vrzalo mu se glavom, ali sve se kretahu oko jedne: da je grdno uvriedjen. Uvriedjen, pa od žene! to ga ljuto peklo.

„To mi se još nigda nije dogodilo“. Govoraše sam sobom. „Tomu se nisam nadao. — Svu večer su mi se u brke smijale, a zašto?! — To je ipak preveć! Tako sramotno sam podlegao ženskoj objesti. — To je strašno! — Smijat mi se u brke! Pa uprav ona, ona, koju — — Ah, koja sramota! Ta pamet mi staje, kad se razmislim. — I uprav ona — A šta! ako sam ju uvriedio, ona je uvredu izazvala. — To ništa nečini, ja sam pravo učinio.“

Ovako razgovarajuć lutaše seoskimi ulicami, ni sam neznajuć kuda. Kasno u noć odputi se kući. Svuče se i leže, al' nemogaše usnuti; sveudilj mu se činjaše, da čuje, gdje mu se Milka i Anka smiju. Tek preda dan zaklopi mu tvrd san oči.

IX.

O čemu drugom da se drugi dan iza plesa i govori, nego o plesu? Nu i prije plesa sigurno osam dana govori se samo o plesu, a isto toliko možda i poslije njega, dakle šestnajst bielih dana govori sveudilj o jednoj mili-sviećami ili plinom rasvjetljenoj noći. Gle! tko bi rekao, da je to ritmično premetanje nogu tako zabavno. Kad je tako u gradovih, kako da nebude u malenu selu, kao što je naše! I zbilja, i u našem malenom selu govorilo se već nekoliko dana o plesu u čitaonici. „Kako ste se zabavljali? — Jeste li oko naparili? Dá zbilja! Jeste li čuli, da se je pristav na Milku Tomičićku i njemu prijateljicu rasrdio? Kažu, da joj je oca uvriedio“. To su bile svagdje prve rieči; sve selo govorilo o plesu, sve selo i opet doznalo za nezgodu pristava Štabera, i opet mu se sve selo smijalo. A on? — On reče, „da se je sa svim na trag povukao“, a Milka i Anka rekoše: „kao tazavac u jamu“.

Bilo je pred večer, kad tri stara penzijonirca kapetan

Tomičić, nadporučnik Devčić i poručnik Momčilović u čitaonici debatirahu, zašto je Jelačić kod Hegješa izgubio bitku, dočim je seoski načelnik čitao najnovije Narodne Novine. Žestoko prigovaraše kapetan bojnoj osnovi, al' još žešće branjahu ju ona dvojica, govoreć, da ju je Madjarom netko bio izdao.

U to se otvore vrata, a u nutra stupi stari seoski župnik sa sudcem i učiteljem. Pozdraviše gospodu i sjedoše za stol. Sudac i učitelj uzeše čitati novine.

„Gospodine kapetane", zače župnik, tražeć nešto po žepu svoga kaputa, „gospodin mi je učitelj neki dan pripoviedao, da vas je pristav Štaber na plesu uvriedio, i kad mi kaza zašto, dosjetih se, da sam gospodi jednom obećao, kad u novinah nadjem fraza, koje su uprav po naravi njemačkoga jezika načinjene, da ću vam ih pokazat. I tako sam evo —" tad izvadi iz žepa nekoliko listića papira — „donio malen zbornik takovih fraza, što sam ih našao samo u „Obzoru" i „Hrvatskoj Lipi", buduć da drugih novina nemam uz „Katoličk List". Evo vidite, ovo sam našao u brojevih od ove godine; ja ću vam ih pročitat Dakle: „Obzor" broj 12., od 16. siečnja 1875. U listku piše neki Šavel: „dočim su joj u brk r e z a l i s l a d k e o b r a z e", što je i pristav gospodični Milki rekao, kako mi je gospodin učitelj pripoviedao". Gospoda se grohotom smijahu. „Nu vidite gospodo", nastavi župnik, „nije li to od rieči do rieči njemački —"

„Jest boga mi!" uzkliknu poručnik, „süsse Gesichter schneiden; jest uprav od rieči do rieči."

„Čekajte gospodo, čekajte! Još ima ljepših stvarih; na primjer: „Obzor" broj. 13. u listku Puškinov ubojica: „Kneginja i još neke lutke pohvališe n o v o p e č e n o g a barona". Pa onda „pisane sljedeće i z a z o v n e rieči". Šta vam se čini gospodo? Jelde, vi se smijete?"

„A kako bi se tek smijala tvoja Milka, kapetane?" doda načelnik.

„Čujte dalje, gospodo! „Obzor" broj 20. u uvodnom članku: „Votiranje proračuna u obće gubi na svojoj vriednosti", verliert an seinem Werthe. Dalje: „Ako budu stvari dobro išle", wenn die Dinge gut gehen, zar nije tako njemački? Nu sad slušajte pozorno, sad ćete čut cviet hrvatskoga jezika, ako se smiem tako narugati. „Obzor" broj 24., opet piše Šavel u listku: „Ima ljudi, koji su ljuti protivnici, ali se ipak biju, ako budu izazvani". Onda: „grozi se, da će svakoga izazvati;.... da mi nebi tkogod rekao, da sam blazirani fadijan!"

„Gle, to je ono", povika učitelj, „čemu su se gospodične toliko smijale, da se je Štaber uvriedio!"

„Zatim opet po treći put", nastavi župnik, „izazvat ću ju." Onda; a! ovo je liepo: „Tako će dakle tim jače u oči pasti naša korizmena mudrost."

„U oči pasti!" opetovahu gospoda smijuć se grohotom.

„Dalje: „te tako dočekamo pepelnu sriedu."

„Hrvatski se kaže: čista srieda ili pepelnica" doda načelnik.

„Zatim: „Molim za prvu turu gospodično". To nek bi još u ime božje bilo, ali zašto? mi velimo: molim za prvi ples, plesao sam dva plesa i tako dalje. Pa onda: „ali koja nesreća!" Welch ein Unglück, mjesto: ali nesreće! „Jedan zabludjeli volan". Šta treba ovoga: jedan? Isto tako: „Pomamljen pokupi se u jedan kut. Ja si pridržajem progovoriti". Kažite mi dakle gospodo, nije li to njemački hrvatskimi riečmi? Eto gledajte, koliko toga imade u jednom malenom članku. Vjerujte mi, kad štogod ovakova čitam, čini mi se, da slušam Karolinu u „Graničarih".

Gospoda se smijahu od srca. „Baš ste pogodili! Uprav dobro pogodili!“ Vikaše smijuć se načelnik.

„Dà, dà! Gospodo, tako je.“ Nastavi župnik. „Nu slušajte dalje. „Obzor“ broj 27. Sud o trudu F. Kuhača: „Već su mnogi dusi Germanije zbilja počeli bili vući na užetu našega smrtnoga zvona“. Kažite mi ikoga, tko će ovo razumjet, ako nezna njemački?“

„To ćemo od sele morat njemački prije učiti, da budemo mogli hrvatski razumjet.“ Oglasi se smiešeć učitelj.

„Ma skoro bih se pobojao, da će tako bit, ako se bude i u napredak ovako pisalo. Nu to smo tekar s „Obzorom“ gotovi, a sad da vidimo „Hrvatsku Lipu“. To je beletrističan list — tek ove godine počeo izlaziti — list za zabavu, a od takova moramo baš zahtjevat, da mu jezik bude uzoran, liep i gladak; jelde? Nu slušajte! „Hrvatska Lipa“ broj 3. Ženske suze: „kako je s Pavkom izpalo“, wie ist es mit der Pavka ausgefallen. Da našega čovjeka pitate: kako je s Pavkom ispalo? on bi rekao: A koji je bies s njom ispao?“

„Pravo velite, gospodine župniče!“ kimaše glavom kapetan.

„Dalje! „Hrvatska Lipa“ u članku: Rieč hrvatskim majkam: „Škola i dom imadu rukom u ruku raditi.“ Zatim: „a majka imajući posjet, moli diete da šuti.“ Pa u ovom istom članku kaže se negdje: siećati na što mjesto siećati česa, al' sam zaboravio zabilježiti od rieči do rieči.“

„To je sramota, gospodo moja!“ prozbori kapetan prezirno. „To je sramota!“

„E što ćete dragi kapetane, kad se hrvatski piše, a njemački misli? Tako je! Čujmo dalje! „Hrvatska Lipa“ broj 5. Ženske suze: „odvrati joj ovaj.“ Mi velimo odvrati joj on. „Što je dakle s Jankom?“ Mi negovorimo tako, Niemac kaže: Was ist mit dir? was ist mit ihm? a mi bi rekli: kud

je Janko? šta radi Janko? i na sto drugih načina. E — al' jer se njemački misli, piše se hrvatski: što je dakle s Jankom? U članku Meteor: „zapitam ju, na čem joj gospojica boluje? Boluje na groznici, gospodaru." Zar nekažu naši ljudi: od česa boluje? od groznice. Dakako! al' njemački se kaže: an etwas leiden, pa zato mora bit: na groznici. Sa svim je nešto drugo: boluje na prsih, na srcu; al' na groznici, na sušici bolovati to nevalja. Na primjer dobro se siećam, da u narodnoj pjesmi o Asan-aginici stoji: „On boluje u ranami ljutim". a ne na ranami. „Hrvatska Lipa" broj 6. Manastir Sveti Vrača: „Rieke su u Bugarskoj neznatne, ali je zemlja sama po sebi ipak veoma plodna na žitu, duhanu, konoplju itd."

„Naš bi čovjek rekao: plodna ili rodna duhanom, konopljem, a ne plodna na duhanu." Doda kapetan.

„E nu vidite!" odvrati župnik. „Tako vam je to!"

„Sad ste se osvjedočili, koliko toga divljega mesa na našem jeziku ima u ovo nekoliko brojeva naših dvijuh novina."

„To samo u dvie novine", doda učitelj, „a da vidite tek druge! Pogledajte „Primorac", pogledajte kojekakve manje listove, pa ćete svuda toga nać."

„A „Narodne Novine"?! kliknu župnik. „A „Narodne Novine"? Te su pune puncate germanizama."

„Nu, to ja najbolje znam", odgovori sudac, „koji ih svaki dan čitam. A osobito službene stvari! Tko nezna ma samo malo njemački, taj nemože razumjeti ma ni jednoga izraza. Pa kad već o tomu razgovaramo, da vam i to rečem, kakov je jezik u naših propisih i dopisih? A! da to gospodo vidite, vi biste se čudom čudili, kako to čovjek razumjeti može? A vjerujte mi, da se u meni često puti dogodi, da nerazumijem, što će reći ovo il' ono, nego moram misliti, kako se to njemački kaže?"

„E pa kad je tako", prozbori kapetan, „ja se nečudim,

što Štaber tako smiešno govori; niti mu zamieram, što me je uvriedio, jer kad tako čita i u novinah i u svojih službenih spisih, nemože ni znati ništa boljega."

„A ni nesmiete mu zamierat, gospodine." Odvrati župnik. „Šta je on sirota kriv? Rodjen je Niemac, a kako veli, uči se iz novina hrvatski, dakle kakov učitelj, takov učenik; a buduć da je i onako njemački, kako u novinah čita, misli da je dobro."

„Oprostite, gospodine župniče!" ozva se učitelj, „on nemisli tako. Videć, kako su se s njegova smiešna govora neugodne razmirice porodile, rastumačio sam mu sve, i kazao, zašto su mu se gospodične smijale; da govori smiešno, da negovori pravo hrvatski. Ali on nevjeruje, nego kaže, da hrvatski jezik sigurno nema mnogo i mnogo fraza, koje njemački ima, a zato da se naši novinari i pisci pomažu prevadjajuć ih iz njemačkoga, i da tako razvijaju hrvatski jezik do većega savršenstva. Mi da tomu još nismo vikli, pa da im se zato smijemo."

„Recite vi njemu", odvrati župnik, „da se hrvatskim jezikom sve može kazati, što i svakim drugim — barem u svagdanjem razgovoru, — da hrvatski jezik ima za sve fraza, ali da žalibože mnogi naši pisci i novinari neznadu za nje, jer nepoznajuć čistoga narodnjega govora, pa zato da hrvatski jezik zaodievaju tudjimi krpetinami, a zamiću njegovo sjajno odielo; da ga izvrgavaju na ruglo i smieh, a ne da ga razvijaju do savršenstva. Tako vi njemu recite!"

„Sve sam mu ja rekao, ali on nevjeruje nikako."

„A vi mu recite, nek kuša još jednom sa kočijašem govorit svojim finijim jezikom, pa da vidimo, neće li ga opet odvest Iliji Periću mjesto kući? nek kuša tim finijim govorom govorit s kim hoće, pa da vidimo, neće li mu se u brk smijat, kao naše gospodične."

Gospoda se smijahu.

„Dá, dá, gospodo! Sve vam je to krivo to divlje meso na našem jeziku.“

„Ali gospodine župniče!“ zapita načelnik, „kako to? od kuda to, da rodjeni Hrvati svoj jezik tako sakate i nagrdjuju?“

„Pitate: kako to?“ odvrati župnik. „A njemština nas je preobladala skroz i skroz. Njemština, dragi gospodine, njemština! Ta vi znate, koliko se po naših gradovih njemački govori; sve što je bolje, govori njemački; a tako i u Zagrebu, gdje najveć naših knjiga i novina izlazi. Govori dakle danas njemački, sutra njemački, čitaj danas njemački, sutra njemački, e! bome mora preći i u krv, a tako se mora zaboravit i duh hrvatskoga jezika; pa ako se i govori hrvatski, govori se njemački hrvatskimi riečmi, a kad valja hrvatski pisat, onda se piše onako, kako se govori. Vidite, tako vam je to.“

„Nu je već bolje.“ Oglasi se učitelj: „Osim toga, što je pokojni Fran Kurelac već davno proti tomu ustao, i mnogu knjižicu proti tomu napisao, u lanjskom je „Viencu“ nabrojio urednik u dopisnici sve germanizme, što ih do sele ima, i kazao za svakoga čistu hrvatsku frazu.“

„Je li?“ odvrati župnik. „To mi je drago, što se netko i osim Kurelca proti tomu podigao, jer Frana žalibože nema, a njemština nam je jezik skroz i skroz otrovala. Zato bi se Hrvatom valjalo okaniti njemačkoga jezika kao materina mlieka, služiti se njime samo u koliko se mora, a mjesto njega drugoga se uhvatiti, na primjer franceskoga. To su već davno pametni ljudi vidjeli, i zato se ja sa svim slažem s onim, što je u saboru godine 1861. predlagao pokojni Čepulić, Kvaternik — i on je već pokojni, bog mu daj duši lako! — i naš Ante Starčević, da se u škole uvede franceski jezik mjesto njemačkoga. Ali Hrvati nisu htjeli, pa sad nek vide Hrvati, kakvu im blagodat nosi njemački jezik, kako im liepo jezik

podgriza sve polako kao crv stablo. Dá, gospodo, tako je, i zato bih ja svakoga mladoga Hrvata svjetovao, da se uči franceski; nema li knjiga na hrvatskom jeziku, nek se uči iz franceskih, što čita njemački, nek čita franceski, a njemački nek se uči kao koji drugi jezik, koji mu se hoće znati.“

„Sa svim pravo“, odvrati kapetan, „jer ako bude ovako u napredak, nećemo sami sebe razumjet.“

„Dá, dá, gospodo! kako rekoh, to vam je divlje meso na našem jeziku, ili kako veli pokojni Fran: Mulj govora nespretna i nepodobna.“

Na župnoj crkvi odbije osam sati.

„Je li moguće?“ začudi se župnik. „Kako sam se razgovorio, nisam ni opazio, da je već osam. E, idemo!“ Ustane, pokupi papiriće i ogrne kabanicu. Za njim ustadoše i ina gospoda. Pošto im još kaza, da bi se pristav hrvatski učiti imao slušajuć njih, slušajuć narod, a ne iz novina, rastadoše se gospoda.

X.

„Koliko sam ti puta već govorio: Otidji tamo, reci: oprostite gospodine, znam sve, kako je bilo! pa legla deva; al' ti nikako nećeš i nećeš.“ Ovako govoraše drugi dan poslije podne učitelj Dragović pristavu Štaberu šećuć se s njim pred njegovim uredom.

„I neću!“ odgovori mu pristav. „I opet ti kažem: neću“ — bijaše se pobratio s učiteljem i sudcem — „jer zašto da ga molim za oproštenje? Njegova me je kći uvriedila, a ja sam mu samo istinu kazao, jer pri tom opet ostajem: to nije odgojenje, smijat mi se cielu večer u brke. Dakle ja nemam uzroka, zašto da ga molim za oproštenje.“

„Čuješ brate, da ti i opet kažem! Ti dobro znaš, kako je naše društvo maleno, a s ove razmirice medju tobom i

kapetanovom kućom, ako se baš i nije raspalo, ali nam je ipak svima nekud neugodno. Ti nećeš nikud da ideš, a ako te kad tad jedva jedvice sa sobom zavučemo, on neće da ide, gdje si ti, jer kaže, da nesmie zbog svoga poštenja. Njemu je samomu žao, što se je to dogodilo, i kako sam ti već rekao, on ti ni najmanje nezamiera uvrede, ali bome on nemože tebe moliti za oproštenje."

„Nemogu ni ja njega, jer sam u pravu."

„Molim te, samo negovori, da imaš pravo. Već sam ti rekao, šta je svemu tomu krivo; tvoj smiešni govor; al' dakako, ti nećeš da vjeruješ, da ti se u istinu čovjek mora kadkad smijati, kako govoriš."

„Dà! to ja već odavno znam, da se i ti momu govoru smiješ, al' onako, kao ona cielu večer mi se u brke smijati pred cielim svietom to je ipak previše!"

„Ali molim te, nebudi takov! Ta kad ti se i mi muškarci, ljudi zreli, često moramo smijati, kako da ti se nesmije mlada luda djevojka! A smijat će ti se svak živ, ako se neokaniš toga govora."

„A to ništa ne čini! Nek se smije sav sviet, ja sam osvjedočen, da govorim dobro, ali sramotiti se nedam, a da svakomu smiehu izbjegnem, zato sam se sa svim natrag povukao."

„Čuj me molim te! Ti inače ljubiš društvo, rado se zabavljaš, a sad nećeš da se sastaneš ni sa živom dušom. Kako to može biti?"

„To je sve istina, ja nisam blazirani fadijan, ali ja hoću da izbjegnem svakomu doticaju sa ljudmi, neću s nikim da skupa dodjem, jer imam uzroka. A napokon, ima još društva osim kapetana i njegove obitelji, ako hoću; dakle meni nije ništa ležeće do kapetana i njegove obitelji".

„Dobro, recimo, da ti nije stalo za kapetana i njegovu

obitelj. Nu, promisli samo, da je to nam svima vrlo neugodno; jedno, što se nećeš s nikim da družiš baš zbog toga; a drugo, što nam i onako nebi drago bilo, da se i družiš s nami, a kapetanu i njegovoj obitelji da se uklanjaš. Pa napokon" — nastavi učitelj smiešeć se — „znam ja dobro, da je tebi uprav stalo za kapetana i njegovu obitelj. Zašto me znaš kadkad pitati: šta radi Tomičić? šta mu radi kći? A? — zašto to pitanje?"

„Nu!" odvrati smiešeć se pristav, to je valjda dopušteno pitati".

„Dà, dà! Ali reci: meni je zapela za oko ona mala vragoljasta crnka, što mi se je onako slatko cielu večer u brke smijala".

„Nu da, ona mi se dopada ali zato — "

„Zato pitaš za nju; zašto se dakle nećeš da pomiriš s njome?"

„Jer me više srdi, nego što mi se dopada."

„Nevjerujem. Čini mi se, da se samo pričinjaš; dapače sumnjam, da ti je žao, što si se onako prenaglio, pa se svadio s njome."

„Drago mi baš nije, možeš i sam znati, ali ja ostajem pri svomu, buduć da je već učinjeno, a nedam, da mi se itko u brke smije."

„Ona ti se neće već smijat."

„Tko ti to veli?"

„Znam dobro, jer se je otac na nju srdio, što je tako objestna bila."

„A! to ništa nečini, ja ostajem pri tomu, samo da me već nitko za najbolje nebude imao".

„Nebudi tako svoje glave! Drago ti nije, što si s kapetanom svadjen, zato neideš nikud, samo da se ne sastaneš s njime, a rado si u društvu, to znam dobro. Onda: ukla-

njajuć se tako kapetanu, kvariš nam svima veselje, jer te nema k nami, a mi te tako volimo. Zatim: ne samo da tebi nije drago, što se je to dogodilo, nego i kapetanu je žao, pa ti — kako rekoh — ni najmanje nezamiera, a napokon“ — nastavi smiešeć se učitelj — „ne samo da ti se ljubi Milka, nego ja znam, da ti nju ljubiš. Što dakle čekaš? — Nisu li ovo dosta veliki razlozi, da se sa kapetanom pomiriš? — Dà, smiješ se! Nisam li ti žilicu pogodio?

„Pa kad je rekao, da mi nezamiera uvrede?“

„Ta već sam ti rekao: jučer.“

„A! to nije sve skupa ništa. Sigurno te je on poslao k meni?“

„Šta? — sačuvaj bog! Stari je preponosit, a da bi to učinio.“

„Pa kad misliš, da bi mogao — A, ne! ne! Što je učinjeno, učinjeno! Ostajem pri starom!“

„Ali molim te, nebudi takov! Ta sam sebe tako ubijaš. Kloniš se ljudem, kloniš se društvu, kutriš uviek kod kuće kao gudac, a to sve samo zato, što nećeš da rečeš: Gospodine oprostite.“

„Ti si pravi Mefisto! Neumorno radiš na tom, da dodjem kao mali djačić, koji je u školu zakasnio, da molim za oproštenje.“

„Pa kad nećeš, netreba ti ništa ni reći. Otidji, kao da si im došao u pohode, a drugo se razumije samo sobom.“

„Misliš, da je to dosta?“

„A nego! Ta je stari rekao, da ti nezamiera, dakle šta ćeš još? Nećeš valjda hotjet, da te u kuću sam zove.“

„Idi, idi, molim te!“ odvrati smiešeć se pristav, „skoro si me već smeo, da se sad sam osramotim; nu ipak —“

„Šta osramotim? Zar je to sramota? Ta time ćeš pokazat, da si baš vrl i vriedan čovjek, koji negleda na ma-

lenkosti. Jer ako pravo promotrimo cielu tu komediju, nije zbilja nego malenkost: mlada luda djevojka ti se smijala, a ti se prenaglio — i eto, to ti je sve.“

„Dà, to je sve dobro i liepo, ali — “

„Šta ali! šta ali! Vidiš, sad tekar vidim, da ti je zbilja žao, što se je tako dogodilo, pa kad ti je žao, a ti presieci jednim mahom taj uzao kao Aleksandar.“

„Ali kad se sjetim one večeri, ljuto me boli, što je baš ona, koja — “

„Koja ti se učinila — da govorimo po pjesničku — zviezdom života“, prekinu ga smiešeć se učitelj.

„Dà, ljuto me boli, što je baš ona sve to izazvala.“

„E nu! pa kad te to boli, a ti zacieli ranu tiho šapnuv: Gospodično oprostite!“

Oba prijatelja stajahu časak mučeć.

„Šta?“ zače opet smiešeć se učitelj i uhvativ pristava za ruku. „Šta misliš? Ta vidim ti na očima, da si već gotov, samo nećeš da rečeš.“

„Nu, nek bude!“ progovori smišeći se pristav. „Ja sam ti podlegao, ali samo iz ljubavi prama tebi.“

„Ne! ne!“ poviknu veselo učitelj, a čvrsto stisnuv prijatelju ruku šaptaše: „Milki za ljubav, Milki za ljubav! Zadaj mi dakle rieč, da ćeš otić k Tomičiću.“

„Hoću; sutra u jedanajst sati.“

„Dobro! ja ću dakle svima doniet veseo glas a u slavu toga vidjet ćemo se večeras kod strica Marka“.

„Iz ljubavi prama tebi!“

„Milki za ljubav, Milki! dakle večeras kod Marka, a dotle s bogom!“

„S bogom brate!“ odvrati pristav i udje u ured.

XI.

Četiri su mjeseca iztekla, od kad bje pristav Štaber učitelju obećao, da će se sa kapetanom Tomičićem pomirit. I zbilja, što reče, neporeče: pomiri se sa kapetanom, a on ga i njegova gospodja pozvaše, da ih kadikad pohodi. Pristavu to bilo kano sliepcu groš, jer je zbilja rado gledao kapetanovu Milku, a s toga dolažaše u Tomićevu kuću tako često, da se je koje kuda već šaptalo, da je sa Milkom na pol zaručen.

Bilo je poslije podne, žarko lipanjsko sunce pripeklo žestoko, svak se zaklonio u hlad, tko nije morao na suncu da bude. Kapetan Tomičić pružio se kod kuće na kožnatu divanu i pušeć lulu na dugačak kamiš razgovara se sa svojom gospodjom, a ona pregledava čisto rublje, što se u vrtu osušilo.

„Čuješ majko! čini mi se, da Štaber smiera našu Milku prositi, jer mi je neki dan nešto takova govorio."

„Pa šta si mu rekao?"

„Ništa, jer smo sastali Devčića baš kad je on tako počeo natucati, pa mu pred njim nisam hotio ništa govoriti".

„Od toga brašna nebude pogače". Odgovori gospodja.

„Zašto ne?" začudjen upita kapetan.

„Zašto ne!" odvrati smiešeć se kapetanica. „Šta ti neznaš, da se sve selo za njim smije; da se ljudi s njim rugaju; pa ja da svoje diete dadem takovu čovjeku? to neće nigda bit; volim, da mi za uviek u kući ostane."

„Ali si smiešna!" smijaše se kapetan. „To je deveta briga, što mu se ljudi smiju. A smiju mu se zato, što nezna još dobro hrvatski, pa kadkad po njemačku štogod rekne. Nu kad bude ovdje dulje vremena, govorit će kao i mi. To je najmanje, što mu se ljudi smiju, a inače je on čovjek vriedan i pametan."

„Baš to nije vidiš“, odvrati kepetanica u pol glasa. „Ljudi govore po selu, da on nije uviek pri sebi, da mu ovdje — pokaže prstom na čelu — kadkad dužica pomanjka, a i meni se čini, da je tako“.

Kapetan udari grohotom u smieh. O jadni Štaberu! — Ta kažem ti majko, on nezna još dobro hrvatski, pa zato ljudi misle, da je malo udaren.“

„Nije ne, dragi moj! Iz početka su ljudi tako mislili, ali sad kažu, da on nije pri zdravoj pameti, pa se križaju, kad s njim govore, a vjeruj mi, da se i ja moram često čuditi, kako govori; te vjerujem, da on često nije pri sebi.“

„O svemogući bože!“ uzklikne kapetan sveudilj se smijuć. Dakle ti zbilja misliš, da Štaber nije pri zdravoj pameti?“

„Jest, mislim“. Odvrati ozbiljno kapetanica.

„E onda se nemože dalje o tom govorit. O jadni Štaberu! Dà! dà! pravo veli župnik: sve je to krivo to divlje meso na jeziku.“

Dok se tako starci razgovarali, sjedjaše Milka u vrtu u debelu hladu stare jabuke pletuć i čitajuć Vrazove Djulabije, što no pred njom na kamenu stolu ležahu. Valjda joj se neka kitica osobito ljubi, jer joj prsti miruju, samo onako drži pred sobom pletivo, te sveudilj gleda u knjigu, gdje je jedna kitica podkrižena, a mio joj se smiešak nabrao oko rumenih usna. Slatke ju Djulabije tako opojile, da nije ni opazila, kako ju gospodin Toništanečini već dulje vremena sa plota motri. Htjela baš, da list okrene, nù baciv nehotice oko na ulicu opazi pristava, koji ju još uviek smiešeć se motrio.

„A! liepo, liepo!“ prozbori tada skinuv klobuk. „Uviek marljiva kao čelica; čitate i radite“.

„A da šta ću! Meni nepada na um, da uhodim ljude po selu, što tko radi, kao vi.“ Odgovori Milka ljubezno se

smiešeć. „Nisam znala, da ste tako dobar uhoda; nu sad sam vas uvatila, a znate li, šta uhodu čeka?“

„Vješala ili zrno u glavu.“

„Čuvajte se dakle! Za danas vam praštam.“

„Nebojim se, pa da me i još jednom uvatite, jer ovakvi nevini uhode zaslužuju samo takova vješala: kao što je tanki djevojački vrat.“

„Oho! oprostila sam vam, pa se još usudjujete za drugi put sam sebi kaznu dosudjivati.“

„A smiem li pitati, što to liepa čitate?“

„Evo vam, čitajte! Nije nikakva ratna osnova, a vi ste i onako slab uhoda, kad se dadete uvatiti; nebojim vas se.“ Milka uzme knjigu sa stola i pridje k plotu.

„Da mladići znadu
Što su crne oči,
Išli bi im s puta
Usred tavne noći“.

Čitaše pristav. „Dà, da! To je istina. Ja to najbolje znam.“

„Tako?“ odvrati Milka metnuv knjigu na stol.

„Bježte dakle! i ja imam crne oči.“

„Već je kasno, gospodično!“ uzdahne pristav čvrsto pogledav Milku u oči.

„Hahaha!“ smijaše se Milka. „Kasno! — kasno! Ništa nije kasno“.

„Gospodično!“ Zače pristav tiho a na licu mu bolan izraz sievao, „vi me nećete da razumjete, uzprkos tomu, što sam već sto i sto puti rekao: vi razpolažete mojim srcem, vi razpolažete mojom dušom, razpolažite dakle i manom cielim. Ja nemogu zato, ali tako je! Kasno je već, ja nemogu bježati od vaših očijuh. — Razpolažite manom.“

„Gospodine!“ smijaše se Milka, „šta to opet govorite

o nekakvu razpolaganju? Ta kako hoćete, da vas ja razumijem!"

„O razumjete vi mene dobro, ali se samo pretvarate. Čujte me gospodično! Dugo sam se borio, dugo sam trpio, nu napokon sam podlegao strasti — "

„Nu vidite gospodine!" smiešeć se prekinu ga Milka, „kako da vas razumiejem? sad opet govorite, da ste negdje legao, šta li ja znam. Govorite jasnije! ja vas zbilja nerazumijem".

„Jasnije! jasnije!" opetovaše bolno pristav.

„Kud jasnije da govorim, kad vam kažem: razpolažite manom, nudim vam svoju ruku!"

„Pa što ću ja s vašom rukom?" zapita Milka čudno ga pogledav.

„Nu! tako! recite: neću, a nemojte se pretvarati".

„Ali molim vas gospodine", odvrati ozbiljno Milka, „na što da vam rečem: neću? ta niste me ništa ni pitali!"

„Gospodično! zašto me mučite, zašto se šalite sa mnom, kad ja sa svom dušom na vami visim!" uzklikne bolno pristav, a Milka udari grohotom u smieh. „Gospodine!" progovori nakon dulje vremena još sveudilj se smijuć, „gospodine! oprostite, al' moram vam reći iskreno, ako još štogod tako rečete, ja ću morat otići u kuću, jer vas nemogu već slušati, a da vam se u brke nesmijem. Molim vas dakle, negovorite već."

„Obećajem vam tvrdo da neću", odgovori pristav, „samo mi — molim vas — odgovorite još na ovo pitanje: smiem li umoliti gospodina oca za vašu ruku?"

„Slobodno gospodine", smiešeć se odvrati Milka, ali vam tvrdu vjeru dajem, da je moj otac još pri zdravoj pameti, te da vam neće moje ruke dat, jer — "

Htjela još nešto reći, ali se u to ču glas iz kuće: Milko! na što se ona pristavu pokloni i hitro ode.

Pristav gledaše za njom, dok je medju stabli nestade, a tad stane na sred ulice i mišljaše nešto. Kad je našao Milku u vrtu, naumio bijaše otići k stricu Marku, nu poslije ovoga razgovora s njom nije mu se ništa račilo, pa se odputi u svoj stan. „Da vam neće moje ruke dat! Da vam neće moje ruke dat“ šaptaše putem.

„A zašto? zašto? rado bih znao. — Uviek sam mislio, da se samo šali, ali kad sama veli, da mi otac neće dat njene ruke, šta drugo da mislim!“ Došav u stan, uze šetati sobom gore dolje, i šetaše tako dugo. Napokon uzme iz ormara Werthera, otvori negdje u sredini i stade čitati. Čitaše dugo, a usne mu se često obrubiše bolnim smieškom.

Sunce bijaše već davno zapalo, davno se već mrak uhvatio; pristav neopazi ništa. Kad bude tamno, zapali svieće i uze opet čitati.

Prijatelji ga kod strica Marka čekahu već dugo, ali njega nebude tamo; on je sveudilj čitao Werthera. Kad se kasno u noć vraćahu kući, vidješe u njegovoj sobi svieću.

„Uči se valjda hrvatski!“ obrnu se učitelj k sudcu, zlobno se smiešeć i gledajuć u Štaberove prozore.

„Valjda!“ nasmiehnu se sudac. „Iz Šavlovih feljtona u Obzoru“.

XII.

Tri dana već nebijaše pristava nigdje; samo je u ured dolazio kao uviek, ali samo u ured i drugud nikud. Prijatelji pitahu za nj sudca, a on im kazivao, da mora biti zle volje, jer da ništa negovori. „Pitam ga svaki dan“, pripoviedaše sudac, „zašto nedolazi k stricu, a on mi samo veli: Nisam razpoložen.“

*

Treći dan iza onoga razgovora s Milkom bje pristav iz ureda opet došao kući, te sjedne za stol da piše list, al u to pokuca netko na vrata i prije nego što je pristav mogao viknuti: u nutra! stupi u sobu učitelj Dragović.

„A gdje si ti, po bogu brate?“ zače on, pošto ga bje pristav uza se posadio na kanape. „Svaki dan te čekamo kod strica, al' tebi ni traga ni glasa. Šta ti je? šta si se opet otudjio od nas?“

„Ah! molim te, zlo sam razpoložen, nešto sam boležljiv; da pravo rečem: ni sam neznam šta mi je.“

„Možda bi ja pogodio, šta ti je?“ zapita učitelj smiešeć se. „Zašto te već tri dana nema kapetanu, a prije si svaki dan makar samo čas tamo zavirio? — A? što će to reć?“

„A šta ću tamo, molim te!“

„Oho! kako to govoriš? Prije si bio tamo kuhan i pečen, a sad veliš: šta ću tamo.“

„Nu da! čemu da sam sebe varam!“

„A! dakle sam pogodio!“ povika učitelj smiešeć se. „Zar nije gospodična Milka tvomu jadu kriva? Šta?“

„Pa šta biš imao od toga, da rečem: jest?“

„Možda bi ti mogao pomoći.“

„Ti?“ začudi se pristav.

„Dà, dà, ja“, odvrati učitelj.

„Nu dakle slušaj!“ zače pristav namjestiv se udobno na kanapu. „Ti znaš, dragi prijatelju, koliko Milku ljubim; ti znaš, da na njoj visim sa svom strastvenom ljubavi; ti znaš sve, je li? Nu i to znaš, da ona do sele nije nikad pokazala, da mi ljubav vraća — ja barem nisam toga opazio. Ti znaš i sto si puti čuo, da sam joj tako rekuć rukopipateljno svoju ljubav izkazao, a da ona meni nije nikad ma ni iz daleka naznačila, da me ljubi, ona baš obratno, ona se uviek smije i kaže, da me nerazumije. Nu, to ništa nečini.

Uzprkos svemu tomu ja se nisam ni najmanje genirao, jer sam mislio: još je mlada djevojka, samo se šali. Ali kad sam zadnji put s njom govorio — išao sam baš iz ureda i našao ju u vrtu — tad sam se osvjedočio, da se ona ni najmanje nešali; osvjedočio sam se, da tu nema za me nikakva izgleda. Pitao sam ju, da li joj smiem oca umoliti za njenu ruku — a ona smijuć se odgovori: Slobodno gospodine, ali ja vam svoju rieč dajem, da vam neće moje ruke dat. To mi je odgovorila. Dakle kad ona već u napred veli, da mi otac njene ruke neće dat, čemu da se mučim badava! Ja sam od svega odustao; do duše moram reći, da me boli, jer na njoj visim sa svom dušom, ali napokon, šta bih imao od toga, da si iz toga nešto djelam! Ja sam od svega odustao, a možda ću drugdje imat bolju sreću. Za ovaj put imam smolu — dobio sam košaricu, nu — to ništa nečini".

Učitelj je sav govor pozorno slušao, a kadkad bi se nasmiešio.

„Dakle to su tvoji jadi." Prosbori još sveudilj se smiešeć. „Pa ako ti rečem, da si svemu tomu ti sam kriv, ti nećeš vjerovat."

„Ja da sam tomu kriv?" začudi se pristav.

„Dà, dà, ti sam."

„A čime? kako? govori!"

„Sve ću ti kazat, dragi prijatelju, ali ništa nova; što sam ti toliko puti rekao, to ću ti i sad reć. Počet ću iz početka. Dobro se siećaš, kako te je onaj čovjek odvezao k Iliji Periću mjesto kući. Dokazivao sam ti, da je tomu tvoj govor kriv, da te čovjek nije razumio, al' ti nisi vjerovao. Siećaš se, kako ti se je zimus na plesu smijala Milka i načelnikova Anka. Ti si se na nje rasrdio, svadio si se sa kapetanom, a ja sam ti opet dokazivao, da je tomu kriv samo tvoj smiešni govor — oprosti brate, smiešni govor, jer nama je smiešan

— dokazivao sam ti, al' ti opet nisi vjerovao. Dokazivao sam ti, da je svim neprilikam, što ih kadkad sa ljudmi imaš, samo tvoj smiešni govor kriv, al' ti nigda nisi vjerovao. Evo sad opet: ljubiš djevojku, na sto načina joj kažeš, da ju ljubiš — ona ti se smije, a ti zdvajaš —"

„Pa da je i tomu moj govor kriv?" presieče mu rieč pristav.

„Jest brate", nastavi učitelj, „ništa nego tvoj govor; kao drugdje, tako i ovdje. Ja ću ti sve rastumačit. Kao prije, tako i sada govoriš s Milkom; nu vjeruj mi na moje poštenje, ona te nerazumije, ona te nemože razumjeti, jer kako sam ti već toliko puti rekao, ti govoriš njemačkimi riečmi, koje su doslovce prevedene na hrvatski, al' zato ipak hrvatske nisu, dakle kako ćeš, da te razumije, kad ona nezna njemački! Sa svim je nešto drugo kod nas, koji znamo njemački, pa tvoje njemačke rieči u hrvatskom jeziku odmah prevedemo na njemački, pa te tako razumijemo, al' kako ćeš da te ona razumije! A kako ćeš da ti se nesmije, ako si joj rekao, da sa svom dušom na njoj visiš, što je od rieči do rieči iz njemačkoga prevedeno, al' hrvatski nije. Kako ćeš, da se tomu nesmije, kad se i ja moram smijati? Kako da te ona razumije, kad joj veliš, da li joj smieš oca moliti za njenu ruku? To nije brate hrvatski; tomu se mora smijati, ona te nemože razumjeti. Okani se dakle toga tvoga govora, ja ti i opet velim, pa će sve dobro bit."

„To je sve dobro i liepo, al' ja nemogu toga vjerovati." Odvrati mu pristav.

„Eto vidiš, ti opet nevjeruješ, a ja ti opet velim, da je svemu samo tvoj govor kriv, a da ti još bolje dokažem, kazat ću ti nešto, što ti još nigda nisam kazao, ali daj mi ruku, da se nećeš srdit."

„Govori!" reče pristav.

„Ja sve znam, kako si kapetanu nešto o Milki govorio, kako ste susreli Devčića, tako da ti nije mogao ništa odgovoriti, sve mi je pripoviedala kapetanova gospodja. On joj je to kazivao, a šta misliš, šta mu je rekla? — Da ona svoje kćeri za te neda, jer da se za tobom sve selo smije, da se dapače selom govori, da nisi uviek pri zdravoj pameti, a meni je rekla, da ona to tvrdo vjeruje. Badava joj je kapetan dokazivao, da neznaš dobro hrvatski, pa da ti se zato sviet smije, — sve badava. A ovo je najljepše. Pripoviedala mi je, da se seljaci tri puta prije prekriže, nego što će s tobom govorit."

„A to je strašno!" skoči pristav pljesnuv dlanom o dlan. „Sad imam dosta! To je strašno!"

„Dà, dà!" nastavi učitelj smiešeć se. „Ali to još nije sve. Čim si amo došao, prozvali su te ljudi gospodinom Toništanečini, jer govoriš to ništa nečini, što je samo iz njemačkoga prevedeno."

„To je strašno! To je strašno!" uzdisaše pristav hodajuć naglo sobom.

„Nu — vjeruješ li sad?" zapita učitelj smiešeć se.

„O zašto mi to nisi prije kazao! O to je strašno!"

„Dà, vidiš, na što te je spravio tvoj govor, tvoj savršeniji hrvatski jezik, što ga se učiš iz novina. Prije mi nisi htio vjerovati, a sad vjeruješ, jelde?"

„O da sam prije vjerovao, nebih toga danas čuo!"

„Sigurno; ali ti uviek: šta ti znaš, ovo je jezik savršeniji! pa to ti je dao jezik savršeniji, da te sviet ludjakom drži, da ti se smije, da se ljudi križaju, prije nego što će s tobom govorit, da ti imena izdievaju; a to sve, jer te nerazumiju. Zato ti ja opet velim: okani se toga govora, pa govori kao i mi; pa hodi sutra prosit kapetanovu kćer — ali ne njenu ruku — pa ćeš vidjet, neće li ti ju dat.

„O za volju božju, tko bi to bio rekao!“

„Dà, dà! okani se toga govora, pa će sve bit dobro.“

„Vidim, da mi drugo nepreostaje, Na, evo ti moje ruke, ja ti obričem, da ću od sele govorit kao što vi govorite; obričem, da ću se od vas učit hrvatski, a ne iz vaših novina, sve to obričem svečano, a odričem se novina i njihova savršenijega jezika: do biesa novine i njihov jezik!“

„Amen!“ doda učitelj tobože patetično. „A sad mislim, da si se udobrovoljio, pa hajde sa mnom k stricu, da te krstimo na hrvatski zakon; do sele si bio Turčin, a sad valja da te pokrstimo na pravu vjeru.“

„Ne brate“, odvrati mu veselo pristav, „slabo diete se krsti u kući, pa tako ćete i vi mene krstit. Poslat ćemo po sudce i naše vriedne penzijonirce, pa ćemo ovdje obavit krst. Ti ćeš krstit, a oni nek kumuju.“

„Dobro, dobro, baš dobro! odvrati učitelj. „Ja idem po sudca, a ti pošalji po častnike.“

„A dotle ću ja pripravit večeru.“

„Dakle s bogom dok se vidimo!“ I učitelj ode.

U večer se sastadoše gospoda kod pristava Štabera. Poslije večere krstio je učitelj pristava, kako bijahu urekli. Pristav je držao u ruci veliku čašu vina, te je držeć tako čašu morao opetovati ono, što bje poslije podne učitelju rekao: „Ja vam obričem i kunem vam se, da ću od sele govorit hrvatski kao što vi govorite; obričem i kunem se, da ću se od vas učit hrvatski, a ne iz vaših novina; sve to obričem svečano, a odričem se novina i njihova savršenijega jezika: do biesa novine i njihov jezik! amen!“

„Amen!“ ozvaše mu se krstitelj i kumovi, a on ispije čašu.

Poslije toga reče učitelj, da je diete kršteno, a sad tekar

da će se slavit krstitke, i uzdigne punu čašu u zdravlje pokrštenoga pristava. Zvonko zazveknuše čaše, a gostovi zapjevaju: Mnogaja ljeta.

XIII.

Gospodin je Toništanečini održao rieč. Okanio se je svoga govora, al' to nije tako lako bilo, kako je mislio. Još sveudilj bi se zarekao, al' bi odmah i popravio, a tako mu se je dogadjalo često, osobito iz početka. Nu je ipak sveudilj pazio, da čisto i razumljivo govori, a u tom su mu svi pomagali, osobito mu je učitelj zbilja bio učitelj. Uviek ga je učio i svake ga pogreške siećao, a pristav je bio marljiv učenik. Uviek su bili zajedno, kadgod su mogli, a kad bi čitali novine, morao je učitelj uviek reći: „Vidiš, to nevalja, to je germanizam", a pristav bi to dobro zapamtio. Jednom se šetahu obojica mimo župnikova stana, te nadju staroga župnika u dvorištu, gdje pred kućom sjedi i novine čita. Oni ga pozdrave, a on se ustane i smijuć se podje prama njimi.

„Sluga pokoran gospodo! Da vam pokažem liep i sigurno riedak primjer germanizma, što sam ga evo baš sad u „Hrvatskoj Lipi" našao! Ali znate: liep egzemplar. Čujte: Lipa od 20. lipnja u članku „Tri portreta" od Ivana Turgenjeva: — „nije osobitom ljubavju visio na životu."

Učitelj se smijaše. „Vi se smijete gospodine učitelju", nastavi župnik i sam se smijuć, „i vriedno je smieha, zar ne?"

„I meni se je neka osoba neki dan smijala", doda pristav smiešeć se, „kad sam joj uprav tako nešto rekao."

„E nu vidite"; odvrati župnik, „valja da se toga čuvate, kako ste i obrekli. Dà, dà, divlje meso na našem jeziku sve to već raste. Ovo sam baš sad čitao, te nadjem to u nutri, a imam još nekoliko germanizama, koje sam još zimus iz

„Obzora“ izpisao, ali sam uviek zaboravio, da vam ih pokažem. Izvolite malo k meni, pa ćete čut.“

Učitelj i pristav unidjoše sa župnikom u kuću. Posjedaše, a župnikova stara gospodarica donese bocu vina i tri čaše. Župnik bje u to iz druge sobe donio nekakav list papira.

„Dajte gospodo, izvolite!“ govoraše starac natakajuć vino. „Samo da žedju ugasite! To vam je onaj glasoviti dračevac iz našega kamenitoga Primorja. Bog vas živi!“ Kad nakvasiše grlo, zače župnik.

„Dakle vidite! „Obzor“ broj 59. u uvodnom članku: Svećenik u i izvan crkve, činovnik obćinski i državni u i izvan ureda, svaki vas radi od svoje strane.“

„Jest, jest“, doda pristav, „in und ausser der Kirche, in und ausser des Amtes.“

„Dà“, na to će župnik, „ali to u našem jeziku nije dobro. „Obzor“ broj 63. u članku Opasno vrijenje: „Usljed svega ovoga čovjeku mora pamet da stane“. Onda: „Na njezinu čelu stojeći ljudi daleko su od toga, da...“ In Folge... muss der Verstand stehen bleiben... Die Männer sind weit davon entfernt, dass... „Obzor“ broj 65. Nešto o pokojnom Kurelcu: „Ovakvi ljudi živući izključivo za i u svojih idejah“ ausschliesslich für und in ihren Ideen kao ono gore u i izvan crkve mjesto u crkvi i izvan nje, za svoje ideje i u njih, izključivo mjesto samo za svoje ideje ili lih za svoje ideje. Isto tako je pogrešno, što je napisao neki Plohl na svojih narodnih pjesmah: siećate li se gospodine učitelju? — on kaže: Hrvatske narodne pjesme sakupio ih u i okolo Vrbovca, mjesto u Vrbovcu i okolo njega.“

„A! sad se sjećam“, ozva se učitelj, „a isto tako je napisao Matija Valjavec: Narodne pripovjedke sakupio ih u i oko Varaždina.“

„Nu vidite“, odvrati župnik, „to je sve kao ono u i izvan crkve, sve je pogrešno. Ovo sam izpisao iz „Obzora“ poslije onoga, što sam vam u čitaonici čitao, te sam bio nakanio cielu godinu tako sabirat, nu mi je napokon dosadilo, a znajte, da bi takova zbirka vrlo zanimiva bila. Ili što bi još zanimivije i koristnije bilo, da tkogod od naših književnika sastavi podpun zbornik svih barbarizma u našem jeziku, što se do sele i govore i pišu, pa da to izda kao nekakov Antibarbarus, kako Latin veli. To bi svakomu vrlo koristno bilo. Dà, tako je to, dragi gospodine pristave!“ nastavi, pošto izprazni čašu. „Sad sam i vami pokazao, kako naše novine zlo pišu. S toga se držite čvrsto svoje odluke, pa se učite od nas hrvatski, od naroda, a tako ćete vidjet, da naš jezik nije siromašan.“

„Hvala vam gospodine na savjetu“; odvrati pristav uzev punu čašu u ruku, „ja ću vas poslušat, a ovu čašu pijem u zdravlje hrvatskoga naroda: da bog živi sav hrvatski narod i njegov liepi jezik, živio!“

„Živio, živio!“ odvratiše župnik i pristav a čaše zazvoniše.

I tako se je pristav Štaber učio hrvatski. Prem je to bio mučan posao, odučiti se od svih pogrešaka, što ih je do sele pravio, ipak je svaki dan sve to čišće govorio. Jedino još „to ništa nečini“ bi mu se najčešće zareklo, a zato ga zvahu još uviek gospodinom Toništanešini, i to mu je ime još dugo ostalo. Tako se je mučio i trudio, te je dobro pazio, da nereče štogod na njemačku, a osobito, kad bi s Milkom govorio, koja se je sve to manje njegovu govoru smijala, a sve to već pokazivala, da mu ljubav ljubavju vraća. Kapetanova je gospodja već počela svomu mužu vjerovati, da je pristav Štaber uviek pri zdravoj pameti, te bi mu draga srca svoju kćer bila dala, da je došao po nju. Nu pristav nije

toga zaboravio. Kad mu je iza nekoliko mjeseci pošlo za rukom, da je liepo i razumljivo hrvatski govorio; kad je svak u selu osvjedočen bio, da je gospodin Toništanečini uviek pri zdravoj pameti; kad se već nitko njegovu govoru nije smijao; kad se već nitko nijo križao, prije nego što bi s njim govorio. Kad su o Svih Svetih vjetrovi duvati počeli, a kiša padati, izprosi pristav Štaber liepu Milku Tomičićku — ali ne njenu ruku. Sve što je boljega u selu bilo, bude na pir pozvano. Župnik je mladence pozakonio, a učitelj Dragović morade bit djever, jer ga je on do njegove sreće doveo, govoraše pristav. Sudac i načelnik su kumovali.

Kad se pri večeri gospoda svatovi razigrali, ustade mladoženja i uze govoriti: „Svi ste za ovim stolom, koji ste me učili hrvatski govoriti, i ja vam svima od srca hvalim, a hvalim i onim, koji nisu ovdje: svim onim kočijašem, koji su sto muka samnom pretrpili; osobito onomu, koji me je odvezao k Iliji Periću mjesto kući; hvalim i svomu djeveru i dragomu prijatelju, koji me je u istinu hrvatski učio; u kratko svima hvalim, nu najveć mojoj dragoj zaručnici i njezinoj prijateljici. One su me najbolje naučile, kad su se momu smiešnomu govoru onako slatko smijale. Vi znate najbolje, gospodo svatovi, koliko sam sa svoga smiešnoga govora pretrpio. Zato želim svakomu, koji bi igda onako govorio, da ovakovu vragometnu školu prodje, kao što sam ju ja prošao. Nu buduć da sam ja tako svoju sreću postigao, zato velim: to ništa nečini. Pijem u vaše zdravlje i opet velim: to ništa ne —“

U to prije nego što bi okom trenuo, skoči nevjestica i poljubi muža, da nije mogao rieči do kraja izreći. „Živila! živila! To je liepo! Tako valja!“ zaori glasno iz svatovskih grla, a tek stari župnik utiša veselu viku. Primiv punu čašu u ruku prozbori vriedni starac: „Milostiva gospodjo! — ako te i jesam ja krstio, draga Milka, ja sam te danas i poza-

konio, a zato si od sele milostiva gospodja. Dakle milostiva gospodjo! Kao što ste sada slatkim cjelovom zatvorili put nehrvatskoj rieči, tako svaki put učinite, kad čujete, da će takova rieč oskvrnuti vriedna usta vašega gospodina. To će bit najbolji liek. A buduć da ste vi uzrok, što se je naš prijatelj čišto i liepo hrvatski naučio, to vama pripada hvala i slava, a zato pijem ovu čašu u vaše zdravlje, nazivajuć želju, da bog da, sve hrvatske majke radjale takve vrle Hrvatice! Živila!“

„Živila!“ kliknu glasno mladoženja; čaše kucahu, a svatovi zapjevaše: Bože živi naše krasne!

Još kasno u noć čulo se pjevanje u kući kapetana Tomičića. Još dugo nazivahu pristava Štabera gospodinom Toništanečini.

Matematične progresije.

Arabeska. Napisao Ivan Vončina.

I.

U ljubavoj, voćnjakom otočenoj doli, što je pod vinogradom jednog od najljepših ljetovnika Zagrebu na sjeveru, ležao mladić potrbuške, glavom o ruke podbočenom — a bilo to u „divnom mjesecu svibnju , gdje cvieće cvjeta, slavulji poju i ljubav se radja“. Pred njim otvorena knjiga; povjetarce joj kadkad nadizalo listove, koji, kao da će polećeti k oku mladićevu, kad već ono samo neće da ih gleda. Valjda ga smetalo to trepetanje bielih listova pod okom, te zaklopi knjigu, i nasmieši se, uočiv joj naslov „Integral- und Differential-Gleichungen“, akoprem po našem mnienju nije taj naslov ni najmanje smiešan.

I opet se podboči o lakte i upre oko na rosna hrušta, koj se velikim trudom i mukom izkapao iz guste trave.

Taj je mladić bio, štono se veli „interesantna osoba“. Naslov knjige, koja je pred njim ležala, jednostavno odielo, ozbiljno lice, na kojem se poznalo, da lahka rumen, koja ga oblila, nerudi svaki dan na njem, — pa napokon ona crvena crta na korenu liepa, duga i nješto zavinuta nosa, koja je pokazivala trag naočalom — probudi sumnju u nami, da će to biti koj studiosus philosophiae, valjda matematik.

Kašnje — poslije pol godine, zavirismo u njegovu doktorsku diplomu, i nadjosmo, da se nismo prevarili.

Bio je to Vladimir Koštunov, (ne Rus, već pravi Hrvat), kandidat filozofije, koga je nesreća baš u „divnom mjesecu svibnju, naniela pod sjenati orah, u ubavoj, voćnjakom otočenoj doli, itd.“

Nu s toga on još nemora biti „interesantnom osobom!“ Da, imate pravo, nu to postaje, čim čujete, što ću vam o njemu pripoviedati.

On je bio Jules Verneov junak. Gotov Palander u „3 Engleza i 3 Rusa“. Kad bi šetao, pa mu pao krajcar iz žepa, proračunao bi, za koliko mu je žep visoko od tla. Tad bi dignuo krajcar, uzpravio se, i proračunao, kako visoko mu je žep, kad stoji. Na to, kano interesantan rezultat, proračunao bi, koliko se od uzpravna položaja spusti, kad se nalazi baš usred koračaja. — Kad bi list padao s drveta, a povjetarce ga naganjalo, tražio bi rezultantu vjetrove sile — jednom rieči, bio je matematik par excellence. A to je — dozvolite — za mlada čovjeka dosta, da bude interesantan, a to tim više, ako mu Jules Verne, i matematički zanat izdadu testimonium paupertatis — da je: zaljubljen.

Zaljubljen! On, komu je djevojka bila manje vriedna, no tisućica u desetičnom slomku, manje zanimiva, nego li „liepa“ jednačba, — on, pa zaljubljen! Nu zato nije ni Jules Vernea, ni matematiku glava bolila, jer on je u svojoj ljubavi ostao — matematik!

To je čudnovato, je li? Skoro nemoguće?

I meni se tako činilo, pa baš jer je tako, mislio sam, da je vriedno opisati tu matematičnu ljubav.

Povrnimo se 14 dana natrag na dan 20. travnja te i te godine. Toga dne vidimo našega junaka u veliku, njemu jedva povoljnu družtvu.

Njegovi roditelji prijateljevali su s obitelju N—ovom, koj je bio posjednik spomenutoga ljetovnika, a uza to otac dvijuh djevojaka, od kojih se u jednu — valjda je čitatelj pomislio na to — zaljubio naš junak. Baš taj 20. travnja bio je u tom pogledu odlučan dan — jer do tada nije još zaljubljen bio.

Toj pravoj bilo je ime Cvieta, njenoj sestri Jelena.

Naš junak nije bio junak kod djevojaka — ta matematik, molim vas! Nu ne, da bi ih mrzio, ili ih se — bojao! U njega nije bilo crte blaziranosti ili mrzosti. Ali bio je čvrsta osvjedočenja, da djevojka, da ženska nikad nebje, niti jest, niti će bit — matematik. A tko toga neuzmogne — bože moj, šta ćemo više? S toga niti je bio u djevojačkom družtvu nespretan i smeten, kao orfanotrofski pitomac, niti osor i neotesan, kao njemački filolog! On je u takovu družtvu bio tih i dosadan — suhoparan, rekli bi, — i uzimao bi svaku rieč cum grano salis, t. j. primetnuv joj još ono, šta joj po njegovu mnienju manjka, da bude pametna rieč. Šta je njega zanimalo, bilo je ženam nepojmivo, a šta je nje zanimalo, nije njega — pa šta ćete više, da čovjek bude dosadan drugim i drugi njemu. Koj put znao je i dosjetljivim biti — ali je svaka dosjetka smrdila matematikom, kao da je parabolu krojio — ili je bila u njoj matematska koja prispodoba. Nu i to samo u krugu, u kojem se već otopio bio. Tim je više bio „interesantna osoba“, jer se bio zavio u mističnu maglu, a ne u tvrd, stršeći oklop neprijaznosti.

I jest takav čovjek kao onaj kip u Saïdi! Osobito žena, koja nelepërši po svakdanjoj površnosti, opaža na prvi mah jezgru u muža! Badava se trudi namazani, olašteni salonski kicoš oko oštroumne djevojke — ta njemu sličnih hvala bogu dosta u nas. — Badava pust čovjek siplje svoje naučene fraze — i tih ima u svakom galantomu! Nu nadjoše li čo-

vjeka, koj se ni neobazire na pustotu i golotu svakdašnjosti, koj usred pusta i prisiljena razgovora sjedi kao miš u staklarni, koj uhvati pravu rieč nekim osobitim interesom, pa ju duhovito razvije — ma i na svoju, nerazumljivu — taj je „interesantan“, taj je tajna, taj je mistika — a taj se djevojaka hvata, i pušta duboko korenje u njihovih glavicah. — Toga nemotre s gora, štono rieč, taj imponira, toga žele shvatiti, toga teže sliediti na vratolomnih putevih, kojimi misli njegove udariše, a to tim više, što su u devetnajstom vieku putevi makadamovani i izgladjeni bolje, no zagrebačko klizalište! — Taj je interesantan — izim ako je netečan i neslan, — ako je prostak.

Nu dosta je refleksija, pa da se svrnemo na 20. travnja.

„Molim vas“, upita Cvieta putem do ljetovnika Vladimira, „vaša matematika je nešto višega, no to, što mi svaki dan računanjem zovemo! Šta sve možete vi proračunati — ili bolje rekuć“, primetne smiešeć se, „čega sve nemožete proračunati?“

„Kako, gospodično? To bi vas zanimalo?“ upita začudjeno Vladimir.

„Nu da, molim vas, ta danas ide težnja ženskih za tim, da budu mužkarcem ravnopravne —“

„A, emancipacija!“ klikne Vladimir.

„Oprostite, nisam moderna Amazonka! Nemislim si prisvajati onoga, šta me neide! Nu, s druge strane neznam, koje vam pravo misliti, da letite tako visoko, da vas ni gledat nesmiemo? To je istina, vi muževi, kako je netko rekao, smatrate ženu vrtom, nu nijedan vas se nepoda, da kao vrtlar taj vrt njeguje i pazi! Mislite li, da mene nemože zanimati, da saznam, što vas zanima? Zato ja neželim učiti matematike, ni postati — matematikom!“ odvrati Cvieta, poprativ posljednje rieči ironičnim posmjehom.

„Oprostite", rekne Vladimir, koga je razgovor zanimati počeo, „nisam računao, da će vas moje rieči uvriediti. A da vam se odužim, ispuniti ću vam želju, akoprem još nerazumiem, kako ženu može zanimati matematika, koju smatram lih mužkaračkom stvari."

„Da, vidite, nezanima me toliko ono, koliko to, zašto baš ona vas tako zanimati može?"

„Šta možemo, ili čega nemožemo proračunati? Ja sam uvjeren, da će matematika moći sve konkretne i nekonkretne stvari i pojmove svesti u brojeve, i koracati sigurnim korakom onimi prostori, koji su ostalim ljudem tamni i vratolomni. Ona netreba ni stroja ni makine — bistri razum je njezin Pegaz, na koga je uzjašila, pa leti smielim letom ovim svietom. Ona je najpozitivnija filozofija, ona krči put ljudskomu napredku u svakom obziru. — Čega ni ljudsko oko ni pomisao nedostiže, sve je ona zaklopila. Sav taj sviet obuhvatila je svojom rukom, zavirila i promotrila zakone božje, zakone naravske, zakone najmanjih odnošaja životnih, zakone vidiva i nevidiva svieta. Šta čovjek s njekoliko crta složi i sastavi, to rastavlja cieli sviet u tome, a šta čovjek brojevi rastavlja, to opet drži cieli sviet u njegovu toku! Nije li čovjek velik?"

„Matematik, mislite? To ste i vi velik čovjek?" zapita Cvieta naivno na pol glasa.

„Ja?" odsmjehnu se Vladimir; „za cielo bar tolik, da se nikojom zgodom do malena sniziti neću!"

„Čujete, to je vrlo poetično! I poeziju je dakle matematika primila u svoje okrilje?"

„Bez dvojbe! Negledeć na to, da se ono, što se obično „poezijom" nazivlje, t. j. stihotvorstvo, u svojoj metrici drži skroz matematičnih pravila, prava poezija je — ma vam se i smiešno čini — ništa, van ono što „zbrojem" i „ostatkom" kod jednostavne adicije i subtrakcije zovemo!"

„Kako to, molim vas?“

„Zbroj dobra u čovjeka, ili višak kojim dobro zlo nadmašuje — to je meni poezija! A to je ipak, dopustiti ćete, kalkulacija matematična“, odvrati Vladimir uz posmjeh lagano se pokloniv.

„Pa vi ste mislili, da to mene nemože zanimati? Sada barem matematiku štujem i divim joj se —“

„To sve s mojih argumenata ad hominem?“ nasmiehnu se Vladimir.

„To mi morate i latinštinu — ako se nevaram — tumačiti!“ odvrati Cvieta.

„Da, u tom slučaju bi to značilo: pošto sam vam raztumačio, kako vam je najrazumljivije, to jest kako rekoste, poetično!“

„Mislite li, da sam samo sanjarijam vješta? Čini mi se, da nas i zbilja malo cienite, gospodine Vladimire!“ rekne tobož rasrdjena Cvieta.

„Prosvjedujem, rekoh što pod poezijom mislim: zbroj ili višak dobra —“

„Opraštam vam, ali se moram prije priučiti matematičnim komplimentom, nu nemislim — oprostite mi — da ćete vi biti najbolji učitelj!“ primetne uštipljivo Cvieta.

„Ako vam se mili, okaniti ću se rado svoga načela!“ odvrne galantno Vladimir.

„O, vaša milost neda se proračunati —“

„Molim vas, jednostavan produkt —“

„Stante, stante, nagadjam već, akoprem je težak komplimenat. Nu nešta bi vas upitala, gdje mislim, da ćete teško odgovoriti —“ prihvati, zatežuć kod posliednjih riečih Cvieta.

„Molim, izvolite —“

„Molim vas — šta je — u matematici — ljubav?“

„Ah, ženska matematika! Moram priznati, da nisam špecijalno študirao o tom predmetu, ali rekao bih — da je to — geometrična progresija s neizmiernimi interpolacijami, gdje je svaki račun vrlo težak, pa se postupa zato bez računa — a s toga izlazi rezultat —"

„Naopako!" prihvati Cvieta.

„Tako je!"

„Mora biti nešta divna, akoprem neshvaćam. Progresija — progression — biti će rast, umnažanje — a geometrička — jer se valjda šestilom mjeri — valjda srce, koje se širi — ne? Molim vas!" klikne neustrpljivo Cvieta.

„Imate vrlo mnogo dara za matematiku. Od vas bi moglo danas sutra biti šta veoma vrla", doda Vladimir šaljivo. „Što god s vremenom pravilno raste, pravilno se umnaža, to je progresija — kao što ste pravo shvatili. Geometrijska progresija zove se za razliku od aritmetične ona progresija, koja u svakom sljedećem razdoblju raste nekoliko puta više, nego li u prijašnjem, dočim aritmetičke progresije rastu u svakom razdoblju jednako. Kod one se množi, kod ove se pribraja. Napredak, bolje rekuć veličina progresije u svakom pojedinom razdobju je: članak, a umetne li se povrh pravilna umnažanja još kakav broj medju dva članka, to se taj broj zove: interpolacijom progresije. I tu je lahak račun, dok pravilnost interpolacije vlada, nu nastupi li nepravilnost, stvar je vrlo teška. A takova vlada — u ljubavi! Sreća za nas matematike, što je većinom rezultat sam po sebi jasan: to jest mnogo manje razbora a neizmierno veće sliepoga čuvstva i —"

„Poezije, ili po vaših riečih: zbroj dobra!" primetne dostojanstveno Cvieta.

„Neću, da se poričem, pa evo — priznajem!" svrši Vladimir.

„Zar samo zato, da ne — poričete?"

„U tom času i s podpuna osvjedočenja!“

„To je liepo! A molim vas, obstoji li i matematičan zakon, da muškarac od žene što naučiti može?“

„Bez dvojbe, a taj se je sada i izpunio! Subtrakciju valjda znate sasvim dobro, pa znate, da veća jedinica od manje posudjuje, da se uzmogne sravniti s većom od sebe —“

„Oho, dakle toliko neobuzdana ponosa je u vas? Manja jedinica je bez dvojbe u vašoj subtrakciji žena, ali što je veća a što najveća jedinica?“

„Veća je muškarac, kad je idealan, a najveća materijalizam, koj nam imponira, i kojemu dan danas uviek ostaje ostatak!“

„Pa tomu nema pomoći u vaših zakonih?“

„O, vrlo lahko! Stavimo pred veće jedinice znak „minus“ —

„A to će reći?“

„Nepriznajmo ih!“

„Pa šta nastane s toga?“

„Da su veće jedinice u minusu, u manjku, a one manje da su jednake ništici. Ta je za sviet — ništica, nu za nas je od ništice do neizmjernosti samo jedan korak, a onda — brojke u minusu — izčeznu!“

„To ste vi jako slobodni u svomu računu! Možete li taj korak od ništice do neizmjernosti učiniti, kadgod vas volja?“

„O, nipošto, gospodično! To biva, kad nismo pri računanju sabrani bili, kad smo se pomutili —“

„A to biva?“

„Samo, kad se matematik — zaljubi!“

„A dobar matematik, koj se nikad nepomuti — taj se nemože zaljubiti?“

„Nerekoh toga“, odvrne Vladimir, malo se zarumeniv, „već razumijem svoje rieči tako, da, dok se matematik nepomuti,

nije ni zaljubljen, a onaj, koj se nikad nepomuti, pomuti se onda, kad se zaljubi!“

„A recite mi“, upita Cvieta, kradom pogledav Vladimira, „niste li se vi nikad pomutili?

„O, jako često, ali to bje samo s nevještine, — onda još nisam dobar matematik bio.“

„A sad ste savršen?“

„Bojim se, da bi mogao biti gorim, nego li sam već — bio!“ odvrati zabunjen Vladimir.

Cvieta porumeni malo s tih rieči, i krene dva, tri puta glavom, kao da toga nevjeruje.

„Evo ljetovnika! Kraj našemu tumačenju. Mislim, da vam je rezultat jasan?“ zapita smiešeć se Vladimir.

„Nije sasvim! Nu skoro vas već razumijem. Ta nezaboravte, da sam uviek — manja jedinica!“ Pokloni se i poleti uza stube, da skine šešir i mantilu.

A naš Vladimir promieni prvi put minus i plus, i skoro da od ništice — dodje do neizmjernosti!

Te ništice, te ništice! Mislimo li zbilja s njimi?

II.

Predjimo doba od 14 dana, koje je prošlo od opisana razgovora pa do dana u „divnom svibnju mjesecu“, gdje smo Vladimira ostavili pod sjenatim orahom. Za to vrieme borila se ništica i neizmjernost u njegovoj duši, njegova nepogrešiva matematika počela ga iznevjerivati, ni minusa ni plusa nije više razabirao, i ona manja jedinica s desne strane premjestila se — čudnovato — na lievu stranu. Bilo mu je, kao da je sviet sašo sa svojih puteva. Ostavismo ga, gdje je, nenašav lieka ni u „integralih i diferencijalih“, zaklopio knjigu. I taj dan bio je sa svojimi i Cvietinimi roditelji i obima dje-

vojkama pošao u ljetovnik, ostavio družtvo u sjenici, i pošao tražiti lieka u integralih.

Bog ga znao, što je mislio, motreć rosna hrušta?

Najednom se trgne, poskoči na noge, prodje desnicom svojom bujnom kosom, stavi šešir na glavu, i krene uzbrdo prema vinogradu. Od ondje čuo se bučan i živahan glas djevojački, a za čas eto Cviete i Jelene, gdje iznikoše na strmu puteljku, koj je išao u dolinu.

Za Plešivicom zapadalo sunce, a večernje povjetarce nihalo tanahnimi listići u voćnjaku. Medvedgrad se odjevao u modro, noćno odielo, tišina vladala posvuda, samo ugodan ženski glas razliegao se tim mirom.

Bila je to Jelena. Kršno, milovidno djevojče, zdrava rumena lišca, neuzkolebiva ravnodušja. Stala je na rub puteljka, i gledajuć zapadajuće sunce, koje još sjalo na njezinu modrom odielu, pjevala je iz sveg grla jakim i zvučnim altom krasnu pjesmu: „Predivo je prela“, što no ju naš Lisinski toli divno uglasbio. Oko joj letilo krugom, a ruke prekrstila na ledjih, držeć pri tom bujnu pletenicu plave kose u desnici.

Cvieta je medjutim skakutala po cvietnoj livadi pod vinogradom, birajuć kiticu cvieća.

Obično se veli, da je junakinja — liepa. Mi nećemo, da čitatelju narinemo svoje mnienje, bilo kakvo mu drago. — Ali možemo mu reći, da je Cvieta bila osobita djevojka i nije se svakomu svikla; nu komu se jednom svikla, i tko je u njeno biće dublje prodro, za toga je u nje bilo mnogo čara.

Naravna i iskrena, dobroćudna i svojevoljna, oštroumna i uviek vesela — to vam bje Cvieta Ako se i zvala Cvieta, nije bila baš pitoma ruža, već divlji, ubodljiv cviet. Skakati je umjela, kao malo djevojče; kad bi sama išla, palo bi joj šta smiešna na um, pa se stala sama smijati, a ruke joj se pri tom nihale — košto je Vladimir jednom rekao — kao

fizikalno nihalo. Djevojke, koje su pazile na svaki svoj kret i rieč, rekle bi uviek u svojih posielih, da „nije doma“ pokazav rukom na čelo. Nu to je nije vriedjalo; odvraćala bi samo: „da vidi već, kako se pripravljaju za stare djevice“.

Jednom je Jelena pjevala Burnsovu „planinsku pjesmu“, gdje se djevojka tuži, kako joj se momak toli jako mili, a ona mu nemože reći: „ti si mi mio i drag!“

„Ah da, to je istina“, primjeti Cvieta, „jà mislim, tako bi to i mene peklo — a mi nesmijemo, a jedva, da bi i bile vriedne to učiniti. Koliko puta bi tako željno šta pripoviedale, pa — nemožemo izreći, i neznamo šta bi rekle!“

Jednu crtu sentimentalnosti opazio je Vladimir u nje — ali samo taj jedanput, i čudnovato — gorio je, da ju shvati i pojmi. — Bilo je to opet, kad je Jelena pjevala Klaićevo „Svraćanje“: Misli moje, kud bludite. Cviete se kosnuše i liepe rieči i liepa glasba, suze joj navru na oči, pa ih brzo zakrije rubcem i ode u drugu sobu. Cielu večer bila je zamišljena i tužna.

Višeputa se Vladimir spremao, da odoli zahtjevu srca svoga, pa da ju upita, šta ju je toliko ganulo — kakova je to uspomena bila? Ali nikad se nije mogao nakaniti, uviek ga susdržala misao: „Kojim pravom, da ju pitaš?“ Pa akoprem mu neko sladko čuvstvo govorilo, da ima prava na to — nije toga ipak nikad učinio...

„Ah, evo našeg gospodina matematika, našeg galantnog kavalira!“ rekne mirno Jelena, uočiv uz brdo koracajućeg Vladimira.

„Mi smo došle, da vam se ponudimo, nebi li htjeli šta posuditi od nas“, pristavi smiešeć se Cvieta.

„Šta to znači?“ upita začudjeno Jelena.

„A, ti nisi dobivala lekcija u matematici, kao ja! To

će reći, došle smo, nebi li gospodin Vladimir od nas šta naučiti htio", odvrati Cvieta.

„On od nas?" prozbori Jelena. „O da, možete odmah od Cviete naučiti, kako se ukusne kitice pletu! Potočnice i žabnjaci, ha, ha, ha!"

„Zašto ne, bar je nešto osobita!" pokloni se Vladimir, staviv desnu nogu na utrt puteljak.

„Ajde, da bacamo kamenje, tko će više?" klikne Jelena, i digne obao kamenčak.

Vladimir stavi prste desne ruke na bílo. Jelena baci kamen, koj se hitro vrati s nevelike visine.

„30 hvati i pol", reče ozbiljno Vladimir.

„Šta, vi ste to proračunali? O, primite moj poklon! Pa kako to, molim Vas?"

„Sasvim lako! Brojim samo, koliko mi puta bílo udarilo od časa, u kojem je kamen poletio, do časa kad je pao na zemlju. To je jednostavan račun aritmetičke progresije!"

„Geometrična neima pri tom nikakova posla?" zapita Cvieta, i poprati svoje rieči umiljatim posmiehom.

„U tom slučaju — nikako!"

„Nu, tko da vas razumije! Daj Cvieto baci ti!" rekne Jelena, „A vi računajte!"

„O ja neću tako visoko!" će Cvieta, prignuv se po kamen. Uzpravi se, zaniše se malo, i podiže se ljevicom na Vladimirovu ramenu.

Kao da je električna iskra prošla njimi, zarumene se oba, a Vladimiru stalo kucati srce. Cvieta da se izbavi svoje smetnje, baci hitro kamen, a Vladimir jedva izusti:

„Devedeset hvati!"

„Šta, devedeset hva — ti? Vi se šalite, ta Cvietin kamen se uzvinuo jedva tako visoko kao moj!" progovori Jelena, neznajuć valjda, šta da misli o tom cielom računu.

„Nemože biti toliko“, primetne Cvieta rumena, „vi ste se valjda...“ i zarumeni još više „pomutili“ htjede reći, nu ne uzmogne te rieči izreći.

Vladimir bijaše vrlo uzbunjen, izvadi olovku, i stane drkćućom rukom pisati brojeve na koricah svojih integrala.

„a, jednako 15 stopa, diferencija 30 stopa, tečajem šest sekunda iznaša to = 540 stopa, jednako 90 hvatih uzravna leta, iznaša kroz 12 sekunda 180⁰ hvatih pada i leta. Na polovicu — jest, jest 90 hvatih. Pa ipak nije moguće...“ zboraše sam sobom. Baci knjigu o tlo, lupi nogom, i ljutit rekne: „Ah, već niti računati neznam!“ i pritisne dlan o goruće čelo.

„Vi ste zaista smiešan čovjek! Skoro bih vas se bojala“, progovori nakon duže stanke Jelena.

„Pa ipak sam pravo računao“, prozbori tiho Vladimir. „Ha, znam, znam, bílo je krivo, bílo ide...“

Umukne.

Jelena pogleda Vladimira i Cvietu, njega, kako je uzrujan i rumen stojao, prsi mu se nadimale, a oko sievalo; a sestru, kako je lagano drhtala i neznala od smetnje, šta da čini. Kimne dva, tri puta glavom, i reče otežuć:

„Prebrzo! Je li?“

„Jeleno! Jeleno!“ začu se majčin glas iz ljetovnika.

„Evo me!“ odvikne ona, i rekne još Vladimiru: „Gledajte, da s računom budete na čistu, gospodine Vladimire.“ Nasmiehne se i odprši.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Izgubio se i zadnji sunčani trak s obzorja, duboki sumrak počeo se razastirati oko dvojice, koji su se u računu — pomutili. Svuda tišina, svud u naravi onaj božji mir, koj nas toli ublažuje, tješi i miri. I mjesec stao iznicati s tamnomodra okvira, pa kao da se smieši na dvoja tužna, siromašna ljudska stvora. Kao da se smije toj uzvišenoj učenjačkoj glavi,

koja je i njega dosegla i u svoje mreže splela, a sada nezna, kamo da krene bolnu glavu iz mreže, koja se oko nje ovila. Kao da je htio reći „o vi tužne učenjačke glave!“

Vladimir je stojao prekrštenih na grudih ruku, i gledao u mjesec, pa kao da vidi, kako mu se smije, odkrene glavu, i progovori bolno:

„Ja sam izgubio glavu, ja sam nesretan i biedan — ja sam zaljubljen!“

To baš nisu po Cvietu bile najutješljivije rieči. Suza joj zablisti na oku, ruku stavi na uzburkane grudi, i upita bolnim glasom:

„Šta je to u istinu nesreća po vas, Vladimire?“

„Ah ne, Cvieto“, klikne Vladimir, uhvativ joj desnicu, „na licu vašem čitam, da je to sreća i blaženstvo po me, i da ću biti — neizmjerno sretan!“

A divlji cvietak savije se do njegove glave, dvie drkćuće ruke oviše mu se o vrat, i vruć cjelov na njegovo čelo utiša opet onu silnu buru, koja se uzdigla bila.

I od najsladjega nam se sna prenut. Tako i ovo dvoje.

„Cvieto! Vladimire!“ zvaše Jelena.

Prenuše se oba, i podju puteljkom u ljetovnik.

„Te aritmetičke progresije!“ prozbori smješeć se kroz suze Cvieta.

„O, oprostite, geometričke s neizmjernimi interpolacijami!“

„Ah, vidite, kako nismo matematici vrstne!“

„Pa ipak ste održali veliku pobjedu nad njom!“

„Nu?“

„Što je zbrojitbeni članak te progresije — moja ljubav — olina toli neizmjerna, da je ni ista matematika nedosiže!“

Blažen ga posmjeh nagradi za te rieči.

„Nu jeste li izračunali“, upita Jelena.

„Na čistu smo!“ odvrate oba u jedan glas, stupiv rukom u ruci bliže do Jelene. Ona ih promjeri začudjenim okom, nu u tren joj se pojavi na usnah neopisiv posmjeh, kao da je i sama sretna i zabunjena bila, i kao iza sna iztepa:

„Aa — ta — ko?“

POUKA.

Spomen na Dimitra Zvonimira,

kralja hrvatskoga.

Napisao Andrija Jagatić.

Država bizantinska od početka svoga nije stajala na čvrstih noguh, a s vremenom je od dana do dana sve više i više propadala.[1] A nije ni čudo. Odavno bo je bilo nestalo u njoj staroga ponosa rimskoga; svuda je zavladalo veliko nehajstvo za najuzvišenije zamisli. Jedino je još u vojsci bilo života, pa zato i jest ona preko svojih careva upravljala državom.[2] Ona je skidala i namieštala careve po svojoj volji, a naravno da je njezin car sasvim stajao do nje. Tim načinom je već ugled careva duboko pao. K tomu nadodje još moralna izkvarenost, taj temelj svakomu drugomu zlu. Težko je čovjeku i povjerovati, kakva je razuzdanost vladala na dvoru za Justinijana I., Romana II., Mihalja Pijanca.[3] Putenost, oholija, prostota obuze posve carske dvorove. Kakav će ugled dakle imati takovi ljudi?[4]

Kad su tako sav svoj ugled izgubili, nastojali su pribaviti si ga na drugi način. Stanu naime uvadjati na svom dvoru običaje iztočnijih još naroda, gdje se carska osoba štovala kao bog.[5] Što je pako još gorje: u tu su svrhu hotjeli oni upo-

[1] Rački: Rad XXVII. 120. 121.
[2] Weiss-Gfrörer: Byzantinische Geschichten II. 285.
[3] E. Kvaternik: Istočno pitanje i Hrvati, II. 109, op. 2.
[4] Rački: Rad XXV. 207; Weiss-Gfrörer: Ibid., 335.
[5] Weiss-Gfrörer: Ibid. 363 sqq.

trebiti istu vjeru. Buduć je naime u ono vrieme kršćanstvo bilo bujno i svježe, imali su i crkva i kler velik ugled. S toga su carevi nastojali 1) da se sva uprava crkvena povjeri njim; 2) da oni budu, kako su i kod pogana bili, barem činom najviši crkveni dostojanstvenici, vrhovni svećenici Kristovi i 3) da svatko smatra ustroj njihove države sasvim savršenim, komu da ne može biti prigovora. Hotjeli su oni, jednom riečju, da kler poistovjeti interese njihove države s voljom i zakonom Isusa Krista. Svaki je od njih hotio da bude διδάςκαλος πίστεως, θεςπότης τῶν εκκλησιῶν.[1]

Sve ovo pako ubitačno je djelovalo na život državni. Za iztočne običaje trebalo je mnogo novaca, a carevi u tu svrhu nisu štedili naroda svoga, nego su ga tako sisali, da su se morali od siromaštva višeput cieli krajevi izseliti. Carevi su naime uzeli sasvim u svoje ruke sudstvo, čijom su pomoćju sudili, kako im je bilo u prilog, pojedine su pako službe prodavali. Uz to su uzeli monopol u cieloj trgovini, kao n. pr. sa svilom, žitom, pače istim pečenim kruhom.[2]

Što su se pako miešali u vjerska pitanja, odtuda su nastajali u državi samoj veliki pokreti, kakvi su bili n. p. uslied Zenonova henotika, Heraklijeve ekthese, Konstancijeva thyposa.[3] Kraj svega ovoga država je nuždno morala propadati.

A dok je država ovako sve više i više padala, pojavljivali su se na iztoku sve tmastiji oblaci, koji su prietili Europi. Jedan bio grozniji i strašniji od drugoga: Perzijanac, Saracen, Turčin, Normanac, — svi ti prietili Europi. Saraceni, pošto su već za Heraklija postali pogibeljni iztočnoj Europi[4] postajali su za Konstansa II., Konstantina IV, Pogonata sve pogi-

[1] Id. l. c. 297—306.
[2] l. c. 337—401.
[3] Dr. I. Alzog: Handbuch der Universal-Kirchen-Geschichte I 329—341.
[4] Kvaternik: Ibid. I. 16.

beljniji, dok nedodju pod same zidine Carigrada.[1] U IX. vieku pako poplavili su već svu sjevero-zapadnu Afriku, južnu Italiju do Rima, Španjolsku i južnu Francezku.[2] Za Mihalja Benavca zauzeli su Siciliju, Kalabriju, Longobardiju, te su ju zadržali sve do Vasilija Macedonca, pače su već iz grčke Italije navaljivali na Adrijatik. Za Konstantina VIII. ponešto su bili ukroćeni — al je nadošao već drugi neprijatelj, koj se već nešto prije i još strašnijim prikazao bio. Istina je doduše, da se je Turčin odmah s početka, — kad se je počeo dojmiti europejskih odnošaja — (568) pokazao kao saveznik Justina II. proti Persijancem; nu već g. 575. stupio je on na poprište kao neprijatelj iztočno-rimskoga carstva.[3] Poslie je stao prodirati u Siriju; podjarmi Saracene, ter se stane širiti pod Muhamedom u Aziju i Afriku; pod Abubekrom zauzimlje g. 636. Palaestinu; pod Omarom Bostru i mnoge druge zemlje. Malo za tim počme se seliti u Europu.[4]

Proti ovolikim i ovakovim neprijateljem Bizant je bio preslab stražar europejski. Valjalo ga zamieniti drugim. Oni, koji su se zanimali iztokom uvidjeli su to, te su ozbiljno stali promišljati o tom, tko da taj trulež zamieni. Osobito se je u tom odlikovala sv. rimska stolica, koja je i sbog kršćana u sv. zemlji i sbog novih naroda u ovih stranah pazljivim okom pratila razvoj na iztoku. Pošto je Palaestina pala u nevjerničke ruke, sv. stolica uviek je pomišljala, kako da ju iz tih ruku iztrgne. A k tomu bi joj najveća pomoć bila snažna i jaka država na iztoku. Odkad je pako Focij, a za njim Caerularij zamutio iztokom još su joj na srce više pali narodi iztočne Europe. U tom zanimanju zape joj oko o Hrvatsku. U njoj je ona vidjela dosta životne snage, po kojoj će ona

[1] Id. l. c. 45.
[2] Id. II, 66.
[3] Id. I, 14. 17.
[4] Id. l. c. 133, 140.

moći valjano zamieniti trulež bizantinski.[1] A za tim su išli i hrvatski kraljevi, te su radi toga već od vremena Branimirovih nastojali svaki i najmanji vez prekinuti s Bizantom te Hrvatsku posve ukloniti dojmu bizantinskomu. I na Hrvatsku naime djelovao je pogubno Bizant, toli u političkom koli u crkvenom pogledu. Čil, svjež, nepokvaren narod, kakav si je ovdje osnovao samostalnu državu, uzmutio je Bizant već u toliko, da je njim mogao vladati Sedeslav, pa da se je na moral počelo sve manje i manje paziti. Videć to hrvatski kraljevi nastojali su oko toga, da državu svoju ojačaju što više s vana i s nutra, da se uzmogne oprieti svakoj prevladi od strane Bizanta, što više, da uzmogne, kad uztreba, stati na mjesto istoga Bizanta, te tako odgovoriti visokoj svojoj zadaći, koja ju je na iztoku čekala i radi položaja njezina i radi dosadanje njezine poviesti. Svi nasljednici Branimirovi išli su za tim, osobito se je pako u tom odlikovao Petar Kriesimir IV. Veliki. On je u tu svrhu stao prikupljati uda svoje države, koja su raznom nezgodom od nje odpala. On rieši na liep način životno po Hrvatsku pitanje dalmatinsko.[2] Osim Dalmacije pripoji on materi državi opet Sriem, dio Bosne, Hum, a nastojao je pripojiti i Korušku, da bi tako bili svi dielovi države hrvatske pod jednom krunom, pa da tako ojačana, snažna država hrvatska uzmogne dostojno zamieniti iztočnoga mrtvaca. U tu je svrhu radio Kriesimir kriepko i odvažno uz veliku pripomoć Lava IX., Nikole II., koji su nastojali vezom vjere pripojiti Hrvatskoj iztočne joj susjedkinje, navlastito Zahumlje, Srbiju, pa i Bugarsku, s kojom se je Hrvat onako liepo od početka svoga pazio.[3]

Svemu ovomu djelovanju njegovu bio je svjedokom Di-

[1] „Katolički List“ g. 1875. br. 20.
[2] Rački: Rad XXVII. 94; Weiss-Gfrörer: Ibid. II. 232.
[3] Rad: Ibid. 117, 118; Weiss-Gfrörer: Ibid. 221.

mitar Zvonimir. Rodiv se od jedne onih obitelji, iz kojih su se birali glavari pojedinim plemenom[1] i koje su sve do XIV. vieka sačinjavale hrvatsko plemstvo.[2] Obitelj ova vukla je lozu iz dalmatinske Hrvatske, jer je oko Spljeta Zvonimirov ujak Striezo imao velik posjed.[3] Odgojen kod kuće u narodnom duhu stao se je tim brže penjati po visokoj ljestvi državne službe. Do skora se popne do časti bana „slovenskoga".[4] Kolik mu je ugled tada bio u Hrvatskoj vidi se odtuda, što mu je kralj bio povjerio čast, da kraljevinu Hrvatsku zastupa g. 1064. kod krunitbe ugarskoga kralja Salamona. Ovom se je zgodom i zaručio naš Zvonimir s kraljevnom ugarskom, kćerju Bele I., Jelenom ili Liepom.[5] Pošto je umro „hrvatski" ban Gojko nasliedi ga u toj banovini Zvonimir. I na tom je mjestu svimi silami svojimi podupirao Kriesimira, koj ga je radi toga njegova revnoga i neumornoga podupiranja g. 1073. imenovao svojim suvladarom.[6] U novom zvanju puče još mnogo veće polje njegovu nastojanju, njegovu naporu i trudu.

Ne bilo tomu dugo, što je Zvonimir bio desna ruka Petrova — ali Petar umrie. Po nasljednom pravu hrvatskom[7] imao bi ga bio nasliediti Stjepan, nu pošto se je on svojevoljno odrekao priestola[8] mogao je sada narod, da je hotio, preći na sasvim drugu kuću; jer iz Petrove kuće nije bilo više mužkih potomaka. Ali, jer po nasljednom pravu hrvatskom

[1] Rad XXVIII. 113.
[2] Rad XVII. 75, 76.
[3] Rad XIX. 78.
[4] Banovina ova bila je ustrojena za Kriesimira II (III), pošto se je radi vanjskih okolnosti stala Hrvatska sve više i više sprijateljivati s Ugarskom. Rad XXVIII. 85. 114.
[5] Rad: XXVIII. 98; XXIX. 79.
[6] Rad: XXVIII. 115.
[7] Rad: XXV. 190 sqq.
[8] Rad XXVIII. 148.

nisu ni žene bile izključene od priestola,[1] nego su i one mogle mužku lozu izmieniti, zato je narod sada mimoišav Zvonimira, izabrao Slavića, Petrova zeta.[2]

Izbor ovaj nije bio osobito sretan, buduć su se baš sada stale dizati bure na iztoku, ter se gibale proti Hrvatskoj, da unište liepe osnove hrvatskih kraljeva.

Nesretna Bugarska kušala je i sada, kao što i prije po više puta, da sbaci sa sebe nesnosni jaram bizantinski. Do sada je ona uviek dobivala izdašnu pomoć iz Hrvatske.[3] Trebalo joj je toga i sada. Ali Bizant je ugovorio s Mletačkom, da ova podržaje Hrvate kōd kuće, da im ne bude možno druge podpomagati.[4] Slavić nije bio vriedan, da taj ugovor učini bezuspješnim, ter da pomažuć Bugarom uzradi štogod na narodnoj hrvatskoj osnovi.

Osim ovoga bizantinsko-mletačkoga saveza podigne se još veći neprijatelj, poglavito doduše Bizantu, ali i Hrvatskoj, jer su osnove Normana križale osnove hrvatskih kraljeva. Normani naime htjedoše na razvalinah bizantinskoga carstva osnovati novu, čilu i snažnu državu, za čim su išli i hrvatski kraljevi, i u čem ih je osobito podpomagala sv. rimska stolica. Ako dakle ikada, a to je sada trebalo Hrvatskoj jaka i odvažna kralja, što Slavić nije bio. Sva je prilika, da se baš njegovim osobnim sposobnostim imade pripisati, što je u studenom god. 1075. pao u ruke Normanom, i odkuda se više ni vratio nije.

Pošto se je ovakovim načinom priestol izpraznio, nasta u istinu kritičan položaj. Pogibelji su vanjske sve veće bivale; u vladalačkom domu nije bilo, osim slaboga Stjepana, nikoga koj bi mogao dostojno mjesto zauzeti na priestolu. Narod je

[1] Ibid. 149.
[2] Rad XXVIII. 149.
[3] Rad XXVIII 149.
[4] Rad XXVIII. 150.

bio jako zabrinut, a bila je zabrinuta i sv. rimska stolica, koja je nastojala, da dodje na priestol čovjek, s kojim će ona moći onako složno raditi, kako je nekoč radila s Petrom Kriesimirom. U to počmu sve više i više pomišljat na bivšega suvladara Kriesimirova Dimitra Zvonimira. Znao je narod iz njegova djelovanja pod Slavićem,[1] da se nije iznevjerio narodnoj težnji; znao je narod, da je on u rodu i s češkom kućom Přemislovaca, i da mu je šurjak Gejza I. zasjeo prije nekoga vremena na ugarski priestol,[2] pak se je za to on napokon i odlučio, te svojim kraljem odabrao bana Dimitra Zvonimira „suglasnim izborom“ svega velikoga svećenstva i naroda negdje u ožujku god. 1076.[3] Po tadanjem juridičkom shvaćanju imao je odabrani kralj dobiti investituru, — pa ju i Zvonimir dobi prvih dana mjeseca listopada (9) 1076.[4]

Još prije izbora i investiture mogao je on promišljati, kakav ga posao na priestolu čeka. U državi bo samoj bilo je mnogo zloraba, koje su u posljedicah svojih mogle ubitačno djelovati na sam državni život. Najveće takovo zlo bila je moralna izkvarenost. Tom izkvarenosti dodje već do toga, da je generacija bivala sve redja i slabija osobito u viših vrstah naroda, gdje su se stale uvadjati ženitbe medju rodbinom samo za to, da ostane imetak u istoj obitelji. A ženu su u obće malo cienili, jer su ju i odpuštali po svojoj samovolji i izključivali od diela očinske imovine. Uz ovakav život stale su osobito višje vrste naroda gubiti one domoljubne krieposti, koje su ih prije onako krasno resile. Mnogi, pohlepni za blagom, nisu više smatrali mjerilom svomu djelovanju dobro naroda, nego dobro vlastito, i zato su nastojali, da veća lena

[1] Rad XXVIII. 163.
[2] Ibid.
[3] Ibid. l. c. 164.
[4] Ibid.

postanu njihovim nasljednim dobrom.[1] Kraj svega toga tjerala se je na najiztočnijih stranah dalmatinskoga Primorja trgovina s robljem, što je svakako bilo na uštrb časti i dostojanstvu hrvatske države i naroda.

Uz ovakovo nutarnje stanje znao je Zvonimir odmah, na koga mu se je osloniti. Vidio je on, da sva ova izkvarenost dolazi s iztoka; vidio je, da su narodi, pod dojmom Bizanta se nalazeći još u većem ponoru,[2] a vidio je jako dobro i to, kako je kod zapadnih naroda veći i jači moral, te kako je taj moral osobito čvrst kod narodah, koji su svom dušom prionuli uz sv. stolicu. A i vanjske su ga okolnosti upućivale na istoga saveznika. I Bizantu i Mletačkoj i Normanom hotjelo se je adrijatičke obale, jer bi s nje ovi posliednji s vremenom veoma lahko došli na Bospor, što su si vruće i željeli. Znao je Zvonimir dobro, kako je papa Nikola II., pa Aleksander II. njegove predšastnike podpomagao, da se Hrvatska ojači s nutra i s vana. Sad je pako sjedio na papinskoj stolici čovjek, koj je obojici spomenutih papa bio desnom rukom, po čijem su savjetu i radili onako — a to bijaše Grgur VII.

Iz svih onih razloga, kao što i sbog tadanjega shvaćanja odnošaja države prama crkvi stupi on u onaj uzki odnošaj s Grgurom VII., o kom govori njegova povelja, izdana na sam dan njegove investiture u Spljetu, 9. listopada 1076.[3]

Toga najme dana sabra se u Spljetu cviet Hrvatske: visoko svećenstvo i plemstvo, te izaslanici naroda. Grgur VII. posla svoje zamjenike: opata Gebizona i biskupa Falkoina. Ovdje obeća Zvonimir da će Grgura VII. podpomagati u njegovu veliku nastojanju, koje je išlo ponajprije za tim, da

[1] Weiss-Gfrörer: Ibid. 360.
[2] l. c. 185.
[3] l. c. 244.

podigne palu stegu po cielom katoličkom svietu, a onda da priljubi sve države i sve narode što uže medju se. Naročito i napose obveže se, da će u duhu Grgurovih reforma raditi proti zlorabam, koje su se uvukle u samoj njegovoj državi. Papa pako obeća njemu, da će ga pomagati i podupirati proti svakomu neprijatelju, ter mu ujedno podieli krunu, mač i žezlo.

Kako je ovdje samosvjestno radio Zvonimir, vidi se iz tadanje prošlosti Hrvatske, koja se je već za njegovih predšastnika nastojala sve više priljubiti sv. stolici.[1] Vidi se to iz okolnosti, koje malo prije orisasmo, a takodjer iz dogodjaja, koji su odtuda sliedili. Nije bo bilo tomu dugo, te je Zvonimir izvinuo svoju državu od svih njenih neprijatelja. Grgur VII. naime sbližio se baš tada s Mihaljem carem bizantinskim i Robertom Guiskardom, vojvodom Normana, kojih je jedan i drugi radio proti Zvonimirovim osnovam.[2] Uslied saveza s Grgurom podje Zvonimiru u brzo za rukom sprijateljiti se s Bizantom u toliko, da si je državu sasvim izvinuo od svake i najmanje ovisnosti od njega — u kakovoj je ona bila još i za Petra Kriesimira.[3]

Za njegova vladanja ne stade u Dalmaciji posve protospatora i stratega.[4] A i prama Normanom stupi u bolji odnošaj tim, što je dopustio, da brodovi dalmatinski budu na ruku Robertu, kad se je g. 1081. zaratio s Aleksijem I.[5]

Oslobodiv se ovako dvajuh neprijatelja mogao je sve to veću pažnju svratiti na trećega, koj je uviek i uviek hlepio za Dalmacijom. Do sada su nalazili Mlečani puno privrženika

[1] Već je Tomislav radio sporazumno s Ivanom X. da se ovdje na jugu podigne jaka država hrvatska, kao stražar europejski. Weiss-Gfrörer l. c. 197 i 198.
[2] Rad XXVIII. 168 i 169.
[3] Rad XXVIII. 169; XXX, 96; XXV.
[4] Vidi prijašnju opazku.
[5] Rad XXX. 82. 95.

u Dalmaciji, jer je u njoj imao latinski živalj duševnu premoć, a od države Hrvatske ga je štošta odbijalo. Zato uzme Zvonimir predobivati si srca po Dalmaciji. Sa svećenstvom dalmatinskim stupi u uži odnošaj, jer je znao, da će preko njega moći najbolje djelovati i na sam puk. S toga razloga, pa i zato, da udovolji nagonu svoga pobožnoga srca, stane po Dalmaciji dizati crkve, praviti razne zadužbine.

Radeć ovako ne umorno oko toga, da državi odkloni vanjske neprijatelje, svrati svoje pozorno oko i na nutrinu države, te stane dizati u njoj moral i stegu, pa onda uredjivati dvor svoj na zapadnu. Iz njegova se dvora počme taj duh širiti i medju vlastelom hrvatskom, koja se je stala dieliti u razrede. Uz dosadanje bane, župane itd. spominju se za njegovo doba „barones“, „duces“ itd.[1]

Dok je on tako učvršćivao državu svoju s nutra i s vana, zaplitali su se na zapadu vanjski odnošaji sve više i više. Razmirica medju Henrikom IV. i Grgurom VII. dodje već do toga, da je Grgur priznao Rudolfa Švabskoga njemačkim carem. Kao što si je sada i jedan i drugi tražio saveznika svuda, samo da si protivnika osami, tako je Grgur i k Zvonimiru poslao kardinala Petra, da s njim ugovori, što bi on mogao i hotio učiniti, da dodje medju papom i carem do rata. Grgur ujedno naloži Petru, da u Hrvatsku ide preko Zete, jedno, da utiša razmiricu medju spljetskim i dukljansko-barskim nadbiskupom, a drugo, da radi o što užem sbliženju zetskoga Mihalja sa Zvonimirom.[2] Imajuć Zvonimir na pameti, koliko je već do sada učinio pomoćju sv. stolice za svoju državu, i znajuć, da je ugarski kralj obećao Grguru pomoć, obeća, da će učiniti, štogod bude mogao, a osobito da će nastojati zabaviti i slabiti svoje susjede koruške, kranjske, fur-

[1] Weiss-Gfrörer: Ibid. 244.
[2] Rad XXX. 76.

lanske i istarske vojvode, koji su pristali uz Henrika i njega pomagali.[1]

Kad su za taj ugovor saznali ti susjedi naume preteći Zvonimira, te je istarski vojvoda Vecelin imao prvi na Hrvatsku udariti. Pa u istinu navali on g. 1079. Ali stranom, jer je bio preslab, da što znatnijega u Hrvatskoj i proti njoj poduzme, stranom pako jer se je Grgur VII. odmah zauzeo za stvar hrvatsku, njegova navala nije imala po Hrvatsku nikakovih posljedica.[2]

Nu zapletaji bivali su sve veći. Henrik IV. odabra u Briksenu protupapu Klimenta III. I sada se s jedne i druge strane počelo raditi sve većom revnošću. U to započe djelatnost i u Hrvatskoj. Pošto je, kako već spomenusmo, i Ugarska obećala Grguru VII. pomoć, navali hrvatska vojska s nekolikimi ugarskimi četami g. 1081. u Korušku, te joj podje sretno za rukom nadbiti neprijatelja. Tako se sbude i sliedeće g. 1082. Tek g. 1083. izpade im treća navala tako zlo za rukom, da ih je neprijatelj proganjao čak u Hrvatsku. Buduć se je u to vrieme i Henrik stao približivati Rimu, sklopi Zvonimir s koruškim vojvodom Leopoldom mir. Uslied toga se Leopold povrati natrag, te tako ni ova navala nije imala nikakovih gorjih posljedica po hrvatsku državu.[3]

U isto vrieme, kad je Zvonimir ratovao s Koruškom, ratovali su i Normani s Bizantom — kako već spomenusmo. Normane je podupirao i Zvonimir, dočim je Bizant izdašnu pomoć dobivao od Mletačke. Znali su dobro Mlečići, da bi uz drugu jaku državu na Bosporu odzvonilo njihovoj iztočnoj trgovini. Ovaj rat izadje zlo po Bizant, dosljedno i i po Mletačku. U bitci kod Kasopa bude poražena sjedinjena

[1] Ibid. 172—174.
[2] Ibid. 176. 177.
[3] Rad XXX. 179.

grčko-mletačka mornarica skoro posve. Kolik je morao to poraz biti jasno je i odtuda, što se je uslied njega u Mletačkoj sbio državni prevrat.[1] Nu prem ovako bi reć uništeni jedni i drugi, nisu ipak odustali od obrane, jer im se je radilo o životu. Mletačka pozvana od Carigrada u pomoć odazove se tomu, nu uz uvjet, da car, koj da ima vrhovno pravo na Dalmaciju, odstupi njoj to pravo. Pošto ali car — kako vidjesmo — nije u istinu niti imao, niti uživao ikakovo pravo u Dalmaciji, drage volje pristane na njihov zahtjev. Ali tim stvar ne bijaše svršena. Dalmacija je bila u posjedu Hrvatske — a niti je mogla doći u ruke Mlečanom bez rata. Toga se pako mletačkomu duždu ne htjede sada, gdje je država hrvatska bila dobro uredjena. On se samo zadovolji naslovom „vojvode" dalmatinskoga.[2]

Sada niti s istoka, niti sa zapada ne napastovan mogao je Zvonimir sav svoj trud uložiti u što savršenije nutarnje uredjivanje države. A morao je sada tim neumornije raditi, što mu je glavni saveznik, pomoćnik i zaštitnik Grgur VII. 25. svibnja 1085. u Salermu umro. Najviše je radio sada o tom, kako će podignuti u samoj državi moral, kako će izkoreniti razne zlorabe, koje su se u državu bile uvukle, pa kako će na taj način podignuti nutarnje blagostanje države. Uz to je zadovoljivao nagonu pobožnoga svoga srca — tvoreć osobito po Dalmaciji — velike i mnoge nove zadužbine, potvrdjujuć uz to one svojih predšastnika.[3]

Uredjujuć ovako državu svoju s nutra podigne ju na tolik stepen blagostanja, da je narod doba njegova vladanja opjevao kao zlatno doba svoje prošlosti. Tješeć se barem ovim nutarnjim uspjehom umre taj veliki duh naravnom smrću[4] g.

[1] Ibid. 90. 95.
[2] l. c. 97.
[3] Rad XXX. 97.
[4] Rad XIX. 97—104.

1088.[1] ne ostaviv iza sebe nikoga, koj bi ga dostojno mogao zamieniti, koj bi poput njega i slavnih mu predšastnika radio na narodnoj osnovi hrvatskoj. Imao je doduše sina Radovana, komu je ulievao u srce ljubav za tu pomisao, al ta nada Hrvatske umrie još prije otca svoga.[2]

Poslie njegove smrti stali se tmasti oblaci skupljati na obzorju hrvatskom. Nu krivo se čini Zvonimiru, kad se njegova politika smatra uzrokom svemu tomu zlu. Da je njegova politika bila zdrava i spasonosna ne samo za Hrvatsku, nego u obće po Europu, pokazuje nam ista sadašnjost. *I danas vidimo, da je sve, što bijaše iole ovisno od istoka posve trulo, bez svakoga višega života, u svem zaostalo i primitivno!* Zar bi se Hrvati bili mogli jedini toj pošasti oteti? Bez dvojbe ne bi. Na zapadu su oni crpili onu neprocjenivu moć, koja ih je hrabrila u mučeničkoj borbi kroz onolike stotine godina. Da se Zvonimir nije onako priljubio zapadu, navlastito sv. stolici, nikad ne bi bila Hrvatska predzidom Europe, a Weiss pravo veli, da bi se onda bez dvojbe vijao polumjesec na istoj Rajni.[3] Kad je takav bio Hrvat samo uslied sjemena, koje su bacili u nj počam od Tomislava osobito Petar Kriesimir, Zvonimir: kakav bi on tek bio, da je to sjeme naraslo drvetom! Osobita mu se pako krivica čini, kad mu se pripisuje, da je on utro put magjarskoj politici u Hrvatskoj. Hrvatska je već davno prije stala prijateljevat s Ugarskom. Spomenusmo već, kako je Kriesimir II. (III). stupio u uži odnošaj prama ugarskomu kralju Stjepanu, pomažuć ga u borbi proti Njemačkoj, dočim je ovaj njega malo kasnije opet pomagao u borbi proti Mletačkoj. Sbližile su dakle ove države već onda vanjske okolnosti — neprijatelji je-

[1] Rad XXX. 98.
[3] Rad XIX. 79.
[3] Byzant. Geschichten II. 271.

dne i druge.[1] Pa Hrvati nisu ni izgubili samostalnosti svoje poslie Zvonimira. Još dugo i dugo (do kada, težko nam je ovdje i napisati) zadržali su oni svoju samostalnost, stupiv s Ugarskom jedino u osobni savez. Tu svoju samostalnost zasvjedočili su oni, da ne spominjemo mnogobrojnih drugih činjenica, svojom vlastitom pragmatičkom sankcijom još na početku prošloga vieka,[2] svojom adresom od g. 1861.[3]

Ne, mi ne imamo razloga na Zvonimira se tužiti, pače premnogo imamo razloga slaviti mu uspomenu, i to baš sada. On je uzdržao podpunu samostalnost državnu, podigao ju na visok stupanj blagostanja,[3] i tim je svom silom radio, da Hrvatsku sposobnom učini za ono poslanstvo na iztoku, koje joj je namienjivao prosvietljeni zapad, njezin položaj i sva njezina prošlost! Ako ikada, a to je danas vriedno pomišljati na to poslanstvo, gdje se hoće izliečiti iztok. Istina je, da smo na ovo morali davno već misliti, pače toga ne bismo smjeli nikad ni smetnuti s uma, ali ipak neće biti prekasno, ni sada, kako nas to uvjerava duhoviti historik njemački, kad o tom pitanju napisa ovo: *„Po našem mnienju jedan je samo razuman način rješavanja iztočnoga pitanja, koj se sastoji u tom, da se posegne za idejami Grgura VII. po tom i za Zvonimirovimi, te njegovih predšastnika, priudesiv ih novijim okolnostim. Sadanja hrvatska država . . . mora proteći, mora Dunav, onda Balkan prekoračiti i dalje do Filipopolja, Jedrene segnuti; mora pučanstvo, koje ondje stanuje — a ono je, izuzam jedino grčko, s Hrvati istoga stabla — u sebe primiti. Tko uzkrzma pristupiti, mačem po njem! Na koncu će ipak biti — — jedan kralj Hrvata, čija će ruka na čudesnoj*

[1] Rad XXVIII. 85. 114.
[2] E. Kvaternik: Verhältniss: 148—173. Was ist die Wahrheit: 173—212.
[3] Šulek: „Naše Pravice“ str. 407—432.
[4] Kukuljević: Arkiv: I. 32 i 33.

gradnji Justinijanovoj, crkvi Sofijinoj, zasaditi . . . . blagoslovljeni, sviet spasavajući latinski križ. Što je Grgur VII. namieravao, izpuniti će se, jer njegove su misli uzete . . . iz srca kršćanstva, a narod hrvatski ima neuništiv zalog: blagoslov toga pape."[1]

Tako učeni Niemac. A mladost će si hrvatska, slaveć uspomenu Zvonimirovu duboko u srce zasaditi i te rieči, i onoga koj je sav svoj život posvetio, da ta pomisao budne životom.

[1] Weiss-Gfrörer: Byzant. Geschichten II. 272 i 273.

Spljet i njegova okolica.

Napisao Ivan Milčetić.

I.

Putovao sam parobrodom u Spljet.

Bilo to godine 1873. koncem mjeseca oktobra.

Vrieme bijaše burno, more razigrano južinom, a nebo mutno, naoblačeno.

Udjosmo u spljetsku luku negdje oko 8 sati u večer. Sve bijaše tamno, muklo, samo se čula vika i krika vozara, koji su išli s čamci k nam na parobrod, da nas ukrcaju i odvedu — u lazaret.

U to vrieme čulo se za neki pojav kolere u Trstu i na Rieci, pa gradovi dalmatinski uvedoše kontumaciju. Spljet se je u tom osobito odlikovao. Da ugodi „ćaća" Bajamonti, načelnik spljetski, svojoj dječici, koja se strašno boje kratelja, i da dade kakvu zaslužbu svojim ortačarom, uvede za sve putnike cielih 8 dana kontumacije.

Iskrcaše nas na kraj, prokadiše nas i otjeraše nas, hoćeš nećeš, čile i zdrave u osmodnevni zatvor. Spljetski lazaret je doista prostran i liep, ko kakav manastir — al sve prostorije bijahu već zaokupljene, neki tek od suputnika dobiše sobu, a nas ostale strpaše u kojekakve magazine i tavane.

Zovnu me neki činovnik i reče mi, da ga sliedim, da će me odvesti u moj novi stan.

Predjoh visoke stepenice, udjoh — imam šta vidjeti. Prostrana bijaše „soba“, zidovi tamni ko u kakvoj kovačnici — nigdje stola, stolice, kreveta. Krasna li mi prebivališta! A usred sobe čučilo na tle u krug dvadeset vojnika igrajuć karte, a uz nje stajaše nekoliko staklenka crnog spljetskog vina, a do njih tinjaše lojena svieća. Krasna li mi, mili Bože društva!

— Evo, ovo je gospodine vaša soba, reče mi moj gospodin činovnik.

— Pa gdje je krevet, stolica... svieća... zar da na podu spavam? Il je možda u Spljetu lazaret isto što razbojnička tamnica? — Ja ovdje ostati nemogu!

Ali badava sav moj jad i sav moj odpor. Moj gospodin stade mi se čak groziti i oružanom silom.

Na to dodje neki „viši“ gospodin od magistrata, pa me baš na spljetsko-autonomašku uvjeri, da nije druge, već slušati i pokoriti se zapoviedim slavnog spljetskog zbora otaca domovine.

Nu donieše mi ipak jednu stolicu i nekakvu slamnicu bez ikakvih plahta — da mi bude nešto bolje, nego mojim novim kolegam, kojim je bio pod i stol i stolica i krevet i mekano uzglavje.

Dodje sluga i opita me:

— Gosparu, želite li šta jesti il piti?

Naručih si nešta, al jadna kesa morala se je nemilo prazniti. Uz to, što je sve skupo bilo, trebalo je podvorbu vraški baš plaćati. Jedan sluga išo bi drugomu, a ovaj bi tek javio trećemu, šta da donese — a ti plaćaj svu trojicu!

Više srdit nego veseo napokon bacim se na „krevet“ misleć, da ću ipak moći bar driemati. Al dà! moji prijatelji piju, kartaju, kunu, pjevaju cielu noć; niti nemareć je li to

meni pravo ili ne. Jedni igrahu „tresette", drugi „briscolu" a treći opet neimajuć karata: „alla mora".

— Šije! šete! — briškula! Kralj! fante! Uz te zvukove još bi se kadkad pomolila i koja „oštia" — pa gdjekad bi jedni zapjevali „Sotto il ponte di Rialto", „vieni o bella" ili pak „Vozila se šajka mala barka" — i tako sam ja u toj buki i kriki nezažev ni okom sproveo prvu noć u spljetskom lazaretu. Sjećat ću se bogme te noći dok budem živ. Sliedećega dana dovršiše neki svoje tamnovanje, te mi napokon dadoše priličnu sobu, da sam se mogo bar nekako zadovoljiti.

Toga dana birahu gradovi i veleposjednici dalmatinski svoje zastupnike za novoustrojeno po izravnih izborih carevinsko vieće. Podupirani vladom i pokvarenim činovništvom uspješe autonomaši sa svojimi kandidati — a med timi bijaše izabran i Bajamonti. Na to sliedjaše obćenito oduševljenje u Izraelu. Po gradu čula se vika, glasba i pucnjava mužara — sve u slavu dragoga „ćaće" (tako zove spljetska fukara Bajamonti-a). Al da vam je tek bilo vidjeti veselje u našem lazaretu! Poštovani „ćaća" radostan sam, nemogaše na ino, nego da se i sva njegova djeca vesele te posla i služinčadi (do 20 ih je bilo) našeg lazareta nekoliko vedara vina, nek se znade za njihovu slavu.

Opita deriščad vikala, derala se, psovala — da je bila strahota slušati ih.

— Ajvivo Bajamonti! naš ćaća —

— Krepa Klaić! Abašo kul Rodić!

— Morte ai Krovati!

— Ne ćemo Krovata, ajviva tolomija!

Pijana i pokvarena prostačina tako je vikala, natječuć se tko će koga nadvikati.

Govorah nešto svomu podvorniku, i to hrvatski. To je zamjetio neki mrkonja na dvorištu pa stade vikati:

— Vidi, vidi! i oni je tamo Krovat, narodnjak, ubi vraga! Zablieštilo mi se pred očima i neznah ni sâm gdje sam, ni što sam.

U mojoj duši počeše se rojiti svakojake misli: Marulić, Botić, Hrvoja, Zvonimir i njegovo krunjenje u Spljetu — sve me te mile slike iz prošlosti hrvatskoga Spljeta htješe nekako uvjeriti, da nisam u Spljetu, da nije moguće, da bi danas mogli Splječani na grobovih svojih otaca proklinjati krvcu hrvatsku, koju su od njih baštinili.

Ali ipak je tako! Današnjemu Splječaninu, koji i nerazumije drugoga do svoga materinskoga hrvatskoga jezika — najgrdji je vrag na tom svietu Krovat!...

Iza osam dana tamničarskoga života — eto me napokon usred Dioklecijanove palače, u kojoj mi je bilo godinu dana proboraviti.

Prolog je bio liep, da vidimo kaknv će biti epilog!

II.

Spljet imati će oko 12.000 duša, narodnosti hrvatske.

Spljetu je položio temelj car Dioklecijan sagradiv svoju veličanstvenu palaču nedaleko od slavnog Solina. Pošto je Solin bio razoren po Obrih, latinski živalj povuče se u Dioklecijanovu palaču i tako udari prvi početak gradu Spljetu (Spalatum). Zavladav Hrvati u prvoj polovini VII. vieka posvema Dalmacijom, zauzeše i stare rimske primorske gradove: Zadar, Solin, Spljet itd. Latinsko stanovničtvo zatvorilo se je u gradove, ali nije mu bilo moguće odoljeti hrvatstvu, koje je počelo malo po malo prodirati i u gradove.

Nu Latine, u kojih je bila veća kultura, Hrvati nigdje nemogoše sasvim istisnuti, te tako se sačuvaše latinski elemenat

u dalmatinskih gradovih sve do dana današnjega, samo što su se stari Latini s vremenom pretvorili u Talijane. Ali ipak latinstvo se nije moglo čisto održati ma baš nigdje — koliko god ima gradova u Dalmaciji, osim Zadra svi su premašno hrvatski. A i za cielu prošlost dade se dokazati, da su ti gradovi bili već u X. vieku većinom hrvatski.

Latinski živalj naselio je središte Dioklecijanove palače, a Hrvati zauzeše - predgradja. U glavnom i danas je tako, samo što je danas teško naći i u samom gradu pravih Talijana. Doista u gradu govori se većinom talijanski, pa ima tu i ljudi, koji se drže za Talijane, al kad sve to stanovničtvo govoreće talijanski pobrojimo, naći ćemo, da će iznieti najviše 3000. Uzme li se u obzir, da med njimi ima činovničtvo sve, trgovci i inteligencija sva (i narodna i autonomaška), koja govori talijanski — tad si može svatko pomisliti, da li se može zbilja govoriti o Talijanih u Spljetu. Uz to treba naglasiti, da u Spljetu svak govori i hrvatski sasvim dobro — možda neće biti ni 200 ljudi, koji nerazumiju hrvatskog jezika. Ostali pak dielovi grada, varoši, koji sačinjavaju ogromnu većinu stanovničtva; Velik varoš, Manus, Lučac i Dobri,* čisto su hrvatski. Spljetski varošani su na golo Hrvati, kakvih gdje ima i može biti.

Varošani niti nerazumiju drugoga jezika do svoga hrvatskoga, pa se nose takodjer na hrvatsku. Spljet se može razdieliti u dvoje: u pravi grad i u varoše. U gradu su „gospoda“, a u varoših sami težaci. Nedjeljom ili svetkom može se na krasnoj rivi spljetskoj najbolje vidjeti Spljet i njegov život. U večer šeće se tuda sav Spljet.

* Vuk s. v. varoš ima tumačenje: Die Stadt, urbs, nu ovdje to neznači, već Vorstadt, talijanski vele borgo, pa u onom prvom značenju (grada) jest rieč varoš ženskog roda, dočim je u ovom drugom muškoga (varoš-a).

Crven-kapa razmienjuje se sa cilindrom, crne iskićene pletenice sa kupljenimi chignoni — al pred hiljadom crven-kapa po gotovo izginu gospoda kaputaši te mislíš, da si na kakvom kotarskom proštenju, a ne u — Spljetu gradu.

Spljet je košto se vidi hrvatski grad (a uz to najveći grad u Dalmaciji) — hrvatski, ali ipak najnenarodniji grad u Dalmaciji.

Pa kako to?

Poslije 1840. godine počela je ilirska ideja, koja je potresla Hrvatskom, silaziti preko Velebita u Dalmaciju.

I po hrvatskih obalah kršne Dalmacije čulo se Gaja i njegove Ilirce — i tu se je čitala njegova „Danica", al to bijahu tek pojedinci, masa još je driemala. Dalmacija i Dubrovnik, koji su bili u prošlosti središtem politične i književne poviesti — sada utrudjeni spavahu kan da hoće reć: dosta smo već radili! Tu na obali sinjega mora stolovahu i krunjahu se naši kraljevi — tu nam već zapjevaše hrvatske vile u Spljetu, Hvaru i Dubrovniku, kad se za Zagreb još skoro ni znalo nije — a evo sada iz Zagreba dolaze čarobni glasovi zovuć Dalmaciju u hrvatsko kolo!

Vriedni starina i rodoljub, Spljećanin g. Slodre s nekim uzhitom mi pripoviedaše nekom zgodom, koli mu je milo bilo, kad mu je mladi Gaj, s kojim se je slučajno sastao g. 1842. na slapu Krke kod Skradina, stao prvi govoriti o narodu i narodnosti „ilirskoj"!

Sporo je narodna misao u Dalmaciji napredovala — al ipak je napredovala. Godine 1844. već je do toga došlo, te je dični naš Ante Kuzmanić stao u Zadru izdavati prvi hrvatski list u Dalmaciji: „Zoru Dalmatinsku".

Odtad se je sve više i više ljudi nalazilo, koji su počeli nastojati oko narodnosti svoje. Za to sve vrieme davao je života Dalmaciji samo Zagreb — svak tko je narodno mi-

*

slio, obraćao je svoje oči k novoj hrvatskoj Ateni na hitroj Savi. Ilirska ideja sve je oduševljavala, samo karakteristično je, da je u to vrieme jedini Kuzmanić govorio o hrvatskom jeziku i narodu — dapače je gdjekad njegova „Zora“ znala doviknuti Zagrebčanom, da je Dalmacija i Bosna prava hrvatska zemlja i da se tu najljepše hrvatski govori, te nek Zagrebčani tamo dodju učiti hrvatski jezik.

Za Srbe nije se tada znalo u Dalmaciji ko ni u Hrvatskoj te je n. pr. pravoslavni Petranović nekom zgodom pozdravio svoje birače sa rječima: „mi smo stari Hrvati“.

Kako mi stariji ljudi pripovjediše, u Dalmaciju donješe prvi srbsko ime Obradović i Milutinović.

Talijanski elemenat u Dalmaciji skoro je ravnodušno gledao na taj narodni pokret u Dalmaciji — strančarstva još nije bilo nikakvog, za autonomaše još nije znao nitko ništa.

Tako je po prilici bilo do g. 1860.

Kad je listopadskom diplomom obećan austrijskim narodom ustav i narodna prava — svi se narodi monarkije probudiše, svak je stao tražiti svoje pravo, pa nezaostaše ni Hrvati. Iz Zagreba doleti u Dalmaciju čaroban glas o jedinstvu „trojedne kraljevine“.

Što je sviestnijega u Dalmaciji bilo, sve je pristalo uz tu krasnu misao. Al na taj pokret hrvatski — probudiše se i potalijančenjaci dalmatinski.

Na taj način nasta stranka autonomaška i narodna. Prva nije htjela čuti ništa o Hrvatskoj, već je stala govoriti o nekakvoj tobožnjoj autonomiji dalmatinskoj. Uz ovu stranku stajaše najprije birokracija, koja je već s toga zazirala od Hrvatske, jer nije znala hrvatskog jezika, onda potalijančeni elementi gradova dalmatinskih. Autonomaši, da hrvatski puk odvrnu od narodnjaka, poslužiše se svimi mogućimi sredstvi, a najviše lažju. Jedan od glavnih korifeja autonomaških u

Dalmaciji jest dr. A. Bajamonti, načelnik spljetski. Njegov rod potječe starinom iz Italije. Uz riedku lukavost znao je on sa svojim ugledom i bogatstvom uprav občarati puk spljetski, koji ga sad zove „ćaćom“. Pod njegovim načelnikovanjem puk je spljetski upravo demoraliziran. Pokvarenijeg grada neima na daleko, kako je Spljet. Varošanin spljetski neće nikad na izbore, ako nije za to plaćen, a uz to on je, što se nigdje u našeg puka neopaža, upravo zloban. Moral u obitelji spljetskog varošanina posve je podkopan. Autonomaši za sve rabe varošanina, a on se zbilja i dade rabiti na što se god hoće, samo da se ga plati. Od 1860. godine ovamo pretrpješe mnogo narodnjaci u Spljetu — u neko vrieme bili su uviek u pogibelji života. U hrvatskoj spljetskoj čitaonici i sada se čuvaju uvaljci i kamenčići, kojimi je podmićena prostačina više put jurišala na nju.

O tom bi znao zanimivih crtica pripoviedati dr. Kosta Vojnović, koji je najviše imao pretrpjeti u Spljetu. Varošaninu utuviše u glavu, da je samo talijanski jezik za gospodu i nauku, te on, koji nezna do svog hrvatskog jezika, ruga se javno svakomu na gospodsku odjevenu, koji bi govorio hrvatski!! Žalostno, ali istinito. I na taj evo način gospodari autonomaška klika sa Spljetom sve do danas.

Nevolja je za hrvatsku stranku u Spljetu ta, što neima čovjeka, koji bi ju bio kadar urediti i voditi. Ima dosta vriednih rodoljuba — ali odvažnosti ima slabe u njih. Nu današnje stanje Spljeta svakako nemože dugo potrajati — jer je na rubu propasti i obćina spljetska i njezin ćaća.

Poznato je, da je Marulić pisao čistom čakavštinom — pa se obično i čuje, da su i danas Spljećani čakavci, al posve ipak to nestoji. Veliki varoš, sigurno najstariji hrvatski dio grada, i do danas još je čisto čakavski izuzev tek koju

natruhu štokavsku, dočim u ostalih varoših, očevidno mladjih, štokavština je preotela mah.

Štokavština već od vajkada potiskivaše čakavštinu k moru, tako da danas neima više nijednog otoka čisto štokavskog, a na kopnu opet mislim, da se samo u Trogiru* neopaža primjese štokavske.

Čakavština je danas u Dalmaciji ograničena na vrlo uzano zemljište, a da tako gine uzrokom će biti vječne seobe naroda hrvatskoga iz Turske, obćenje jednih s drugimi, a onda reć bi, da čakavci nekako instinktivno ćute, da im se valja poštokavčiti. Da upitaš Krčanina, kako govori, odgovorit će ti: „nî ov naš jazìk pravi hrvatski jazìk, tamo u Hrvatskoj (Krajini) i Bosni govori se pravo hrvatski". A to se dade posvjedočiti i iz hrvatske literature, gdje čakavski pisci nastoje, da pišu štokavski. Za sto godina, mislim, da se u Dalmaciji neće više nigdje čisto čakavski govoriti, pa ni na otocih, a u Spljetu ni za 50.

Po vjeri su Spljećani na golo katolici, kako su bili i u Zvonimirovo doba. Varošanin je baš fanatično odan svojoj vjeri. Svetkom su crkve pune ljudstva, a na procesijah nadje se sav Spljet.

To znade dobro Bajamonti i njegova družina, pa kad treba ići na kakvu crkvenu slavu, Bajamonti će se tu naći prvi — pa jadna svjetina vjeruje, da on zbilja mnogo mari za crkvu.

Na veliki petak nadje se koji, te se obuče u crno sa krabuljom na nosu, pa bosonog ide za procesijom noseći crni drveni križ na ledjih — za pokoru svojih grieha. Takvih sredovječnih običaja vidi se i više.

* U Trogiru i u Visu govore cakavski: ca a ne ča, caval, siba a ne čaval, šiba itd. Uzev u obzir i druge fonetičke razloge, mislim, da će to biti najstariji jezični sloj čakavštine.

Pa varošanin je u pravom smislu rieči i praznovjeran. Kad zaprieti oluja sva se crkvena zvona oglase a svaki gazda uzme pušku i puca u oblake, da ubije vješticu, koja je digla oluju — da mu gràdom nepobije vinograde! Čuditi se mora zbilja čovjek, kako se može takova šta danas dopuštati, pa još u gradu, al čini se: kano da to Bajamonti baš podržaje.

Al evo još nešta ljepšega.

God. 1874. negdje u srpnju dodje i u Spljet neka Talijanka, Francezkinja li, koja se je za novce kazivala svietu i to rad svoje izvanredne debljine. A u to vrieme bila je velika nestašica vode u Spljetu, kišilo nije nekoliko mjeseci. Nebo se je često naoblačivalo, ali kišiti neće, te neće — a to je bivalo baš tada, kad se je ta žena prikazivala u Spljetu. Nekomu varošaninu pade na pamet, da ta baba mora biti vještica, te da je ona kriva, što neće nikako da pane kiša!! On reče to drugomu, a ovaj trećemu i tako se uzbuni cieli varoš — pa bogme napokon odputi se deputacija k Bajamonti-u, da tu grdu babetinu otjera iz Spljeta, jer da inače neće kišiti dok je ona tu!!

Negda bilo je u Spljetu prilično mnogo Izraelićana (španjolskih), ali danas ima ih vrlo malo — a od ovih knjižar V. Morpurgo ide u red najboljih spljetskih rodoljuba.

Čudnovato, da se nije pravoslavnih nikad u Spljetu nastanilo (danas mislim da su dva samo) — a po tom dakako u Spljetu se ne znade za Srbe ništa.

III.

Ljudi, koji su mnogo svieta prošli, sravnjuju grad Spljet glede njegovog divnog položaja sa Napuljem i Carigradom. Spljet leži uz more u plodnoj ravnici, najvinorodnijem dielu

Dalmacije. Vina ima najviše crnog, ali vina veoma jakog, te ga nemožeš piti no vodnjena.

S mora vrlo je liepo pogledat na Spljet, na njegovu krasnu obalu, gdje se liepe zgrade izmienjuju sa tamnimi zidinami palače Dioklecijanove. Lievo od grada ima brieg Mrljan, koga drži Bakotić za ugasnuli vulkan (do 600′ nad morem). Tko hoće da se naužije pogleda na grad Spljet i njegovu okolicu, valja mu se popeti na Mrljan ili na zvonik sv. Duje. Tu ti se rastvori pred očima divna slika: pod tvojim nogama vidiš grad Spljet sa njegovimi varoši, pogledaš li prema jugu, vidiš liepi zaljev, što ga pravi otok Brač i Šolta prema Spljetu, na kojih se bjelasaju liepa seoca uz plavetno more; gledaš li k sjeveru i k istoku, tad vidiš na Mosoru tvrdi Kliš a ispod njega razvaline Solinske, med kojimi se vijuga brza Solinčica, dalje raztresena seoca negdanje glasovite kneževine poljičke, a uz more opet prema Trogiru sedam bielih kaštela, kâ 7 labudova.

Ali da zagledamo u sam grad.

Rekoh već, da se Spljet dieli u varoše i grad. Varoši nepružaju ništa osobita, sve izgledje kô u kakvom selu. Kuće malene i tamne, ulice uzke i nepravilne — sama gomila kuća ko kakva gromača. Takav je veliki varoš, koji će biti najstariji dio hrvatskog Spljeta.

U Solinu rodi se Dioklecijan od nizka roda. Umom svojim uzpe se i na sam carski priestol. Kad mu napokon dosadi vladanje, odreče ga se (g. 305. po K.) i odabra si Solin, svoje rodno mjesto, za svoje prebivalište, da ovdje sprovede posljednje dane svoga uzburkanoga života. Malo dalje od Solina kraj mora sagradi si veličanstvenu palaču, koja je osnovom današnjega grada, a i sami varoši sagradjeni su s materijalom, koga ona u izobilju pružaše.

Pošto je bio Solin razoren, narod se uteče u tu palaču,

te si stade uz nju graditi stanove. U glavnom sačuvani su glavni zidovi te palače sve do danas, al najbolje oni uz Lučac prema Manusu.

Čim čovjek dodje s mora na kraj, opazi debele i visoke crne zidine sa izdubenimi prozori — prostomu seljaku moglo bi se to pričiniti tamnicom, a kad tamo, iza onih tamnih zidova nalaze se liepe gospodske dvorane. Više vrata, podzemni prohodi, kule i hram Jupitrov (sada sv. Duje) sačuvaše se sasma liepo do danas.

Sa svojimi starinami ide Spljet u red najznamenitijih gradova svieta, al prvo mjesto svakako zauzimlje Dioklecijanova carska palača. Sa strane mora najviše je stradala. Uz nju posagradiše malo po malo množinu vrlo neukusnih kuća.

Već Konstantin Porfirogenet spominje Spljet i njegove gradjevine, osobito dvor Dioklecijanov, kao nešta veličajna.

Današnji talijanski naziv Spljeta Spalato, izvode neki od rieči latinske Palatium, od koje da je postala pokvarena forma Aspalaton (grčki), Spolatum, Spalatum, onda Spalato. Crkva (sada sv. Duje) spljetska spada med najveće riedkosti rimske umjetnosti na svietu. Njezin Peristyl, krasne stepenice sa egipatskom sfingom, pa liepi zvonik u romanskom slogu sagradjen, krasna krstionica, negdanji Mausoleum Dioklecijanov, sve to vidi se samo u spljetskoj stolnoj crkvi. To je bio negda hram Jupitrov, a preobraćen bje u katoličku crkvu već u 7. vieku.

Prvi arkeolog, koji je obširnije progovorio o Spljetu i njegovih starinah, bio je Inglez Wheler, koji je g. 1675. posjetio Spljet. U sliedećem stoljeću opisaše spljetske starine opet Inglez Adams i Francez Clerisseau (g. 1757.).

Kad su Francezi početkom ovoga vieka obladali Dalmacijom, maršal Marmont posvetio je osobito svoju pažnju spljetskim starinam, te je htio uz more srušiti sve zgrade,

koje su bile podignute uz palaču, da ju tako osami i povrati u njezino prvanje stanje.

Za austrijskog vladanja najviše je uradio za sačuvanje i proučavanje spljetskih starina dr. Carrara, a za njim čuvar starina Andrić, koji je prvi zamislio, da se stolna crkva osami.

U novije vrieme obratila je veću pažnju bečka vlada na spljetske starine, te će pod ravnanjem vrloga prof. Glavinića, custosa spljetskog starinarskog muzeja izvesti i osamljenje stolne crkve.

Jedan od najzanimivijih ostanaka jest sigurno porta aurea, do danas vrlo liepo sačuvana. Kod ovih vrata počimaše cesta rimska, pa idjaše k Solinu i dalje k sjeveru čak do na Savu.

Od drugih vrata sačuvana je do danas porta ferrea, koja vodi na današnje središte grada „piazza dei Signori“, ali ova vrata nemogu se sravniti sa porta aurea, koja su bila glavna vrata četverouglaste Dioklecijanove palače. Sa strane mora nebijaše nikakvih vrata, već samo neki podzemni svodovani prolazi, jednim od tih i danas se prolazi od t. z. peristiliuma k marini.

Peristilium bio je ko predsoblje, kojim se je ulazilo u hram Jupitrov, danas je to „piazza del domo“. S lieve je strane biskupija, a s desne hram sv. Duje, u koje se ulazi preko visokih stepenica med visokimi mramornimi stupovi, koji prave liepi svod pred crkvenimi vrati, nad kojimi se diže visoki zvonik. Samo smiešno je vidjeti uz taj arkadički porticus malene kućerice, a osobito jednu, ko kakvu kolibicu, u kojoj je kavana!

Na tih stepenicah nalazi se sfinga od crnog granita, koja ima mjesto pandja čovječje ruke.

Zvonik sagradi spljećanin Hrvat Nikola Tvrde u prvoj polovici 15. vieka. Neki misle, da je počela zvonik graditi kraljica hrvatsko-ug. Marija, žena Karla šepavoga, Napuljca, a da ga je dovršila Jelisava, žena Karla Roberta.

Ovaj je zvonik nadogradjivan po više puta, a drže ga vještaci za jedan od najredjih gradjevina u svojoj vrsti. Na njemu nalazi se više krasnih sredovječnih basrelieva, najstariji predstavlja svetog Anastazija, Petra i Dujma sa slugom, koji drži kadilo, a načinio ga je magister Otto, jer uz urezana imena svetaca čita se i:

MA — GIS — TER — OTTO HOC — OPUS — FECIT.

Kao veliku riedkost moramo spomenuti drvena vrata spljetske crkve, na kojih ima više krasnih plastičnih prizora iz biblije, a djelo potječe od Hrvata Guvine iz XIII. vieka.

Niemac prof. Eitelberger veli o tom: „tehnika toga djela divna... kao što ornamentalno, tako i figuralno prikazivanje svjedoči tako čisto čuvstvo stila, kako se to riedko gdje može naći.“

U samoj crkvi med ostalim ističe se svojom ljepotom propovjedaonica i krstionica. Propovjedaonica počiva na 6 liepih šestostranih stupova, kojih gornji rub nakićen je sa zmijami i fantastičnimi životinjami divnom točnošću izvedenimi. Krstionica stolne crkve potječe od dobe Dioklecijanove, te drže, da je to bio Dioklecijanov Mausoleum. Ima i tu napisa i rezbarija, kojim se mora čovjek diviti.

Kad čovjek prvi put stupi na peristilij (sada „piazza del domo“), pa zagleda i u crkvu samu, mora duhom poletiti natrag u ona vremena, kad je tako liepo cvala umjetnost rimska i nemože se načuditi divnim radnjam naših i svega svieta učitelja — Rimljana.

Opisati se to neda — to se mora viditi.

IV.

Spljetske starine moraju občarati svakoga, ali inače sâm grad nemože izkazati nikakvih osobitih novosti.

Bajamonti je doduše hotio, da se poput Dioklecijana proslavi kolosalnimi gradjevinami, al je sve zapelo rad nestašice novca. Bajamonti je u tu svrhu zamislio genijalnu(!) misao, da se utemelji društvo na dionice, kojemu bi bila svrha graditi svakojake zgrade u Spljetu. Da nabavi novaca, Bajamonti se je pričinjao i Niemcem i Talijanom i Rusom i — čudo nevidjeno! — Hrvatom, te je na taj način izmuzo i od biskupa Štrosmajera 40.000 for. To je družtvo stupilo u život pod imenom „Associazione dalmatica." Najprije se je sagradilo doista liepo kazalište, koje nosi ime „Bajamonti". Kada već imadu Mletci svoje procurative, pomisli Bajamonti, pa zašto si jih nebi mogao sagraditi i Spljet. I zbilja počeše graditi, sagradiše prvo krilo, al za drugo nebijaše više novaca! I tako zape sve. U tako malenom gradu dakako, da zgrade nenose onoliko, koliko bi imala nositi u nje uložena glavnica — i tako društvo dodje do propasti i već bi se bilo imalo davno likvidirati, ali Bajamonti znade pomoćju vlade i zadarske i bečke prividno održati društvo u životu — te sve tužbe dioničara ostaju bezuspješne. Računi se neizdavaju, dionice nenose ma ni krajcare, al dioničari bili bi sretni, kada bi dobili i desetinu od nominalne vriednosti svojih dionica!

Ako li se smetnu s uma uzroci, kako je to sve postalo, tad se mora priznati, da je Bajamonti znatno poljepšao Spljet sa (negda) svojimi privatnimi i toga društva zgradami. Bajamonti je napravio i „plinarsko društvo", te je tako Spljet jedini grad u Dalmaciji rasvjetljen plinom, pa je on i inače poljepšao grad sa pločnici i malenim ali ipak ukusnim perivojem. Nego pri tom treba uvjek na umu imati: „Sve je gnjilo u državi spljetskoj".

Bajamontova glavna želja jest, da izvede posljednju svoju osnovu, da bude Spljet glavnim gradom Dalmacije, te da Spljet postane novom rimskom Salonom. S takvimi liepimi sanjami lako je občarati prosti sviet, pa zbilja varošanin spljetski vjeruje, da će to sve izvesti njihov „ćaća“. Rad tog lokalnog patriotizma i jesu razdvojeni autonomaši u Zadrance i Spljećance, pa imadu i svaki svoje glasilo, prvi „Dalmatu“ u Zadru, a drugi „Avvenire“ (Budućnost) u Spljetu, nego kad treba nadglasati hrvatsku stranku, znadu se oni ipak naći na okupu.

Neki učeni Niemac reče o dalmatinskih gradovih ovo: *„Dubrovnik jest grad prošlosti, Zadar sadašnjosti a Spljet budućnosti.“* I doista Spljet jest grad budućnosti, dovoljno je pogledati na mapu, te se može uviditi, da će Spljet s vremenom procvasti ko malo koji grad na jadranskom moru, *ali taj budući Spljet neće biti Bajamontov Spljet, to će biti ono što mora da bude: hrvatski Spljet.* Solin je bio negda slavan, al to je bio rimski Solin, a Rimljana više neima na svietu.

Spljet je obnovljen sjao, dok ga je hrvatska kruna resila. *Spljet je vidio hrvatske knezove i kraljeve — Spljet je vidio sjajnu krunu kralja Zvonimira, al s propašću suverenosti hrvatske propade i Spljet grad. Spljetski biskup i kler ponosi se i danas sa negdanjom metropolitanskom crkvom spljetskom, kojoj je vlast sizala sve do Dunava — al napokon uza sve latinstvo njezinih glava to je ipak bila crkva hrvatska. Propade Hrvatska — propade i crkva spljetska a oživiti može samo sa oživljelom Hrvatskom!*

Rascvat Spljeta stoji do razvitih obćila, kojih dosad nije bilo. Spljet ima liepu luku, koja je u posljednje vrieme liepo dogradjena — al luka bez željezničke mreže nevriedi ništa. Godine 1873. počela se je graditi i malena željeznička pruga od Spljeta do Siverića, al ova neima druge svrhe,

nego da vuče ugalj u Spljet. Spljet će procvasti samo onda, kad ga željeznica spoji sa Bosnom i Hrvatskom — al to će ipak biti samo hrvatska željeznica! Te velim i opet: *Spljet nije upućen nego na hrvatstvo — samo s uskrsnulom Hrvatskom uskrsnuti će i Spljet!*

Nu može se za stalno uzeti, da bi Bajamonti i njegova družina rado pozdravili i hrvatski stieg u Spljetu, samo kad bi se izvršile njihove lokalne željice. Oni prijateljuju sa gospodom u Beču najviše s toga, jer se nadaju, da će im oni štogod pomoći — pa zbilja štogod su i postigli, čega inače nebi bili nikako. Bajamonti već odavna sliedi politiku „narodne koristi", kako je to stao Ljubiša u novije vrieme propoviedati narodnoj stranci, pokazav im primjerom sâm liepe plodove takve politike. U tom su Spljećani posve slični Riečanom.

Kad bude Hrvatska slobodna, postat će i Spljećani i Riečani najbolji Hrvati — oni će i jedni i drugi od milja proplakati nad uskrsnulom Hrvatskom!

Jedna od najvećih nevolja za grad Spljet jest, što neima žive vode, te si mora pomoći sa zdenci vode kišnice. Ljeti, kad dugo vrieme nekiši, grusti se čovjeku, kad mora piti po gotovo smrdljivu vodu. Al kad bi bilo volje i novaca, dalo bi se lako dovesti u Spljet vodu iz Solina, ta Dioklecijan si je sâm već pred skoro 1600 godina vodovodom doveo odanle vodu u svoju palaču.

Povukav se car Dioklecijan u zabit, sagradi si svoju palaču, al neimajuć vode, sagradi i vodovod, da mu bude pružao vode za njegovu palaču i za njegove vrtove. U Mosorskih planina izvire malena rječica, koja teče kroz liepe livade i zelene šumice, izlieva se kod Solina u more tjerajuć nekoliko mlinskih žrvnja. Od Solina do Spljeta bit će najviše

$^3/_4$ sata, a otaj kraj jest svuda skoro iste visine, zato nije teško bilo napraviti Dioklecijanu vodovoda. Taj se je vodovod još do danas dobrano sačuvao. Dug je do 5000 hvati, visok 5 a širok 2 stope.

Prvi trag toga vodovoda opaža se odmah kod Spljeta na cesti, koja ide u Solin, ali dalje neide više uz cestu već vijugajući se sjevero-istočno prolazi kroz vinograde i livade do same vode. Vodovod je napravljen od kamenja dobro okrečenoga, a iza svakih sedam hvati dužine nalaze se odušci, da može zrak obćiti sa unutarnošću za slučaj, da bi se vodovod gdjegod prorutio.

Kolika li kultura nebijaše negda u tih krajevih — a danas?!

Crtice iz Medjumurja.

Napisao Stjepan Mlinarić.

Da je kakova sreća u tom, kad koji narod puno susjeda imade, to bi zaista narod hrvatski puno sretan bio.

Prema sjeveru Niemac, prema jugu Turčin, prema zapadu Talijan, prema istoku Magjar; da ne spominjem toga blagoslova, što je od njih.

Kad tko ne ore, susjed odorava, pa tako i kod nas.

Mlaki smo u svem, manjka nam samo tvrda volja. Mi Hrvati u obće nismo bogati na tom daru, nekako nam je svud potreban gospodar.

Pa gledjte, sad ga i imamo. Tomu treba pokoriti se, veli se, i sve drugo pustiti na stran! Pravi robovi! Naš ponos je robski, i naše ponizivanje je robsko.

Rodi se nov gospodar, — proć sa starim. Prije bio Petar, a sada je Pavao; grdite Petra, na koliena pred Pavlom!

Mi smo mehak narod, nas u ruke uzeti nije težko. Na takav način postaše nam Magjari gospodari.

Ako ljudi vide, da ima čoviek veliko mnienje o sebi, da zapovjeda — glavno je, da zapovjeda — odmah misle, da ima i pravo, i da mu se treba klanjati.

Sva naša nevolja nastade ravno na taj način. Tko je uzeo prije palicu u ruke, bio je korporal.

Ako se skupi na primjer deset Engleza, govore odmah o podmorskom telegrafu, o Indiji, o suezkom kanalu; ako se

sastane deset Niemaca, prvi je na redu Schleswig-Holstein i ujedinjena Njemačka; ako se skupi deset Franceza, o ljubavi prvi je razgovor; ako se pak skupi deset Hrvata, odmah je na dnevnom redu pitanje o znamenovanju, o budućnosti i cielokupnosti Hrvatske, i to čisto u površnih crtah bez svakog dokaza. Žvaču i preživaju to pitanje kao diete kus pruževine (gumilastike); ni soka, ni pameti.

Čudna stvar! Kad se pomisli, da se ipak ništa ne radi. Sve je samo fraza.

Kad je godine 1860. jedan magjarski grof samo spomenuo, da bi dobro bilo, da se Medjumurje pripoji zaladskoj županiji, odmah bi izmoljena kraljevska dozvola, i previšnje riešenje od 5. i 22. siečnja 1861. oživotvori ju, a mi — mi smo šutili i tim zasvjedočili, koliko nam je do cielokupnosti Hrvatske.

Sada, kad se i zadnji vez trga, i sada šutimo svi, svi, svi, i narodno zastupstvo.

Uzvitlao se doduše po našem novinstvu prah, ali kakova ozbiljna rieč i tvrda volja nije se pokazala.

Reći koju o Medjumurju, o medjumurskih Hrvatih, njihovom sadanjem stanju i položaju, mislim, sveta mi je kao Medjumurcu dužnost tim više, što je upravo sada hora i čas, da pokažemo, da se nismo odrekli Medjumurja, koje je na magjarski kraj palo, kao zriela jabuka na susjedno zemljište.

* *
*

Medjumurjem (Insula Muro-Dravana, Muravonna, Murinsel, Muraköz) zovu onaj prostor, koji leži izmedju rieke Mure i Drave, te štajerskih planina. Kažu ljudi, koji svietom obilaze, da taj predjel spada medju ljepše na zemlji. Površina mu iznosi 16 četvornih milja, a naroda ima 65.000; prosjekom dolazi dakle na četvornu milju 4000 duša.

Dieli se na gornje, srednje i dolnje. Gornje naprama Štajerskoj briegovito je, dočim je srednje i dolnje velika ravnica, koja se pruža do utoka Mure u Dravu.

Prediel je zdrav, močvaram i baruštinam ni traga, jer ih ruka radina seljaka pretvorila u plodne poljane. Zrak je ugodan, tlo suho i rahlo, a samo na mjestih pjeskovito.

Jedine poveće vode su Drava i Mura; ima nekoliko manjih potočića, nu ovi ne imaju posebnog imena, već im je u svakom kraju i drugo nazivlje.

Mura se pri Legradu izlieva u Dravu, te je pri utoku ujedno i skrajna točka istočne strane Medjumurja. Na Dravi i na Muri ima sijaset mlinova, nu obično samo na jedno kolo.

Dravom i Murom plove šajke, te dovažaju obično daske iz Štajerske. Pred nekoliko godina plovio Dravom i parobrod, nu kako je Drava voda deruća i nestalnog korita, a jer ne ima nade skoroj regulaciji njenoj, to je i plovljenje prestalo.

Nizak položaj medj Murom i Dravom, zatim gore sa hrvatske, štajerske i ugarske strane, koje zatvaraju reć bi Medjumurje, čine, da je u njem zrak zdrav, da silnih vjetrova a ni jakih kiša nc ima, da su ljudi snažni, i da dosta dugo živu.

Rastlinstvo medjumursko ima svojstvo i sliku onog u srednjoj Europi. Poglavito drveće je hrašće pomješano sa jasenovjem, jalšami, grabri, topoli i osobito vrbami.

Šuma je u Medjumurju prema površini veoma malo, a one, što još obstoje, sjeku se dan na dan. Riedki su Medjumurci, koji bi vlastitu šumu imali; šume su obično vlastelinsko dobro, a vlastelin se i ovdje povadja za drugimi svojimi drugovi, te šume harači, drvo vozi u Beč i Trst, a na nove nasade niti nepomišlja.

Cielo Medjumurje zaprema većom stranom samo zemlje oranice; livada ima u većem obsegu kraj Mure, te se zovu obćim imenom „bereki“.

Zemlja je ponajviše crnica, ostalo je piesak, a ilovači nema ni traga, zato medjumurski lončari dovažaju ilovaču za svoju robu iz hrvatske strane.

Životinje su srednjo-europejske vrsti a kakvih osebina u životinjstvu ne ima.

Medjumurje prema svom prostoru i pogledom na susjedne zemlje, napučeno je vrlo dobro, jer nisu baš gusti predjeli, gdje bi na četvornu milju došlo 4000 duša.

Narodnosti su skroz hrvatske; Magjarom u pravom smislu rieči ne ima u Medjumurju ni traga.

Mužki u obće visoka su struka, a žene crnooke i tmaste.

Ljudi su ozbiljni, triezni, govorljivi i prostodušni, što im na srdcu, to im i na jeziku.

U Medjumurju uz hrvatski jezik čuješ nešto malo njemački, a još manje magjarski jezik. Sami Medjumurci govore jedino hrvatski. Akoprem u svietu lahko nauče tudj jezik, to ipak čujemo u Medjumurju samo poznati nam glas, glas naš, glas hrvatski.

Na odielo gledju mnogo, a u dolnjem Medjumurju nosi svaki na prsluku ušiveno ime i prezime, sa brojem tekuće godine.

Odielo im je košulja, široke gaće, prsluk i nizak šešir, pa kožuh iz ovčje kože, no naginju već na gradsku nošnju, a takovo odielo nose samo na svetčane blagdane.

Žene nose dielom crno, dielom bielo odielo, a poznato je, da se rado kite.

Svi su vjere rimokatoličke, osim nekoliko stotina Židova.

Duševna kultura je u Medjumurju osobito zastupana. Narod je moralan, pobožan i strogo se drži vjere. Iz toga se

može zaključiti, zašto su u Medjumurju najbogatije župe i najkrasnije crkve. Na početku i na kraju svakog mjesta naići ćeš ili na veliko propelo ili zidanu crkvicu. Ljudi se pozdravljaju sa pozdravom „Hvaljen budi Jezuš Kristuš“, nu opaze li na gradsku odievena čovjeka, tomu zažele odmah „dobar dan“. —

Predsudam vjerskim su osobito podvrženi. Rado polaze crkvu i proštenja, a znadu se i vruće bogu pomoliti.

Prema siromahom narod je vele milostiv, a u obće gostoljubiv.

Najveće je veselje Medjumurcu, kad mu sin postade popom, svjetske stališe ne trpi, a najmanje vojnika. Dogodi li se, da mu sina upišu medju vojnike, pa ma još četiri u kući bila: imadeš što vidjeti. Tu je trke najprije k župniku, ne bi li on htio učiniti sina proti krstnoj knjizi koju godinu mladjim ili starijim, zatim k bilježniku, sudcu, k liečniku, ne bi li htio zdrava momka učiniti bolestnim. Izvade tom prilikom iz škrinje i zadnje škude, koje su za boljih vremena u nju vrgli, pače znadem slučajeva, gdje su roditelji sina, da im ne bude vojnik, svakojakim škodljivim biljem učinili vječnim bolestnikom.

Medjumurje spada pod zagrebačku nadbiskupiju, ima 22 župe, a collatori su ponajviše grofovi Festetići ili „fundus religionarius“. Duhovni stališ, liepo ime, još ljepše dužnosti. Al je malo duhovnika u Medjumurju. Ovoj manjini čast; al većina ih spravlja samo u torbu, što više može. Svoje zvanje posvema zatajiše, a vrgoše se na speculacije; s teologijom u kut, a bože pomozi narodu! Zadnja im briga nauk Hristov, oni se otisnuli po ledini i šikarju svietovnom, oni se utrkuju sa neprijatelji hrvatskimi. Medjumurski popi vatreni su Magjari, ruju proti Hrvatom gdje i kako samo mogu.

Od takovih popova crni se Medjumurje.

Veći dio Medjumuraca živi jedino o ratarstvu. Medjumurje spada medju najplodnije predjele hrvatske, te proizvodi mnogo više žita, nego li što treba. Buduć je prema množini naroda premalo zemljišta, prisiljen je Medjumurac svaki i najmanji komadić zemlje izkrčiti i valjano obradjivati. Umnijim načinom težanja mogla bi zemlja još plodnijom postati. Manâ, koje prieče razvoj gospodarstva, ima više, a imenito: što se zemlja slabo gnoji, buduć se marva po pašnjacih pase, a polja s nestašice gnoja manje rode. Daljna zaprieka gospodarstvu nestašica je radnih sila, a i svakojake predsude. Nu uza sve to njihovo je gospodarstvo i poljodjelstvo ako ne prvo a ono medju prvimi u Hrvatskoj i Ugarskoj. Najviše se sije kukuruza, zatim pšenice, raži, ječma, zobi itd. Povrća sadi se samo toliko, koliko ga za kućnu potrebu treba. Duhan sade samo na nekih mjestih, ali pod nadzorom državnim. Voćarstvo propada sve to više, a i stočarstvo, oko kojega bi se onom brigom nastojati imalo, kao što i oko ratarstva, koj ipak nije na istom stupnju, na kojem bi moglo a i imalo biti.

Grčki neki mudrac, videć kako Megarani poglavito nastoje oko oplemenjivanja ovaca, reče, da bi volio biti megaranski ovan, no sin. Da taj mudrac dodje u srednje Medjumurje, rekao bi sigurno, da bi volio biti Medjumurčev konj, no sin, jer toliko nastoje oko konja. Konja imade teretnih i laganih. Dok nije bilo željeznica, Medjumurac je svojimi teretnimi konji unapredjivao trgovinu. On bi natovario robe u Varaždinu, odatle prošao Štajersku, Kranjsku, sve do Trsta, pače i u sjevernu Italiju. Nije se s toga čuditi, kad mnogi znadu pripoviedati o Trstu, Gradcu, Ljubljani i drugih gradovih, kao o svom rodnom mjestu. Nu sa željeznicami prestade to, te je Medjumurac prisiljen obradjivati polje, dočim se je u ono vrieme po svietu klatio. Konje tako štede, da mnogi radje dva dana pješke ide, no da bi upregnuo konje! dapače imade

primjera, gdje si je Medjumurac pogodio vozara, a konji mu se kod kuće u štali ljenili.

Karakteristične su crtice, kako Medjumurci konje vole. Ja ću samo dvie spomenuti.

Otac se vrati s puta, a kad mu sin opazi, da mu miljenika „ficka“ neima, upita si otca:

„Japa, a gdje je ficko?

„Poginuo je tam pri Ljubljani.“

„O da bi bili radje vi“, odvrati ljubežljivi sin, i reče: „Ali je to bio konj, kad sam ja zaviknuo: „ficko, hajsa, rajsa, hi, on skoči, i svi smo se po grabi iskali“.

Drugi opet reče: „Ja ženu rado imam, ali konja ljubim“.

Čudno — ali istinito.

I bube se prije u velike gojile po Medjumurju. U Prelogu obstojaše i svilana, nu god. 1848. a uz to bolest svilaca god. 1855. ubitačno djelovaše na svilarstvo.

U gornjem Medjumurju cvate osobito vinogradarstvo. Medjumursko je vino crno ili rumeno, te reže. U srednjem i dolnjem Medjumurju ne ima vinograda radi velike ravnice, već posjeduju vinograde ili na hrvatskoj, ili na ugarskoj strani.

Trgovina sa konji, koja se u veliko tjera, u rukuh je prostoga puka; dočim svu ostalu trgovinu a osobito onu sa žitom, imadu u rukuh Židovi.

Osim paromlina ima tvornica sladora u Čakovcu.

Blizu Čakovca u mjestu Sv. Križ posjeduju grofovi Festetići veliko imanje, na kom se sa strojevi radi.

Sredinom Medjumurja prolazi južna željeznička pruga, a imade tri kolodvora, u Čakovcu, Kraljevcu i Kotoribi, te je nade da će mnogo koristiti.

S hrvatskom stranom spaja Medjumurje osim manjih prevoza most kod Varaždina i veliki brod u Prelogu; a sa

stranom ugarskom most na Muri, koji je god. 1872. na novo sagradjen, pošto su ga g. 1848. radi ratnih osnova porušio bio.

Sajmova, koji su najznamenitiji promicatelji trgovine, imade Medjumurje veoma malo.

U novije vrieme ustrojiše se dvie štedionice, jedna u Čakovcu, a druga u Prelogu, inače je svaki početak u poljodjelstvu i obrtnosti upućen na privatni kapital.

Za prosudjenje duševne naobrazbe pravim su mjerilom pučke škole. Škola ima u Medjumorju 37, od kojih je samo jedna glavna škola sa 4 razreda u Čakovcu, a druge su sve pučke sa 3 razreda.

Djeca polaze školu u većih postotcih no u Hrvatskoj. Razlog će tomu glavni biti taj, što svako poveće mjesto ima svoju školu. Nastavan jezik je još uviek hrvatski. Po naredbi ugarskog ministarstva imao bi se u školah učiti i magjarski jezik, nu to dosada uspjelo nije, jer većina učitelja magjarski ni neumije. Da ipak dužnosti zadovolje, dadu djeci naučiti pojedine izreke na izust, i to stanovitim redom. Nu upitaš li diete slučajno redom obratnim, eto ti prizora, kakav je i neki višji častnik u bivšoj našoj krajini s njemačkim jezikom doživio.

Dok ovako škole stoje, nije se bojati, da bi se narod pomagjario.

Školske su knjige dosada bile one iste, koje se i ovdje rabe, nu učitelji, s malom iznimkom, takovi su lienčine, da jim para ne ima. Ja bih se okladio, da ako Medjumurac gdje drugdje, izvan svoje kuće, ne nauči magjarski ježik, da ga u Medjumurju, a ponajmanje u školi, nikad naučiti neće.

Inače narod čita rado, samo da ima što; mladež i odrasli mole se bogu iz knjiga, a samo stariji nose brojanice u crkvu.

Da li ima u Medjumurju narodnih pjesama, i kakove

su te — ne mogu uz najbolju volju čitaoca obilnim odgovorom poslužiti.

Istina je, da mladež rado pjeva, ali sve te pjesme i sadržajem, a poniekle i melodijom mirišu nekako po crkvenih napjevih. Ja mislim, da je tomu razlog taj, što su duhovnici, a osobite Isusovci priekim okom gledali na narodne pjesme. Oni ostaviše pjesmi napjev, ali joj promieniše sadržaj tako, da je umjesto ljubavi, junačtva itd. predmet pjesmi svetac, mati božja ili što drugog nabožnoga. Napokon ako i ima još koji ostatak od narodnih pjesama, i to je težko pokupiti, jer djevojke i snaše od prirodjene im stidljivosti nisu voljne svakomu, a najmanje na gradsku odievenu čovjeku, pjesmu u pero kazivati.

Srednja učilišta polazi mladež u Varaždinu ili u Kaniži.

Družtva za naobraženost pučku neima nikakovih, al ne ima ni čitaonice, ni novina, ni seoskih biblioteka.

Obstoje dva vatrogasna zbora, jedan u Čakovcu, a drugi u Prelogu, a commando im ko i u Zagrebu (bar do ove godine) — njemački.

Slobodnog kr. grada ne ima nijednoga. Primakneš li se komu mjestu, vidiš prosutu hrpu liepih kuća, gdje se promaljaju izmedj zelenoga drvlja, gdjegdje na okupu više njih, gdjegdje osamljene pored liepih vrtova.

Ulice su obično duge, kuća do kuće upored, a kraj svake kuće vrt sa ogradom.

Najljepša su mjesta (kažiput na magjarskom jeziku veli im „mezö város“) u srednjem Medjumurju, kuće većom stranom zidane, a gospodarstvena zdanja u liepom su redu, ukusno sagradjena i pravilno po zemljištu poredana. Svrneš li okom u daljinu, to ti u sunčanom sjaju zatrepeće mala varošica ili tiho selce, koje se promalja iz valovite ravnice, kao bielo jadro na sinjem moru.

Gledeć na upravu spada Medjumurje uslied previšnje odluke od 5. i 22. siečnja 1861. kraljevini Ugarskoj, a pod županiju zaladsku. Podieljeno je na dva sudbena i na dva upravna kotara, sa sielom u Čakovcu i Prelogu.

Obćina imade 27., a samo se po sebi razumije, da je i kod sudova i kod obćina uredovan jezik magjarski.

Na ugarski sabor šalje Medjumurje dva zastupnika. Izborne pijače i kortešovanja cvatu prilično u Medjumurju. Narod hrli rado na birališ̌te, ali je pri izboru uviek vojske, koja biesne duhove kroti i koja jednu političku stranku od druge razstavlja. Narod je politički nezreo. Ne ide Medjumurac na birališ̌te, da dade iz osvjedočenja glas svoj kandidatu, ne pojmi važnost izbornoga čina, već glasuje, samo da glasuje.

Gornji su Medjumurci obično pri izboru mirniji no dolnji, gornji ne mienjaju tako brzo kandidate kao doljnji; gornji rekao bi ja, su konservativci, a doljnji radikalci.

Kroz tri saborske periode bio je zastupnikom gornjeg Medjumurja neki g. Szábo, koj je u devet godina samo jednom u sabornici prosborio, a i tada o tom, hoće li ministar za bogoštovje i nastavu nastojati, da se katolički svećenici u Medjumurju izuzmu izpod nadležnosti zagrebačke nadbiskupije te radi podignuća ugarskog duha u tom predjelu podvrgnu kojoj magjarskoj biskupiji.

Sličnu toj interpelaciji reče i zastupnik dolnjeg Medjumurja g. Remete na početku ovoga saborskoga zasjedanja, a ministar im dakako odgovori, da on osjeća to zlo i da je poveo dotične dogovore.

Šaljuć Medjumurci tu gospodu na sabor, nisu ih sigurno zato birali, da nje odtrgnu od zagrebačke nadbiskupije, a mogu sasma stalno reći, da si narod u obće toga ne želi, osim možda kojega popa ili nadutoga kaputaša. Nedostojno je zastupnika

da radi proti volji i proti interesom svojih birača, te da ih iza ledja prevariti kani.

G. Szábo propade svojom kandidaturom za posliednjih izbora, te bude izabran župnik Molnar, koji se je, da poluči zastupnički mandat, poslužio sredstvi, koja nisu dostojna ni svjetovnjaka, a kamo li duhovnika. Upitao sam neke, zašto su birali Molnara, a oni mi rekoše:

„Jest, gospodin su Szábo bili devet liet ablegat, vezda naj bu nešče drugi, zakaj si nebi premenili“.

Kako sam prilično obćio s narodom, zapitah mnoge, bi li si željeli opet pod Hrvatsku doći? — Čujte, što mi odgovoriše:

„Nam je svejedno, bili pod Hrvati ili Magjari, štibra se mora svagdje plaćati, samo neka nam je mir.“

Druge upitah opet: A gdje vam je bilo bolje, pod Hrvati ili Magjari?

„Bolje je bilo, odvratiše mi, pod Hrvati; jer su hrvatska gospoda bolje plaćala predprege, no magjarska sada plaćaju.“

Kamo ćete veći materializam!

Pitah mnoge: Što si ti, Hrvat ili Magjar?

„Ja niti sam Hrvat, niti Magjar, već sam Medjumurac. Magjar nisam, kajti ne znam magjarski, a vi pak Hrvati ne imate svoga stalnoga imena. Jednom ste se zvali Ilirci, jednom Slavjani, sada Jugoslavjani, a sada opet velite, da ste Hrvati. Mi smo bili, pak i ostanemo Medjumurci, toga nam imena nitko uzeti ne može.“

Pomislih si odmah u duši, kako dobro zbori, i kako bi mi se još bolje bio narugao, da sam mu spomenuo, kako se kod nas neki vole zvati Srbi, no Hrvati.

Eto kamo nas je dovela ta vražja genealogia!

Jelačić i Košut dobro su im još u pameti od g. 1848. Nu Košut je u boljoj uspomeni od Jelačića, a tomu će valjda

biti uzrok taj, što su Jelačićeve čete polazeć u rat proti Magjarom baš nemilice harale Medjumurjem. Pripoviedah im, kako je Jelačić potukao Magjare, a oni mi odvratiše na to: „Jelačić je išao ciele glave u Magjarsku, a kući se vratio potrte“.

Pa mu dokažite, da ne ima pravo, a mi ipak tako rado o toj dobi sanjarimo.

Znamenitija mjesta u Medjumurju su ova:

Čakovac sa 2000 stanovnika, nekoč svojina grofova Zrinjskih. U priznanje svestranoga revnovanja Nikole Zrinjskoga za obću sjegurnost u onih burnih vremenih, pokloni mu kralj Ferdinando Medjumurje na vječna vremena. Izkusiv Nikola za turskih ratova, kako je to njegovo vlastničtvo od osobite strategičke važnosti, pa da ne će biti s gorega imati tudjer čvrstu koju točku, na koju bi se moći u sgodno vrieme osloniti, sruši stare utvrde Čakovca grada, te ga prema zakonom tadašnje taktike utvrdi. Navali visoki nasip okruživ ga debelim zidom i kulami, izkopa duboke šanceve te napusti u nje vodu. U grad se moglo ulaziti samo na jedna vrata po dvijuh drvenih mostovih. Kraj vrata podigne toranj providiv ga bijućom urom, a u tvrdji sagradi palaču, koja je sve do danas u svojoj cielosti uzčuvana.

Kad je Nikola braneć Siget pao, ponesu Nikolinu glavu u obiteljsku grobnicu u samostan sv. Jelene kod Čakovca. Sa Zrinjskimi postade u XVI. i XVII. vieku cielo Medjumurje znamenitijim, a ponajpače Čakovac grad.

Poznato je, kako su turski poslanici za Petra Zrinjskoga češće kucali na čakovačka vrata i nastojali Petra sklonuti, da s njihovim carem stupi u dogovor. Poznato je, kako su se dogovori god. 1670. poglavito u Čakovcu vodili. Poznato je napokon, kako se je u Čakovcu sakupljala vojska proti Leopoldu, kako se je cieli pokret ugušio, kako je general Spankau

vodio na Čakovac vojsku, i kakov udes postiže duhovitu Katarinu, koja odluči sama braniti Čakovac grad. Osvrnimo se u duhu na tu dobu, da suza usahne, a uzdanje proklija. Danas je Čakovac mala varošica, ako hoćete i glavni grad Medjumurja. Trgovina sa žitom u veliko se tjera, jer nuz grad ide željeznica. Imade i samostan sv. Franje, a čakovački otci dobri su Hrvati.

Idući iz Čakovca kraćim putem prama Varaždinu, moramo proći kroz koršanski lug. Na dnu luga bieli se kamen, na kom se još mogu čitati ovi stihovi:

„Hic jacet invictus condam, interfectus ab Apro
Zrini, praeda suis hostibus apta magis.
Qui condam ferox omnes superaverat hostes
Victor, ab immani vincitur ipse fera.
Ille quidem finivit opus, vitaeque labores
At Patriae infelix incipit esse labor.
Ille quidem nostros mirabitur aethere casus.
Flebit et illius nostra ruina necem.
Sors bona nil aliud mediis servavit in armis,
Eripuit fato sors mala nil aliud.
Quam sit in humanis sors impia proxima rebus,
Mortis in hoc speculo quisque videre potest.“

Grob je to Nikole Gjurina Zrinjskoga, brata Petrova, Koliko si je on zasluga stekao za Ferdinanda, koliku je silu pokazao u boju s Turci, a koliko je puta obranio Medjumurje! Narod ga prozva drugim Škenderbegom, a nije bilo okrunjene glave u Europi, koja ga nije il nadarila, il barem pohvalno spomenula u svojih saborih. Narod pripovjeda, da bana iznenada zadesi nesreća, jer nedobitnoga junaka u tom hrastiku zakla slučajno vepar. Nu znade se, da se je u ono vrieme u potaji radilo proti njemu, da se je sumnjivim okom na njega gledalo, a ta sumnjičenja svrše napokon u koršanskom lugu njegovom smrti godine 1664.

Prosti kamen označuje grob muža, koji je svojim vojevanjem izašao na glas kao junak, a postao banom hrvatskim već u 30. godini.

Kraj Čakovca neznatno je sada mjesto Nedeljišće.

Medjumurje bijaše god. 1570. središte protestantizma, koji nadje osobitu podporu u porodici grofova Zrinjskih.

Pod njezinom zaštitom osnovana bje u Nedelišću prva hrvatska tiskarna. Glavni njezin podupiratelj bijaše grof Juraj Zrinjski, sin Nikole Sigetskoga. Uvidiv da je izdavanje dobrih knjiga narodu najpreče, dade štampati u duhu protestantskom sv. pismo i kršćanski nauk, kako ga je bio priredio župnik Miško Bučić. Malo je koja tih knjiga prošla na hrvatsku stranu, jer su na dva kraja zaplienjene i spaljene. Jedan jedini proizvod nedeljičke tiskarne, a ujedno i najstariji spomenik kajkavske knjige, sačuvao se, a to je Pergošićev prevod Verböczievog Tripartituma, štampan u Nedelišću god. 1574. Iztisak ove naše književne i tiskarske riedkosti čuva se sada u knjižnici zagrebačkog sveučilišta.

Prelog, liepo mjesto sa 4000 stanovnika na lievoj obali Drave. Znamenito je bilo radi svilane, u kojoj je sada domobranska kasarna. Kraj Preloga neznatno je mjesto Cirkovljani. Veli se, da su Božjaci ili Templari ovdje imali svoj posjed, a narod jih se sjeća pod imenom „čerleni fratri“.

Na desnoj obali Mure leži mjesto Kotoriba. Ima željezničku postaju, a stanovnici su poznati kao veseljaci, a još i danas se pjeva:

„Kotoriba dugo selo
„Svako diete je veselo“.

Blizu Štajerske je Štrigova, rodno mjesto sv. Jeronima, zaštitnika hrvatskog sv. jeronimskog družtva. Tudi raste dobro vino.

Medjumurje starinom pripadalo je Hrvatskoj, nu se o njeg

uviek zadievali i pregonili Magjari, dok nije previšnjom odlukom od 5. i 22. siečnja 1861. odtrgnuto od varaždinske županije a pridieljeno zaladskoj. Još mi je u pameti, kako su se te godine na svih tornjevih i javnih sgradah vijale magjarske zastave. Narod je veselo za onda prigrlio taj dogodjaj, jer su mu bile obećavane „stare pravice", nu sad su uvjereni, da bi im pod hrvatskom vladavinom i glede „pravica" i glede jezika mnogo bolje bilo.

Pitanje o spojenju Medjumurja sa Hrvatskom češće je predmet razgovorom, pak se i kandidati u podravskih naših kotarih sjećaju u svojih izbornih programih Medjumurja, ter obećavaju, da će nastojati, da se ono pripoji varaždinskoj županiji. Nu za vrieme saborskog zasjedanja obećanje svoje tim vrše, da — šute. Tako je bar učinio g. Antolek-Orešek. Medjumurje nazva jedan govornik „od majčinih prsiju nesmiljeno odtrgnutim čedom".* Izgubismo Medjumurje, staru tu bezdvojbenu svojinu našu; izgubismo Medjumurje čistom hrvatskom krvju napučeno; izgubismo Medjumurje, koje predji naši početkom 18. vieka pod banom svojim proti ugarskim buntovnikom osvojiše, posjedoše kao što to čl. III. sabora našeg od god. 1704. svjedoči; izgubismo Medjumurje baš u onaj čas, kad bi svi politički nazori i razlozi zahtjevali, da se u to pitanje ne dira, jer kad bi i zbilja pravo Ugarske na Medjumurje tako nedvojbeno bilo, kao što nije, ipak nije zaista vriedno bilo, da se sbog te krpe hrvatske zemlje rane medju zavadjenom braćom diraju i pozliedjivaju baš u onaj čas, kad bi se svimi silami nastojati imalo, da se razjareni dusi čim više ublaže, da se medjusobne simpatije čim više umnože i toli žudjeno pomirenje i bratski savez uskori. Izgubismo velim Medjumurje baš u tih okolnostih, a onaj oštri mač, koji je čedo to od majčinih prsiju nemilice odsjekao, bijaše izraz tvrde

* Vidi Saborske spise od god. 1861.

volje magjarske, da se ugarske županije imadu u stare svoje granice opet povratiti

Budimo oprezni. Medjumurje nije izgubljeno! A susjedom našim valja nam reći: *liberi sumus, et non mancipia; liberi sumus, non quidem regno, sed regi communi subjecti; liberi sumus, et non partes adnexae!*

Pobratimstvo u narodnoj pjesmi.

Napisao Aleks. Mihajlo Pavković.

„Volim brata od očinjeg vida; za brata bi crne oči dala“, pjeva djevojka Hrvatica. U te jednostavne ali uzvišene rieči pretače ona žarko ono čuvstvo, što ga goji za mila brata svoga. — Jednako miluje i bratac seju. A o ljubavi braće liepo pjeva narodna pjesma hrvatska:

> Koliko se braća milovala
> Pod njima se dobri konji ljube.

Velike je ciene kod naroda hrvatskoga ljubav rodbinstva. On ga broji do devetoga koljena. — Tolika ljubav prama rodbini bijaše uzrokom, što je svoj svoga često obilazio. Bilo da ga upita za lahko zdravlje, bilo da mu pomogne o djelu i muci, bilo da mu dodje na čast i slavu. Nu ne bijahu vrata otvorena samo svomu, i tudji bijaše svagda dobro došao. Od prastarih bo se vremena spominje gostoljubnost naroda hrvatskoga. Tako se u dobra gospodara znalo naći družtva iz bliza i daleka bud o časti bud o djelu. A kad bi sva čeljad dokona bila, sjeli bi oko ognjišta, te slušali priču i pjesmu o junačtvu i slavi djedova svojih. Tim se je načinom gojila sviest narodna, tim čvrstila vjera u vlastitu snagu, a tim ponajpače pospješivalo udruživanje narodnih junaka oko jednoga ognjišta. To bi se drugovanje opet u burna vremena nasporilo u još čvršći vez, u uzajamnu zaštitu i obrambu, a postiglo svoj vrhunac u pobratimstvu.

Već iz mladosti svoje junaci druguju i vježbaju se u oružju, a poodrasli polaze u četu, da tamane dušmana domovine svoje. Tu se upoznadu i zavole, sklapaju medjusobno prijateljstvo, te se u pogibeljnu času pobrate:

Bratimim te Bogom velikijem
I našijem svetijem Jovanom
Po ubavu zakonu našemu. —

To je stalan izraz, kojim se uglavljuje vječni vez pobratimtimstva, a svaki — bio tko mu drago — dužan ga je za Boga primiti, jer bi ga inače stigla kazan božja. — Tako turski car i carica zaklinju i sine Kraljevića Marka, da im izbavi milu kćerku od Arapina. Ali neda se Marku ludo gubiti glave. Nu kada će ga djevojka Bogom bratimiti, šalje joj poruke:

Jaoh meni moja posestrimo
Zlo je poći, a gore ne doći.
Da s' nebojim cara i carice,
Ja se bojim Boga i Jovana.
Baš ću poći, da ne ću ni doći. —

Pa makar ga i glave stalo, primiti će svaki ponudu bratimstva. I najsuroviji čovjek oćutiti će moć one zakletve. Isti će joj se krvnik odazvati, premda je u njega srdce od kamena.

Vode junaka nedužna na stratište. On jadan ni ne zna rad šta će ga smrt snaći, pa kako će si pomoći, da barem to sazna? Bratimit će dva mlada krvnika:

„Bogom braćo dva dželata mlada
Nemojte me odma objesiti,
Vodite me caru roditelju,
Da ja pitam roditelja svoga,
Zašto mene hoće objesiti.“
Dželati su, al su milostivi,
Oni staše suze prosipati.

Divno li je narod naš shvatio tu ideju pobratimstva! Ta njim eto svu surovost blaži. Pred njim istomu krvniku srce se topi.

Zato mu narod ni ne stavi nikakovih medja, ne učini razlike medju braćom, van se jednako bratimi i bogat i ubog i odličan i prost. — Plemenita gospodja bratimi svoga vlastitoga slugu, govoreć mu:

> **Bogom brate Vaistino slugo**
> **Višnjim Bogom i svetim Jovanom**
> **Do sad si mi vierna sluga bio,**
> **Od jako si mio pobratime.**

Nadju li se jednom vierna dva pobratima, to se oni miluju kao rodjena braća, te je pobratim jednako što i brat; ljubav pobratimova isto je tako sveta, kao i ljubav bratova; kako no nam se to liepo u narodnoj pjesmi izriče:

> **O Ivane, dà moj mili brate**
> **Nerodjeni, kano i rodjeni. —**

Jedina je ta razlika, što se brat zove bratom po krvi, a pobratim bratom po Bogu. Dakle još plemenitiji i uzvišeniji vez. — Zato se i paze pobratimi kao rodjena braća. Jedan je drugomu i u svjetu i u nevolji i na časti. Često se oni obilaze, pa nema svečanosti ni svatbe ni krstna imena, gdje ne bi pobratim pobratimu uzovnik bio. Prevaliti će junak i polja i planine, da se nadje pobratimu o slavi. A ovaj očekujuć ga pokazuje gostoljublje svoje u podpunoj mjeri. Tu sluge u svečanu ruhu služe vino i rakiju, tu starica majka namiče svakovrstnu djakoniju, a domaćin šeće milu pobru na doček:

> **Ruke šire, u lice se ljube,**
> **Za lahko se upitaju zdravlje.**

Nu mu pobre — da vrati milo za drago — donosi vesele glase. Pohodio mu dragu. Uzpinjao se na visoke pendžere, da vidi je li živa, je li zdrava, pa vidio, da je za udaju, te

mu svjetuje, neka ju vodi bielu dvoru svomu starici majci na zamjenu.

Često se dogadja, da i sam pobratim za pobratima vjerenicu snubi:

Uzet ću te za Milana svoga,
Za Milana Bogom pobratima,
Koji me je Bogom pobratio. —
Ja ću tebi kum vjenčani biti.

Ali makar i bila ljubav tolika, to ipak znade pobratim i ukoriti, gdje to treba. — Tako Marko Kraljević spočituje svomu pobratimu begu Kostadinu tri nečovječtva: što nije sirota nahranio, što je starost zapostavljao, te što mu ne vidje roditelja za stolom; pa mu se ne će ni u dom da svrati.

Uzorom pobratimstva, kako nam ga narodna pjesma pjeva, možemo uzeti Marka Kraljevića i Miloša Obilića, dva hrvatska junaka od starine. Koliko se vole, jedan bi za drugoga dao oko iz glave. Jaše oni jednom uz Miroč planinu, milo besjedeći i dragajući se:

Pojezdiše do dva pobratima
Preko krasne Miroča planine:
Ta jedno je Kraljeviću Marko,
A drugo je vojvoda Milošu.
Naporedo jezde dobre konje,
Naporedo nose koplja bojna.
Jedan drugom bielo lice ljubi
Od milošte do dva pobratima.

Driema Marko, obhrvao ga težak san, pa moli pobratima svoga, neka mu pjeva, neka ga razgovara. Ali kako će jadan, kad je sinoć pjevao s vilom Ravijojlom, a nadpjevao ju; te mu zaprietila ustrieliti ga, čuje li da još gdje popieva. Znade on, da je vila u Miroču, pa će u brzo biti nesreće. Velik je tu sukob: amo želiš ugoditi pobratimu, onamo ti život o vlakancu. A ma ga i života stalo, zadovoljiti će on plemenitu

*

čuvstvu, zabaviti mila si druga. Kliče Miloš, stade popievati. Udarila junačka jeka nebu pod oblake, pa se odbila, te se gorom razlieže. Sva gora ječi. Ali iz gore odjekuje glas vilin, rada bi junaka nadpjevati; nu:

Ljepše grlo u Miloša carsko
Jeste ljepše, nego je u vile.

Kad to vidla vila, zape strielu o tetivu, pogodi ga u srce živo. Miloš ciknu. Marko se prenu iza sna. Vidje što bi. Pusti šarcu uzde nalagano. Natište ga za vilom; ali je pustnik stići ne može, jer je stala zamicati u oblake. Ljuljnu Marko topuzinom, pade vila na crnu zemlju. Tu bi jadna bila izdahnula pod udarci težka buzdovana, da nestade Marka Bogom bratimiti. Jer koliko je Marko rad osvetiti mila brata, toliko je milostiv na Boga, te je pušta u goru, da bere trave vidarice, da mu vida pobratimu rane. Što ona rado i čini; a dva se junaka opet zdravo i veselo povratiše bielu dvoru svomu. Vila osta u gori, učeć druge sestre svoje, da se ne zamieraju junakom, kakav je Marko i Miloš.

Tu vidimo pobratimstvo u dvie glavne crte: jedno, kako je spreman pobratim za pobratima i u malenoj stvarci isti život žrtvovati; a zatim, kako onaj drugi pun gnjeva i osvete radi smrti svoga druga, pobraćen od neprijatelja prašta i s njim se izmiruje.

Tako isto i Miloš jednom poklanja Arapu život na mejdanu, kad ga je ovaj već svladan pobratio. Jer pobrati li se i najljući dušmanin, dužan si mu to za Boga primiti; strašno bi bilo da si tad njegovom krvlju ruke okaljaš.

Plemenito je to pobratimstvo. Vidjesmo, kako se ono goji svakom sgodom i u miru i u nevolji, i u dvoru i na putu, i na časti i na mejdanu. Ali kad nastanu zla vremena, kad zatutnji oluja svom domovinom, kad zaharči pitome zemlje divlji Turčin, tad se još ljepše i uzvišenije iztiče krasna za-

misao pobratimstva, tad je vez tim čvršći i jači. Jer koliko se braća dosad milovaše i ljubiše, toliko se sad štite i brane, a svi zajedno odbijaju nasrtaje od ljubljene domovine svoje. Koliku je moć i snagu stavio narod hrvatski u tu ideju pobratimstva, vidimo odatle, što su dva tri vierna pobratima kadri odoljeti čitavoj vojsci.

Već čim se zabuni, čim se ratovi porode, poručuje pobratim pobratimu iz daljine: čuvaj se brate toga i toga, o glavi ti se radi. Pak se onda sgrću svi u čete, da tako složni bojak biju proti zajedničkomu dušmaninu. — Dogodi li se pako nesreća, da se koji odieli samotan od družtva, te neznalice nagazi na silne dušmane, tad se on ne nada ni odakle pomoći, van od Boga i vierna pobratima:

Bogdan ječi sva poljana zveči;
A neviče: „jao meni majko!“
Već on viče: „jao meni Marko!“

jerbo znade, da:

Tu danaske ne pomaže majka,
Nema majke, a nema ljubovce,
Nigdje nikog do Boga miloga,
Mila Boga i dobroga druga.

A i nije ga tvrda vjera u pobratimstvo prevarila, jer ga pobratim u najzgodniji čas izbavlja.

Nu stigne li ipak koga nesreća, te tužan padne u tamnicu, onda doglasuje Bogom pobratimu i zaklinje ga u ime bratstva, da ga oslobodi robstva. — Tako Črnojević Gjuro, padši u tamnicu, veli pobratimu svomu:

„Pobratime Dojčeviću Vuče
Brže li me brate zaboravi
I hljeb i sol pod noge postavi.“

Sad je na ovomu red, da vrši svoju dužnost, da izbavlja druga ili za blago ili na junačtvo. On to rado i čini, ne žaleć blaga a i prolievajuć svoju vlastitu krv, ako uztreba.

Kadkad gospodar pušta utamničena junaka na Boga na jemca k bielu dvoru njegovu, da donese blaga za odkup. Ali u to vrieme mora netko za nj pasti u tamnicu. A tko će to učiniti, ako ne vjeran pobratim?

Iztače se Lakić Huseine:
„Pobratime od Hrvata Mato
Ja ću za te pasti u tamnicu
Dok otideš i opet se vratiš.“

Pa što više dade se junak za svoga pobratima i pogubiti, jer za mila prijatelja sladko je i čemernu kupu izpiti.

Nu ne brate se samo junaci iz bielih dvorova, već i junaci iz zelene gorice. I hajduk ima svoga pobratima. Jer kad ciča zima nastane, kad bieli snieg zemljicu pritisne, a biesna bura hrašće po gori lomi, onda nije hajduku stanka više u gori. Svaki si traži zimovišta. Neki će k bratu, neki k staroj majci; a koji od roda nigdje nikoga nema, zimovati će kod dobra pobratima. Znade bo, da će mu tuj biti kano u dobru domu svomu. Pobratim ga iskreno dočekuje, a snaha ga služi i nastoji kao rodjenoga brata. Nu nije ni junak na nju zaboravio, zove ju milom snašicom, a ljubi ju kano i sestricu, te joj je donio liep darak iz gorice:

Pa izvadi tri niza dukata:
„Na to tebi mila snaho moja,
Odavno ti dohodio nisam,
Ni ponuda kakvih donosio.“

Koliko je junaku mila ljuba pobratimova, liepo nam pokazuje Kraljević Marko. Dobio on jednom Turčina na mejdanu, pa da će ga objesiti. Ali ga ovaj stao Bogom bratiti, nudeći mu svoje dvore i kadunu viernu ljubu, samo da mu život pokloni. Nu Marko mu odgovara:

O Turčine, živ te Bog ubio,
Bud me bratiš, šta mi ljubu daješ?
Meni tvoja ljuba ne trebuje,

U nas nije kano u Turaka,
Snašica je kano i sestrica.

Vidi se dakle, da narod drži pobratimstvo ne samo prijateljskom već i rodbinskim vezom, jer se pobratimova žena nazivlje snašicom, a i smatra se kao žena rodjenoga brata.

Dopadne li junak težkih rana, kojim jedva da će odoljeti, a namjera na nj pobratima mu namjerî, to ovaj ne žali ni truda ni blaga, ne bi li mu kako ranâ izliečio:

Moreš li mi dragi pobratime
Moreš li mi rane preboljeti,
Da ti gradim mekane meleme,
Da te nosim, pobro, mome dvoru,
Mati moja da ti rane vida,
Ljuba moja da stere postelju,
Seja moja da te vodom poji.

Doista već nemože nježnije biti izražena ljubav pobratimska. Ona njega, kojom bi rado bolnu ugoditi, ona briga, kojom bi ga rado smrti oteti, onaj način, kojim ranjena druga nagovara, tako je umiljat, da te u srce dira.

Pa budući je ta bratinska veza tako idealna i uzvišena, tako trajna i nerazriešiva, to se svaka i najmanja povreda smrću kazni. Prevari li tko pobratima, platit će to glavom. Jer tko tako sveto prijateljstvo vriedja, taj je dirnuo u poštenje i vjeru naroda. Zato i nema većega zadovoljstva, nego osvetiti se onomu, koji je to počinio:

Izsjekoše bega na komade,
Osvetiše Bogom pobratima,
Pa odoše zdravo i veselo.

Tim je predočeno u glavnom pobratimstvo, što ga sklapaju dva druga vršnjaka. Narod ga je plemenito shvatio, a pjesma narodna krasno opjevala. Nu imade još prekrasnih crta te prijateljske spone — napose posestrimstvo.

Junak, našav se u nevolji, posestri djevojku ili uzvratno djevojka pobrati junaka. A čini se da je to još uzvišenija crta u narodnjem karakteru od one prijašnje, jer nam pokazuje s jedne strane, kako je slaba i nježna djevojčica kadra i voljna pomoći junaku, kako postaje srčanom i smjelom junakinjom, kada je pobratimu biti u nevolji; s druge pako strane, kako junak, premda rodjen samo za boj, svagda štiti i brani nevinost djevojačku. A to je upravo jedna od najplemenitijih crta pobratimstva.

Sudbina nosi junaka po bielom svietu, da se bori i da ništi neprijatelje svoje domovine. Nu težko je prolaziti tudjimi krajevi, gdje nigdje nikoga svoga nemaš, gdje možeš svaki čas onako samotan ograjsati. Treba dakle da si potražiš dobru dušu, vierna prijatelja, na koga te slučajno kob nanese. — Junak prolazeć tudjinom — obično Turskom — nema se kuda svratiti van u krčmu. Sestri dakle krčmaricu višnjim Bogom, da ga Turkom ne prokazuje, te da mu dade u svojoj kući zaklona. Djevojka srca junačkoga prima to za Boga i čuva ga pod svojim krovom. Od to doba zove on nju Bogom posestrimom, a ona njega Bogom pobratimom, pa se ljube kao brat i sestra:

Ti si moja seka nerodjena,
Nerodjena kano i rodjena.

A koliko se god puta kašnije k njoj uvratio, biti će uviek gostoljubno dočekan.

Ali sudbina dosta puta svojeglava nanese junaka mjesto na dobra prijatelja na kruta neprijatelja, te padne u težku tamnicu. Odatle jadan izgledava na pendžerak, nebi li po kom mogao rodu poručiti, na kakvu je biedu nabasao. Upazi, gdje dvorom šeće ugledna djevojka, pa ju stade Bogom sestriti, ne bi li ga oprostila težkih okova. Ona mu zbilja i pomaže, premda kćerka njegova neprijatelja.

Kralj Vukašin ranjen pliva niz vodu, a nije se kadar osloboditi. Ugleda djevojku, gdje na obali pere rubine. Umoli ju, da mu dobaci krpu, kako da izpliva. Ona to radostno čini, zaveže mu ranu, te ga vodi kući svojoj. Tu ju dočeka brat, nevierno Ture, pa videći, gdje joj je pobratim glavit junak i opaziv mu o bedri krasnu sablju, polakomi se na nju, te mu odsieče glavu. Ali ga ljuto prokle djevojka:

Zašto brate da od Boga nadješ
Zašto zgubi moga pobratima?
Na što si se bolan prevario,
A na jednu sablju okovanu,
E da Bog da, odsjekla ti glavu.

A to se i dogodi, jer mu njome Kraljević Marko ukide glavu sa ramenâ. Djevojka dakle proklinje na smrt istoga brata svoga, koji kida svete spone pobratimstva. Po tom se vidi, da i muhamedanski Hrvati znadu za pobratimstvo.

Ne samo težnja za bojem, već i drugi poslovi zanose junaka u strani sviet. Tako ide služiti, ne bi li se dobavio drage svoje. Ali po devet godina mine, a on joj ni lica zagledati ne može. Sestrimi dakle tananu robinju, ne bi li mu pomogla, da se svoje Zlatke dočepa, da s njome umakne k dvoru svomu.

A' i trgovac, koji svietom trguje, čudo je sretniji, ima li po gdjekoju posestrimu.

Uze Jovo sedam ogledala,
Te dariva sedam djevojaka:
„Bogom sestre vodonoše mlade,
Bogom sestre glas'te me po gradu.“

Posestrime ga glase, a sreća ga svuda prati.

Liep nam primjer posestrimstva daje ljuba Vlašića Radula. — Izprošenu vode ju svatovi k dvoru vjerenika njenog. Kad kroz goru, ali joj zakrčio put junak Dinjar Banjanin.

Stao ju Bogom sestrimiti, da mu izbavi dva mila brata, što čame n tamnici Radulovoj. Zatim izvadi dvanajst dukata i dariva Bogom posestrimu. Ona mu za Boga prima, pa mu uzvraćuje dar svilenom košuljom. Tu opažamo, da se sklapanje pobratimstva čini uz neki obred. Malo prije vidjesmo, da to biva kod hljeba i soli, a sada evo izmjeničnim darivanjem. Ti obredi se razviše na osobit način kod nas pravoslavnih Hrvata.

Kad je došla djevojka pred kuću vjerenika, izlaze preda nju svi kućani redom, te ju darivajuć zovu, da stupi pod krov. Ali ona neće da silazi s konja, dok neizvrši zadane rieči. Domari uvriedjeni tim, šalju sama Radula preda nju. On srdit izidje i zaprieti joj, da će joj odsjeći glavu, nesjaši li s konja. Nu volila bi ona i smrt pregoreti, nego vjerom pokrenuti. Pa moli dragoga svoga, neka joj dade ključe od tamnice, a onda da će ga odma poslušati. Njemu omili to milosrdje djevojačko, te joj daje ključe. Tad ona brzo skočila s konja, otvorila tamnička vrata i pustila roblje. Braću svoga pobratima liepo uredila i nadarila, pa šaljući zlatnu jabuku, pozdravlja mila pobratima:

Pozdravte mi Bogom pobratima,
Pozdravte mi Dinjar Banjanina,
Podajte mu od zlata jabuku.

Po tom nježna djevojka ništa ne zaostaje za hrabrenim junakom, te je i ona, premda slaba i nejačka, spremna život žrtvovati za pobratimstvo.

Da vidimo, je li i junak tako srčan i plemenit prama djevojci, kada mu se povjeri?

Djevojka, našav se u pogibelji, bratimi junaka, da ju brani, da joj čast njezinu štiti. — Tako sirota djevojka nagazi na divlje Arape, pa bratimi Kraljevića Marka, da ju

izbavi iz pohlepnih šapa tih gadnih ljudi. On odma udara na njih, sretno ih svlada, te tako spašava nevinost, djevojačku.

To je jedna najplemenitijih crta u značaju junaka, gdje on stavlja na kocku svoju glavu za poštenje nejačke djevojke. Ali ta crta postaje tim plemenitija, kad on brani nevinost ne samo svoje zemljakinje nego i tudjinke. — Tako Marko oslobadja i kćer turskoga cara od grdoga Arapina. A dužnost je svakomu junaku pri svakoj zgodi to isto učiniti.

Djevojka pako znajući, da će u junaka svagda zaštite naći, obraća se na nj, kad joj je god od nevolje.

Tako Turčin prieti starcu junaku, da će mu doći dvore poharati i odvesti kćerku jedinicu. Starac nemoćan nije se kadar braniti, već kazuje jade miloj kćerci svojoj. Ali se djevojka srca junačkoga neboji nikoga do Boga, dok je njojzi vierna pobratima, hrabrena hajduka u gorici čarnoj. Poručuje mu, kako je u nevolji, a on odma sprema družbu njojzi na obranu. Liepo ga ona dočekala, izšetala preda nj, pa mu od milošte tepa:

Liep si mi mio pobratime
Ta ljepši si od mene djevojke.

Samo se sobom razumieva, da ju on rieši nemila gosta. Jer gdje je čvrsta vjera pobratimska, tamo je i pomoć božja.

Žena koju je odbjegla sva rodbina njezina, jedino još nalazi utjehe u pobratimstvu; kako nam to svjedoči pjesma „zidanje Skadra“.

Tri brata Mrnjavčevića, zidajući grad Skadar, ne mogoše ga nikako podići, jer bi vila ob noć porušila, što bi se ob dan sagradilo. Sviet je govorio, da će to biti sve dotle, dok nezazidju živo čeljade. Odluče zazidati jednu svojih žena, koja prva ručak donese. Dva starija opomenuše svoje žene, a najmladji, najpošteniji osta tvrde vjere. Tako njegova žena donaša ručak. Popadnu ju, navale oko nje kamenje. Ona se,

misleći da je šala, smije; ali kad vidje da je zbilja, stade sve redom zaklinjati, a najkašnje svoga gospodara, da joj se smiluje za ljubav nejačka sina, što osta u kolievci. Ali badava. U njemu doduše srce od boli puca, ali se odkrene, jer nesmije vjerom prevrnuti. Pa kad ni odakle pomoći ne bilo, stade jadnica zidara Bogom bratiti, da se bar on smiluje njezinu nejačku čedu, kad se već njoj samoj ne može:

Bogom brate Rade naimaru:
Ostavi mi prozor na dojkama,
Izturi mi moje biele dojke,
Kada dodje moj nejaki Jovo,
Kada dodje da podoji dojke.

A kad zazidaše do očiju:

Bogom brate Rade naimaru:
Ostavi mi prozor na očima,
Da ja gledam ka bijelu dvoru,
Kad će meni Jova donositi
I kad dvoru opet odnositi.

Rade prima bratimstvo i izpunja joj želju. A ljubav pobratimstva iztiče se tu i nad istu ljubav roda.

Što je junak u času bratstva kadar žrtvovati, razabiremo iz sliedećega primjera.

Odlučio se junak ženiti. Čuo za liepu djevojku, pa misli: idem ju prositi; dadu li mi ju, učiniti ću ju čestitom, ne dadu li, oteti ću ju na silu, makar me glave stalo. Prosio on, ali ne izprosio, drugomu ju obećali. Nu kad se zareče, nesmije poreći. Mora ju dobiti po što po to. Zasjede dakle busije po gori, pa vreba, dok svatovi onuda podju. Kad oni u goru naljegli, udari na njih i sve do jednoga pogubi. A djevojka, videći gdje sve propade, stade ga bratimiti:

Bogom brate usarine Ivo
Ostavi mi bar ručna djevera,
S kim ću mlada do majke otići.

Kad on to čuo, razžali mu se na bratimstvo, udari se rukom po koljenu.

Kučko jedna ljepoto djevojko
Zašt' me nisi prije bratimila,
Sve bih sam ti svate ostavio
I baš glavom Avrama spahitju.

tj. njezinoga zaručnika.

Na bratimstvo dakle bio bi on svim oprostio, bio bi i najmilije pregorio: bio bi djevojku drugomu pustio, što junak inače ne bi za glavu učinio. Ali ovdje je to sasvim naravno, jer kad ga ona jednom pobrati, onda se više uzeti ne mogu. Pobratimstvo bo se — kako već znamo — drži kao i veliko rodbinstvo.

Dapače kad se već dvoje dragih uzmu, pa djevojka vjerenika pobrati, to oni živu kano bratac i sestrica. Tako majka kori sina: zar on nema na srdašcu bilja, da mu ljuba već devet godina ne rodi čeda? a on joj se priča:

Oj starice mila moja majko
Zazor mi je za to besjediti,
Al ti hoću pravo kazivati:
Kad si mene oženila majko,
I sveli ste dvoje mladenaca,
Ja sam htio obljubit joj lice,
Al je ona mene pobratila,
Da živimo ko brat i sestrica.

Tu se zrcali svetinja pobratimstva, tu se ono pokazuje u krajnjem svom učinu. A tko bi se usudio zlorabiti ga, odgovoran je ne samo pred ljudima, nego i pred Bogom. Jer sam Bog bdije nad vjerom pobratimskom. Zato i nema težega grieha, nego prevaliti pobratima ili obljubiti posestrimu:

Bog ubio svakoga junaka,
Koji ljubi Bogom posestrimu.

Nu ne će u tom naš junak nigda Bogu sgrešiti. A ako bi se

i našao koji tudjica, te htio svetost pobratimstva oskvrnuti, tad će se s težka grieha uzbuniti sva narav, pucat će striele iz vedra neba.

Promotrismo tako pobratimstvo i posestrimstvo u glavnom, čusmo kako nam ga narodna pjesma liepo pjeva, uvjerismo se kako narod o njem misli, te koliku snagu u ideju pobratimstva stavi. Zato ga narod i ne prestaje pjevati samo na zemlji, već posiže u više, mythologijske krugove, otvara mu novi sviet, u kom stvori vrhu naravna, nadzemna bića: vile pa ih učini posestrimami svojih junaka, da ih u borbi štite i od prevare brane. A tako narod presadi i u taj novi, idealni sviet svoju plemenitu zamisao pobratimstva.

Svaki glavit junak ima svoju vilu posestrimu. Upoznaje se on s njome ponajviše u kakvu junačkom poslu. Ili je njemu do nevolje, pa ju zaziva u pomoć; ili pako izbavlja on nju iz kakove nesgode u gori, te tako sklapaju vječni vez pobratimstva, koji ostaje čvrst i nerazrješiv do smrti:

Poče piti crveniku vino
I nazdravljat junačke zdravice:
Zdrava si mi, moja seko mila!
I u moje i u tvoje zdravlje
I za naše slavno pobratimstvo,
Jere smo se danas pobratili
U nevolji ko u dobroj volji,
Da nam bude sretno i čestito,
A na mnoga ljeta dugovjeko
Dugovjeko i nepromjenito
Za života i moga i tvoga.

Kad se tako pobrate, tad dariva posestrima i junaka i konja. — Tako Marko pripovieda svomu Šarcu, kako je njih liepo vila darovala:

Moj Šarine moje desno krilo!
Moja gorska iz planine vilo!
Kad sam tebe junak nabavio,

Onda sam se s vilom pobratio,
I mene je vila darovala:
Dala mi je sablju zakovanu
Svu u srmi i u suhu zlatu,
A na sablji tri kamena draga
Valjaju mi tri careva grada,
Sablja mi je od morske mazije,
Što siječe oklop na junaku,
Presijeca šipke od čelika,
Presijeca pancijer košulju.
Moj Šarine moje desno krilo
I tebe je vila darovala:
Dala ti je zlatnu abajiju,
Na kojoj su sjajne mjesečine
Moj Šarine od dragog kamenja.

Nu ne darivaju vile junaka samo oružjem, već i ljekovitim biljem, kojemu se pripisuje osobita moć, te mu hasni u svakoj zgodi:

I tu vile Marka izljubiše,
Dadoše mu od zlata kutiju,
U kutiji trave svakojake:
Kad se bije, da mejdan dobije,
Kad lježe, da rano ustaje,
Kad s' obrani, da ranu izvida.

ili:

Do tri ću ti bilja kazat:
Prvo ću ti bilje kazat,
Da ti ljuba rodi sina;
Drugo ću ti bilje kazat,
Da ti sablja sječe Turke;
Treće ću ti bilje kazat,
Da si častan u družini.

Kad sklapaju pobratimstvo, onda svečano obriču, da će jedno drugomu priticati u pomoć, gdje god bude od nužde:

Znaš kad smo se brate pobratili
Jedno drugom vjeru založili,
Kada tebi do nevolje dodje,

Da se seka u nevolji nadje;
Kada seki do nevolje dodje,
Da se bratac u nevolji nadje.

Od te dobe vierna posestrima uviek vodi brigu za mila pobratima. Svjetuje ga u odlukah, bodri u poduzećih, štiti u borbi, brani od neprijatelja, razgovara u nevolji, a za njegova odsuća čuva mu biele dvore, viernu ljubu i staricu milu majku.

Junak se ili zabavi s drugovi, ili ode na drugi put, ili četuje u gori, a u to dodje neprijatelj, te mu pohara dvore. — Vila, koja sve vidi sa planine, doglasuje to pobratimn svomu. A u borbi mu razno pomaže, nu nikada prije, nego kad dodje do gusta, kad mu je već život u opasnosti, ali i tad samo u pravednoj stvari.

Tako robovao Kraljević Marko u tamnici turskoga cara. Car ga izvede na polje, posadi ga na staro kljuse, uklepa mu hrdjavu sabljetinu, a sveže ruke naopako i obkoli ga sa tri sta Turaka, pa mu obeća slobodu, ako ih tako svlada; — inače da će izgubiti glavu. Tu bi zaista Marko bio zaglavio, da se ne sjeti vilâ posestrimâ:

Marko pjeva glasno tankovito:
Boga vama posestrime vile
Gdje ste sada? nigda vas ne bilo.
Sad će Marko izgubiti glavu.

Ali nisu vile na nj zaboravile, te mu priskoče na pomoć u najzgodniji čas:

Al eto ti trih bijelih vila:
Jedna vila konja razigrava,
Druga vila sablju nabrusiva,
Treća vila ruke odveziva.

A tako Marko nadvlada tri sta Turaka. Pomoć vila ovdje je sasvim opravdana, jerbo jedan čovjek, premda junak od oka, u ovakovu položaju nebi mogao tolikoj premoći odoljeti. Vile ga rješavaju samo zaprjeka, a on ostalo sve sam obavlja.

Nu u protivnom slučaju, gdje se ravne sile mjere, gdje se junak prsi o prsi bori, tu vila ne pomaže do skrajnoga časa. — Tako u borbi Kraljevića Marka s Musom Kesedjijom pušta vila Marka, da se tri čitava dana muči. Tek kad vidje da će zaglaviti, opomenu ga na guje iz potaje; koreć ga ipak, da odsele ne zameće nedjeljom kavge, jer mu ona više pomagati ne će, — sramota bo je dvoma na jednoga.

Kad pako vidi vila, da joj je pobratim već svladan, onda mu pritiče bez oklievanja u pomoć. — U takovoj se nevolji jednoč starac Novak nadje, dozivajuć posestrimu vilu:

Bre koliko Novak podvikuje:
Sve iz gore lišće odpadaše,
A sa zemlje trava polijeće,
On dozivlje posestrimu vilu:
Bog t' ubio vilo posestrimo,
Nisi li mi božju vjeru dala,
Kad mi bude najveća nevolja,
Da se meni u nevolji nadješ.

I zbilja eto ti u času vile, učini se liepom djevojkom, savije se neprijatelju njegovu oko grla, te mu tako oči zasjeni, a pobratima svoga spasi.

Kadkad se i same vile medju se za pobratime potuku, te blago si ga junaku, čija posestrima u borbi nadvlada. Jer dok mu je posestrima na slobodi, dotle su i njemu krila lagana. Ali zato, ako se i vili kakva nezgoda u gori dogodi, eto ti i njega gdje joj je brže u pomoći. A ona, da mu se zahvalnom pokaže, upućuje ga u svem, kazuje mu za drugove, tumači mu sne, dapače mu istu sudbinu proriče, te ga tako pripravlja i za drugi sviet, pošto ga je na ovom vierno pratila. Kako no to učini posestrima Kraljeviću Marku pred smrt.

Dopadne li junak gdje na mejdanu ljutih rana, eto ti brže na ljekariju vile posestrime. Nosi mu ljekovito bilje, pa ga brižno njeguje i rane mu vida:

Pak od zemlje na noge skočila,
Do zelene trave doskočila,
Pak sabira trave svakojake,
Ranjenike što vida junake;
Te Markove rane previjala,
Previjala, dok je izliečila,
Pa izvida pobratima svoga.
Vidala ga na bijelu krilu,
Ljubila ga u bijelo lice.

U obće je rieč, da junak nigda zlo proći ne će, koji ima vilu posestrimu:

Blago bratu, koji seku ima
Gorsku vilu u gustu oblaku,
Nigdje njemu lošo biti ne će,
Ni u vodi potonuti ne će.

Silno li se usadila ta plemenita ideja pobratimstva u značaj naroda, te eto misli, da mu nigda lošo biti ne će, dok ju bude u sebi gojio. Zato ju i prenese pjesmom svojom i u više, eterne krugove, da i njih sobom sprijatelji. — Ali ćemo još u kom primjeru viditi, da ta ideja postaje još moćnijom, još uzvišenijom, još divnijom i veličajnijom, kada se njom ista narav oživljuje.

Čoban polazeći iz gore, sestri goru i planinu, te joj preporuča svoje stado:

On sestrimi goru i planinu:
Bogom sestro goro i planino
Čuvaj meni ovce i čobane,
Dok otidem k Jajcu bijelome,
Dok otidem i opet se vratim.

A sirota udovica izgubiv mila druga svoga, sestri goru, da joj ga pomaže ožaliti:

Markovica sestrila goricu:
Oj gorice po Bogu sestrice
Pomozi mi obžaliti Marka
Od Petrova do Gjurgjeva danka.

Pa gle, gorica prima za Boga, te od Petrova do Gjurgjeva pušta list u znak žalosti. To je tako liepo, tako uzvišeno, tako poetično, da sad istom u podpunoj mjeri osjećamo onu sjajnu i silnu moć pobratimstva.

Ali se ni tu još ne ustavlja narodna pjesma. Poletila je ona još više, uzniela pobratimstvo do najviših sfera, presadila ga u samo nebo, uglavila medju istimi svetci:

Vino piju do dva pobratima
Na pržini pokraj mora slana:
Jedno jeste care Dukljanine,
A drugo je Krstitelj Jovane.

Tako se je narod hrvatski plemenitom zamisli svojom pobratio i sa zrakom i s prirodom i s nebom. A da je mogao svojom maštom još dalje doprieti, da si je stvorio još viših pojmova, nego što je nebo i svetci, zaista i tamo bi bilo pobratimstva. Osobito u nas pravoslavnih Hrvata, koji smo sačuvali u mnogom više starinskih običaja hrvatskih, nego li katolici, sačuvalo se pobratimstvo i do današnjeg doba posve liepo.

Eto kako dokončasmo predmet taj, vidismo ljepotu, moć i poetičnost njegovu, uvjerismo se, da samo ondje prestaje, gdje i čovječje mišljenje. — Pa ako nam starac Homer stavi uzoriti primjer pobratimstva svojim Ahilom i Patrokolom, to mislim, da ni hrvatski sliepac guslar ne zaostaje na daleko s našim Markom i Milošem. Ako Ahil srće u smrt za Patrokla, to je Miloš spreman dati život za Marka jedino za to, da ga pjesmom svojom uspava, da mu ugodi. Ako helenski narod posla bogove — pomoćnike junakom u ratu, to je pomoć hrvatskih vila tim ljepša i naravnija, jer ju izazivlje — hrvatsko pobratimstvo.*

* Pri ovoj radnji rabio sam sbirku Vukovu narodnih pjesama, zatim III. svezku Petranovićeve, te neke pjesme hrvatske iz svoje sbirke iz Krajine.

Svjetlucanje mora.

Napisao Ljudevit Rossi.

Mornaru brodećemu po pučini morskoj, osobito pako u tropičnom podnebju, prikazuje se noću prizor, koji mu ostaje duboko u srce usadjen, te koji ga češće na onaj trenutak sjeća, kada ga je prviput ugledao. Za dugotrajna a inače dugočasna putovanja po moru, dobiva on dovoljnu odštetu u zabavi, koju mu more samo pruža. On vidi naime kako more svjetluca, kako u raznih bojah sjaji, kako ribe i ostale životinje reć bi kao razžarene morem plivaju. Pojav ovaj, koji može zanieti i najhladnijega čovjeka tako, da mu se divi, jedan je izmedju najljepših i najčudotvornijih te nam ga bez razlike sva mora sad u većoj sad u manjoj intensivnosti prikazuju; pojav taj poznat nam je pod imenom svjetlucanja morskoga (la fosforescenza del mare, Meeresleuchten, Phosphoresciren).

Na dva različna načina opažamo takovo svjetlucanje i to sveobće svjetlucanje uznemirenih morskih čestica sa vazda umjerenom intensivnošću, koja neprestance raste i koja se tako povećati može, da smo u stanju i slova čitati. Glavno je svojstvo ove vrsti, da je intensivnost i boja svjetla jednako razprostranjena na prostranoj površini mora i da istoga dana nepromienjenom ostaje. Svjetlost ne bukne na jedanput već u opriedjeljenih joj granicah, te može po volji na svakom mjestu nastati, a uzrok tomu imamo tražiti u moru

samom kao što i u njegovih primjesah. Ovaj pojav opaža se u jadranskom i ostalih sjeverno ležećih morih, te je u svako doba i na svakom mjestu jednak. Vrst i stupanj svjetla stoji ponajviše do životinja koje su razne veličine i boje. Dr. Lorenz, koji se je bavio iztraživanjem toga pojava u kvarnerskom zaljevu, navadja kao faktore svjetlucanje podupirajuće ponajprije: množinu sitno razdieljenih organičkih osobito životinjskih prirodnina, zatim takove atmosferičke odnošaje, koji idu u prilog većemu nakupljivanju tih sastojbina, a napokon gibanje vodenih čestica.

S toga je svjetlucanje razmjerno intensivnije na onih mjestih, gdje se nalazi na dnu sluzava zemlja, mnogo smeća, morskih trava i resina, te možda obumrlih životinjica n. pr. riba, koralja, mekušaca, korepnjaka i crva kao što su: Clymene raznih vrsti, Cirratulus hamarckü, Nerces cultrifera i ostali.

Male luke (Mandracchi) kao ona od Krka, zaliev od Čresa, Nughere i Dobrinja imaju jače svjetlucanje od travnja do listopada, nego li u isto doba južno ležeće te čistije i dublje more oko Lošinja. Nu nisu vazda živi stvorovi povodom svjetlucanja, već nebrojene čestice njihovih izumrlih tjelesa, koja su se već u sluz pretvorila, te koja je već težko razpoznati, kojoj životinji pripadaju. U sredozemnom moru sbiva se takodjer ovo svjetlucanje, nu je mnogo bujnije i divnije razvito nego li u jadranskomu. Kada je površina mirna i gladka, neopaža se ništa, nu čim uzburkamo more rukom, štapom, vesli i hrbtom ladje ili kojim drugim načinom odmah se svjetlucanje pojavi.

Drugi način svjetlucanja jest izvanredan, mjestan, razne intensivnosti i boje. Sastoji se u nenadanom buknuću i bljesku svjetla od čudnovato krasna dojma, ali što je najvažnije, nismo u stanju, da ga svojevoljno proizvedemo. Ovakovi po-

javi dokazom su nam, da nije sila, koja takovu svjetlost prouzrokuje u moru samom razdieljena, već se ima pripisati mjestnim i mimogrednim sastavinam, koje se moraju na ovih mjestih nalaziti, a po mom mnienju jesu to većim dielom nekoje životinje, koje se nalaze na tih mjestih. Tropična mora pružaju nam ponajvećma uz onu prvu i ovu drugu vrst svjetlucanja, koje je toli divno, da ga se čovjek nemože dosta nagleđati. Čas je pojav sporadičan, izlazeći iz pojedinih svjetlećih se točaka, čas se pomoli poput bljeska, kako ga nalazimo skoro svaku noć kod obratnika, takodjer u sredozemnom moru, osobite pako krasote kod rta Horna i predbrežja „Dobre nade“. Pod površinom morskom opet ima mjesta, koja se takodjer svietle; tad vidiš u utrobi morskoj različit život životinja, te sve što se unutri miče, malo i veliko, pričinja ti se, kao množ iskra izlazećih iz rumena žara ognja. Najčudnovatije je ipak mirno svjetlucanje čitavih ravnina, kao što se to opaža kod zalieva bretanjskoga. To su milijuni iskarâ, koje se istodobno pojavljuju, te se motriocu kao jedinstveni sjaj predočuju.

Polag opažanja Peach-ovih, koja su veoma točna i nepristrana, te koja je on više godina na obalah englezkih imao prilike zabilježiti, pojavlja nam se svjetlucanje na sliedećih vrstih:

1. obično i sveobće svjetlucanje — tu vrst spominje većina njegovih tabela — ovo se sbiva u svaku godišnju dobu i kod svake vrsti vremena, a raste samo pri sparnom vremenu,

2. svjetlucanje poput munje. Ovakav način opazio je on samo mjeseca lipnja i srpnja, te je tom prilikom našao mnogo korepnjakâ i drugih nepoznatih mu velikih predmeta, koji izbačeni na obalu, jako svjetlucahu,

3. pojav, kojega je on motrio u velikih pojedinih hrpah, zabilježio je mjeseca listopada, studena i prosinca. Voda, koju

je on izvadio iz mora, bila je puna maljušnih Acalepha, a osobito bila je tu mnogobrojna Beroë t. j. neka vrst medusa,

4. način svjetlucanja nazivlje on sjajnim bljeskom, a poznat mu je samo mjeseca veljače, te se ima pripisati nekojim posebnim i hitro plovećim korepnjakom,

5. pojav svjetlucanja napokon, kojega on zove divnim prizorom (herrliches Schauspiel) javlja se u srpnju i stoji u savezu sa nekojimi Acalephami osobito Diphyami, koje su u to doba u moru veoma mnogobrojno nakupljene.

Mnogo i mnogo životinja iz svih razreda doprinaša k svjetlucanju mora, a ja ću samo nekoje iz pojedinih rodova navesti, da se vidi koje to čine i kako.

Od korepnjaka imamo svjetlaša (Leucifer), koji obitavaju na pučini morskoj, a dr. Lorenz spominje dvie vrsti Alpheus-a u kvarnerskom zaljevu. Nadalje ima mnogo drugih korepnjaka i crva (Annelida), koje bi izbrajati suvišno bilo, te koji izlučuju u tmini podulje trepteće sjajne i krasne boje, tako da bi čovjek mislio, da su u žaru vatrenom.

Profesor Grube spominje od mekušaca Tethys fimbriju, koja da je u tmini živahno svjetlucala, a svjetlucanje sbivalo se ne samo onda, kada ju je dotaknuo, već i onda, kada je rukom vodu u njezinom koritu uzburkao.

Pholas dactylus, osim svojstva, da izdube u kamenju i pećinah luknje, u kojih se nastani, ima takodjer i to svojstvo, da svjetluca. Ima više vrstî mekušaca, koji su nam poznati rad svoga svjetlucanja, nu nijedna ne sjaji toli živahno, koli upravo Pholas. Ljudem, koji jedu ove životinje priesne, što medjutim nije nikakva riedkost, jer su veoma tečne, čini se, ako se nalaze u tmini, kao da bi gutali bljesk.

Ribar, veli Figuièr, koji u zakutku svoje siromašne i kukavne kolibice večera, štedeć razsvjetu, pruža badava za-

bavu svojoj djeci, koja motre tu umjetnu vatru, a on je tim zadovoljniji, jer u isto vrieme troši dobar komad jestvine.

Neki pak Njemac veli, da ove životinje imaju u tom nekakvu odštetu za svoju tamnicu, što su sigurne u svakdanjoj borbi izmedju morskih stanovnika i što si vlastitim svjetlucanjem vječitu noć razsvjetljuju.

Salpe sjaju modrom bojom, a crieva su joj nalik razžarenom željezu, one pako vrsti, koje su spojene u karike (Kettenform), svjetlucaju poput dugih vrpca i niti po uznemirenoj pučini morskoj. Koli krasan je to prizor za dugih i mučaljivih noći u tropičnih morih za putnika — mornara!

Za ove životinje, veli nam Johnston, kako se on poetički izrazuje „da i one takodjer nažigaju noćju svoje svetiljke“. Sjaj njihov nije odveć živahan, već ponešto blied, mliečan. Opazilo se je pri ovih životinja, da one samo na nekojih mjestih svoga tiela sjaje, i pravom doda Osc. Schmidt, da toga nečini životinja sama, već da je ona obitavalištem malih korepnjaka, ponajviše Copepodâ i dr. koje parazitički u njoj živu, te kada salpa morem juri, vrcaju iz nje pojedine iskre poput bludećih sviećica, koje ove životinjice izbacuju.

Dalje imamo drugu vrst morskih stvorova, imenom Pyrosoma, što znači toliko, koliko „vatreno tielo“. Ovo ime dobiše s toga, jerbo je njihovo svjetlucanje osobito krasne boje, a to je jedina korist, što ju čovjeku pružaju. Polag opažanja Peron-a i Lesueur-a, neima ništa tako sjajna, tako živahna, tako divna, nego li je svjetlost i sjaj ovih životinja zapažena u krilu mora. Buduć da obitavaju u kolonijah ili zadrugah, to im je često svjetlost poput dugih vrpca i krpa. Kao što može Beroë svojimi trepavicami i dlaklami mienjati najedanput boju od najintensivnije crvene do narančaste, od zelene do lazuraste, tako se je opazio isti taj pojav i kod Pyrosome, što je nešto izvanredna.

Humboldt ugleda čitavo jato ovakvih živih zadruga, kako plove uz brod izbacujuć svjetlo nalik kruglji u promjeru od 50 centimetara. Na taj način mogao je on tečajem više nedelja promatrati život ribâ i drugih stvorova, koji su brod sliedili u dubini do 5 metera.

Na svom putu u Brasiliju ulovi Bibra 6 komada ovih životinja, metne ih u posudu morskom vodom napunjenu, a njihovo svjetlucanje služilo mu je za razsvjetu kabine. Svjetlost njihova bijaše tolika, da je mogao čitati i opisati ih; taj opis posla jednomu svomu prijatelju.

Krasno i živahno pripovjeda Freycinet, kako je zapazio ove životinje, i kako ga je zaneslo njihovo divotno svjetlucanje. „Već dugo vremena, veli on, zadržavala nas je tišina, te nemogosmo napred jedriti, a pri tom nas je najviše smetala neka vrst vihorića, koji su obični u obratničkih morih. Neke večeri izkusismo jednog izmedju najstrahovitijih; nebo bijaše naokolo gustimi oblaci pokrito, tako da si mogao tminu rukom loviti. Vjetar duvaše oštro, a mi plovljasmo žurno napred, kad na jedanput ugledasmo svjetlucanje poput široke pregače razastrte na moru, te zauzimaše pred nami prilično velik prostor. Ovaj pojav imadjaše sbog pomenutih okolnosti nešto romantična, izvanredna, veličanstvena, koji je oči svijuh nas zasliepio. Ljudi obijuh ladja pohrliše na palubu, da se naužiju toga izvanrednoga prizora. Naskoro smo doplovili do tog mjesta i odma opazili, da je uzrok tomu sjaju nebrojena množina ovećih životinja, koje su talasi sad uzdizali, sad pako sobom u dubinu povukli, te koje su sad ovaj, sad onaj oblik poprimile. Jedne nešto podublje u moru ploveće, izgledale su kao velike goreće mase ili kruglje, dočim su one na površini nalikovale razžarenim zeljeznim valjkom. Svi prisutni prirodopisci nastojahu velikim trudom, da se dočepaju ove vrsti morskih stanovnika i sbilja podje jednomu

za rukom, te izvadi najedanput njih 30—40 na broju. One su nalikovale šupljem 3—4 dapače 6—7″ dugom a 1″ debelom valjku, ali su pri otvoru ponešto deblje. Na cieloj površini pune su sitnih bradavica, prozračnih kao što je i cieli stvor, a sjajnih kao diamant. U tih je bradavicah sielo cieloga svjetlucanja. U mirnom stanju ovi su valjci boje opalno žute pomješane sa zelenom, užge li se tako rekuć čitava životinja, to poprimu crvenu boju kao razžareno željezo i kao što ovo ohladjujuć se poprima razne boje tako i ova životinja prima: crvenu, rumenu, četrunastu, zelenkastu i modru sve do opalno žute boje i sve su živahne i čiste. Pustimo li jih u miru, to se od časa do časa stišću, kao da bi htjele dihati, te tada promjene sve boje redom. Ove se životinje nalaze izmedju 3 i 4 stupnja sjev. širine pri toplini od 20° R.

Imamo više vrsti. P. elegans i P. gigas: poznate su nam iz sredozemnoga mora; a P. atlantica odkrita je u obratničkih predjelih po Peronu i Lesueuru.

Meduse u obće zanimaju nas svojim krasnim i raznolikim oblikom, a ponajviše doprinašaju divotnomu svjetlucanju morske židčine. U prvom redu spominjem rodove Lophyropoda i Ctenophora. To su neznatne životinjice, koje pri najmanjem uznemirivanju velik sjaj od sebe puštaju. Amo brojimo krasnolike vrsti kao što su: Cydippe, Eucharis, Diphyes i prije spomenuta Beroë poznata sa promjene boje pomoćju svojih sićušnih trepavica (Flimmerhaare). Koliko puta nasladjivao sam se u družtvu ostalih osoba u napuljskom akvariju zanimivom igrom i promjenljivom bojom ove životinjice! Ovomu u prizoru nemože se čovjek dosta nadiviti, niti ga se dosta nagledati.

Neka druga vrst medusa imenom Pelagia noctiluca, oblika gljivasta, a boje ružaste, zanimiva je takodjer i poznata sa svog divnog svjetlucanja. Ona obitava u sredozemnom moru

osobito uz obale grada Nizze, zatim Sicilije i Afrike. Svojstvo svjetlucanja je kod nje razvito kao u nijedne druge vrsti, više je intensivno s okrajka, nego li sa sredine. Raztrgamo li ju, te bacimo u more, to padaju njezini komadići polagano na dno, ostavljajuć iza sebe sjajnu prugu. Ako pak metnemo nekoliko komadića u posudu, u kojoj ima vode i uzburkamo li ju, tad vrcaju iskre iz njih. Prosijemo li vodu kroz sitašce na nje, tad zatitraju ti komadići poput nebrojenih zviezdica, a taj pokus možemo činiti koliko nas je volja, a da to svjetlucanje nemalakše. Nu čudnovato je ipak, da voda propuštena kroz bugačicu (Fliesspapier) nesvjetluca više. Znamo, da sve vrsti medusa, bacane uznemirenim morem, izlučuju njeku sluzavu tekućinu, koja svjetluca poput fosfora. Da li pako uzimlju meduse od vode, ili pako ova od njih to svojstvo težko je odlučiti. Vrst P. panopira jest jedna od najobičnijih u tropičnom atlantičnom i pacifičnom oceanu. Glasoviti prirodoslovac Lessona susrete ih velik broj u moru izmedju 27° sjev. širine i 22° zapadne dužine. One izbacivahu noću krasan sjaj a nekoje, koje je on žive sačuvao, najživahnije sjevahu u tmini.

Pennatula phosphorea ili rubra zanimiva je s toga, što danju sjaji, kao da bi bila posuta samimi zviezdicami. I za ovu životinju kazati mi je, da sam imao priliku, svaki dan ju motriti, te ju bilo divno gledati osobito onda, kad bi se napuhnula.

Napokon hoću, da spomenem još jednu životinjicu, koja spada u najniži red živućih stvorova, nu koja na nekojih mjestih svjetlucanje izključivo sama proizvadja; a to je infusorija imenom Noctiluca miliaris. To je sićušna životinjica imajuća u promjeru jedva $^1/_8$—$1^1/_2$ crte, kako veli Quatrefages, velika je dakle poput glavičice iglene, nalik sluzavoj i prozračnoj ili pako mekanoj bisernoj krugljici. Ove su jako mno-

gobrojne u sredozemnom moru, oceanu i u Kanalu la Manche i to tako, da u 30 kubičnih centimetara vode, koja njimi svjetluca, možemo nabrojiti njih do 25.000.

„Ova jednostavna životinjica“, tako piše Frèdol, „posjeduje u svojoj nutrnjosti zrnašca i točke, koje sjaju. One se sad pomole, sad opet izčeznu — a taj nemir uzrokom je svjetlucanja.“

Misli se, da su ova zrnašca ili pako točke sielo svjetlucanja.

Klimatički odnošaji idu mnogo u prilog svietlucanju mora. Mlako i vlažno vrieme dopušta, da se ono intensivnije razviti može, jerbo se trulež na površini morskoj laganije nabire nego li pri suhom vremenu; isto tako i dugotrajna tišina, jer doprinaša, da se nakupi množina specifično lakih i sitno razdieljenih organičkih čestica i trulog sluza. Radi toga možemo reći, da je ponajviše ljeto povoljno doba svjetlucanju, nu ne najtopliji dnevi, nego oni sparni, kada se izčekuje oluja i kada je na moru zavladala tišina. Ako je svjetlucanje postiglo svoj neobični stupanj intensionosti već u proljeću ili pako još do u jesen potrajalo, to se ima pripisati prije pomenutim dnevom.

Velika studen pako, svježi vjetrovi i uznemireno more, zatim silna kiša, koja pomješa mnogo sladke vode sa morskom znatno umanjuju njegovu intensivnost svjetlucanja.

Na trećem mjestu valja spomenuti i gibanje vodenih čestica, koje takodjer bitno dieluje na razvitak svjetlucanja. Mirna površina i gladka mjesta obično ne sjaju, barem ne u nekojih morih, dočim plivajuće životinje, uzburkanje mora štapom, rukom, veslom, brodom ili kojim drugim načinom, tekar su u stanju, da proizvedu svjetlucanje. Za čudo

slabo svjetlucaju se pjeneći vršci talasa i udarenje mora u obalu.

Kao što su životinje i načini svjetlucanja razni, tako je i boja, koju u moru opažamo razne vrsti. Kod obična načina svjetlucanja, t. j. kod prve vrsti, jest boja zelenkasto žuta, životinje pako, koje u drugoj vrsti svjetlucanje proizvadjaju, jesu mnogo zanimive radi svojih krasnih i divnih boja. Dvie vrsti od Alpheus-a sjaju se intenzivno žutom, Cerebratulus crassus krasno zelenom, a Polycirrus aurantiacus ultramarin modrom bojom. Nekoje vrsti salpa svjetlucaju modrom bojom, a crieva njihova poput razžarena željeza; druge pako, i to one spojene u kariku, izbacuju, neki ponešto bliedi i mlječni, dakle ne odveć živahni sjaj. Najzanimivije pako boje, koje po volji mogu promjeniti, kriju Pyrosoma i Beroë. Možemo reći da ove dvie vrsti životinja sve boje posjeduju, koje u nebesnoj dûgi opaziti možemo; od najintensivnije crvene do narančaste, od zelene pak do lazuraste. Vriedno je promatrati prelaz ovih boja iz jedne u drugu, jer pravo veli Freycinet, da kao što željezo pri ohladjivanju razne boje prima, to isto možemo i kod njih motriti. Tu nam se predočuju boje kao što su: crvena, rumena, četrunasta, zelenkasta i modra sve do opalno žute.

Pokuse o svjetlucanju na životinjah samih činili su mnogi, nu ja ću spomenuti samo one dvojice, naime: Spallanzanijeve i Lorenzove. Predmetom Spallanzanijevih pokusa bila je vrst meduse: M. phosphorea, nalazeća se u tiesnu kod Messine.

Kad se čovjek pri nastajućoj noći proveze uz obalu morsku, to mu, tu mnogobrojno skupljene meduse, pokazuju svjetlost, koja se rastućom tminom sve više i više jača; svaka medusa prikazuje malu, živahno svietleću baklju, koja se može opaziti još iz daljine od 100 koračaja.

Približimo li joj se, tad nam je dovoljno ovo titrajuće svjetlo, da upoznamo životinju, koja ga proizvadja. Ovo svjetlo jest živahno biele boje — ma nalazila se životinja i u dubini od 35 stopa; svjetlo se pomiče titrajuć od jednoga mjesta do drugoga, kao kakova bludeća sviećica, a mnogo je intensivnije, kada se životinja stisne, nego li kada se razširi. Kadkad traje četvrt, pol i više sati neprestance, nu kadkada ugasi se na jedanput, a ukaže se na novo poslije dužeg ili kraćeg vremena. „Ja sam mislio, veli Spallanzani, da to stoji do gibanja životinja, a kada prestaje gibanje, da prestaje i svjetlucanje. Medjutim to je težka stvar, koju nije moći riešiti u samom moru; stoga sam metnuo ove meduse u velike posude, u kojih mogu po više dana živjeti, ako se voda po više puta promieni. Svjetlucanje nije postajalo slabijim, ja sam jasno opaziti mogao, da je živahnije bivalo, kada se je životinja stisnula, nego li kada se je razširila, a gibanjem ne samo da nije trajalo, već je prestajalo, nu nikada, ako je čovjek pomnjivo motrio posvema; dapače umirajuće životinje kao što i one sasvim mirne odbacivahu neku bliedu svietlost, koja je onda prestala, kada su životinje počele već truliti. Gibanje dakle povećava svjetlost, koja je vazda prisutna, nu mogu je opaziti samo one oči, koje su bile zaklopljene duže vremena n. p. u jutro kada se probudimo. Metnemo li meduse na suho, to nam se pokazuje svjetlost tako dugo, dok samo gibanje traje. Jedna je bila poslije 22 sata mrtva, raztopiv se skoro sasvim u tekućinu, pa bez svake svjetlosti; slučajno ju bacih u bunarsku vodu, u kojoj je i potonula. Kako se začudih, kad ju spazih gdje svjetluca i to tako jako, da sam mogao oveća slova čitati. Mišljah, da će to svjetlo u morskoj vodi biti još jače, te ulih morske vode, pošto sam bunarsku izlio, nu gle čuda! svjetlucanje presta odmah, nu se pomoli na novo, čim ulih sladke vode. Druga pako, koju sam na to na moj pro-

zor metnuo, bila je uzrokom pojavu, kojega nisam u stanju protumačiti. Preko noći naime poče padati tiha kišica i svaka kaplja, koja je na nju pala, pretvori se u titrajuću iskricu i to tako, da je poslje nekoliko sati njimi sasvim posuta bila; to se ipak nebi dogodilo, ako bi kišu zamienio ili imitirao morskom vodom.

Svjetlucanje možemo proizvesti takodjer na umjetni način. Stresemo li pojedine dielove ove životinje, to se ne samo poveća svjetlucanje već i na novo pobudi. Ako mećemo izvadjene iz mora životinje u posude, to je svjetlucanje jako intensivno i raste kada ih u vodi stresemo ili pako rukom taremo, a tim načinom možemo takodjer ono na novo pobuditi, ako se je već ugasilo bilo, nu ipak netraje duže, nego ju taremo. Ovi pokusi mnogo su zanimiviji u sladkoj vodi. Ja sam zdrepao tri velike meduse u 13 unaca sladke vode, koja je postala uslied toga jako mutnom, te se svjetlucala tako, da se je soba razsvjetila; to trajaše samo 20 časaka, a presta sasvim poslije poldruge ure, ali mješanjem i gibanjem pomoli se na novo, prem dosta slabo. Čim je pako bilo jače gibanje vode, tim jačim postajalo je i svjetlucanje, nu samo za jedan hip. Ako voda, koju smo uzburkali, više nesvjetluca, tad ćemo to postignuti toplinom: ako je voda prije imala toplinu od 21—24 stupnja R., to će pri 30° R. svjetlucati s nova; a jače i svjetlije pri većoj toplini, nu ne smiemo to preveć daleko tjerati, jer se inače sasvim ugasi. Ja sam kasnije upotrebio druge tekućine, za koje sam jedva pomislio, da bi mogle pobuditi svjetlucanje. Čovječja mokrača ne zaostaje za sladkom vodom, sve pako nadkriljuje kravlje mlieko. U 27 unaca mlieka metnuo sam takovu životinju, koja je u njem proizvela toliko svjetlucanje, da sam mogao pročitati pismo u daljini od tri stope. To je trajalo 11 sati, a zatim sam mogao miešanjem i toplinom (ugrijanjem) svjetlucanje na novo uzbuditi. Lijemo li mlieko

n. p. kroz prozor, čini nam se, kao da vidimo bielo svietlucajući vodopad, na tlih pako malo jezerce puno sjaja, koji traje jedno pet časova. Metnemo li u to mlieko ruku, pa ju izvadimo izgleda srebrnasto sjajna, što medjutim naskoro prodje, ali se sjaj na novo pomoli, ako ju drugom rukom protaremo ili pako ogrijemo. Ugašeno mlieko, ako ga lijemo kroz prozor, ostaje tamno tečajem pada, nu zasvjetluca odmah, čim se razlije po zemlji. Sladka voda čini to isto, nu ne tako dugo, a zatim mnogo slabije. Čim jači pad, tim je jače i svjetlo.

Nastaje pitanje, da li svjetlucaju sve česti tiela ili samo nekoje? U moru se to neda lasno riješiti, a u posudah je ciela životinja svjetla, nu najjače ipak na hvatalicah (Arme) i na okrajku kapice. Pri sasvim mirnom stanju sjaji okrajak kapice samo malo, hvatalice pako mnogo jače. Odrežemo li 5—6 crta širok prsten od kapice i taremo li ga, to nam svjetluca takodjer ako ga razrežemo na komadiće, dočim ostali i mnogo veći dio kapice sasvim taman ostaje, makar ga mi trli, rezali ili ma na koji drugi način postupali. Ovaj svjetlucajući prsten sastoji se iz neke vrsti staničevine, koju bi mogli držati za neposredni uzrok svjetlucanja, nu tomu nije tako; jer ja sam ju izvadio, a prsten je ipak svjetlucao. Poslije sam odkrio, da to stoji do gusta ljepljiva sluza, koji se nalazi na dnu kapice. Nijedan pako dio tiela nepokazuje to očevidnije nego li hvatalice. Stisčemo li je medju prsti odozgora počam sve niže dolje, tad nastaje brazda, koja se nekoliko časova svjetluca — a taj pokus možemo 8—12 puta ponoviti, — nu svjetlo postaje sve slabijim bez dvojbe s tog uzroka, što smo iztisnuli onaj ljepljivi sok ponajviše, dakle svjetlucaju hvatalice, zatim okrajak kapice i napokon nešto malo želudac u blizini ustiju. Taknemo li prstom ove dielove tiela, to svjetlucaju, jerbo se na njih sok pojavi. Ostružemo li lopa-

tičicom taj sok i metnemo li ga u vodu, to odmah voda svjetluca, ali ako iztisnemo soka iz drugih česti tiela, to svjetlucanje ne nastaje.

Drugi rodovi meduza nalazeći se u ostalih morih nesvjetlucaju niti živi niti mrtvi, nego istom onda, kada počmu truliti. Čini se, kao da bi sok, koji je truležom nastao, drugči bio od svjetlucajućeg se, onaj prvi bo se nalazi po cielom tielu razprostranjen, a ovaj drugi samo na ona tri spomenuta mjesta. Kada sam ljepljivi sok iz hvatalica iztiskao, to nisu više svjetlucale, akoprem su još uviek nešto soka izlučivale, dok se nisu sasvim u tekućinu pretvorile. Prorez ovih hvatalica ne svjetlucaše, premda mnogo soka tecijaše — svjetlucanje dakle postoji samo na površini.

Drugi pokus učinio je dr. Lorenz u kvarnerskom zaljevu. On je — da se osvjedoči, da li su našaste organičke čestice kadre takav pojav proizvesti — jedne ljetne večeri, kada se je uz obalu morsku vozio, izvadio jako trula, tri crte duga korepnjaka, valjda Amphipoda, izpod nekog kamena i došavši kući metnuo ga u posudu, koja je bila iznutra crno naličena, pa je u nju ulio čašu sladke vode. Životinja se je uslied toga razkomadala na više pomanjih čestica, koje su izbacivale u tamnoj sobi slabo svjetlucanje. Jakim mješanjem su se ove čestice još više umanjile, a svjetlucajuća se je površina povećala tako, da je mogao u malenom promatrati onaj krasni prizor, kojega svjetlucanjem zovemo. Pokus je nastavljao ulievajuć sve više i više vode ća do četiri boce — te je opazio iste pojave kod svakog mješanja, jedino je postajalo svjetlo sve slabijim i bledjim.

Iz ovoga možemo razabrati, da more kao takovo nije neposredno od nikakva dojma na svjetlucanje, osim što doprinaša nekom osobitom modifikacijom k truležu morskih životinja i što sasvim drugče djeluje nego li sladka voda. Ovo

je zadaća kemije, koja će prispodobnimi pokusi kemičkih sastavina, učinjenimi na živih i trulećih morskih, kao što i na onih analognih sladkovodnih životinjah, doista odlučne podatke na vidjelo iznieti, te dokazati, zašto podieljuje moru ista trulež onaj sjaj i novu krasotu.

Povjestne crtice iz druge polovice prošloga stoljeća.

Napisao Vj. Špinčić.

Odmah na početku novoga vieka stvorila se je austrijska država i ako je imala u Turcih velika neprijatelja, to je ipak kroz svoje vladare, kroz Habsburge, koji su veliki posjed dobili, što u Europi: što izvan nje, bila prva velevlast europejska, dà imala je u Europi prvu rieč voditi, u njoj neku supremaciju provadjati.

U tom priečila ju je Francezka, koja se je sa svakim i svakojako sdruživala, da uništi moć njezinu. To i postignu u vestfalskom miru — a francezki kraljevi zauzeše prijašnji položaj Habsburga.

Nu nit Francezkoj nebijaše ostati dugo u tom položaju. Vlastim u obće nebijaše mila nikakva supremacija, te nastojahu otresti se jê. To im i podje za rukom. Svršetkom španjolskoga nasliednog rata (1701—1714.) svrši i supremacija francezka, i dade prilike ustrojenju neke vrsti ravnotežja u Europi.

Što je još Francezkoj prevlasti preostalo poslie španjolskog nasliednog rata, to joj uništi Englezka pomoćju drugih. Najbolje pokaza se to u parižkom miru god. 1763. Iste pako godine dogodiše se i druge neke promjene, koje su još većega zamašaja za europejske državne odnošaje bile.

*

Mirom u Hubertsburgu (1763.) bi Pruskoj potvrdjen posjed Šlezije. Austrija bje tim oslabljena. Pruska zadobila je novu bogatu pokrajinu, ojačala je, poče u Europi veliku ulogu igrati, ulogu velevlasti. Uza nju zadobi u Europi još veću moć Ruska. Odstraniv Katarina svog muža, započe svoj râd ondje, gdje je Petar Veliki prestao. Ona je težila za zapadnom civilizacijom, htjela ju je presaditi i u Rusku, htjelo joj se biti činbenicom u odlučivanju udesa europejskih država, htjelo joj se u kolo sa zapadnimi državami.

Na putu joj bijaše Poljska. Ona je bila ogradom medju Ruskom i zapadnimi državami i zato je tu ogradu valjalo razoriti. Poljska je morala pasti! Na posvemašnje uništenje Poljske zaista nije Ruska početkom nit mislila, dostatno joj bijaše, da bude poljska vlada ne imenom, nego činom ovisna od Ruske. Najbolju priliku k tomu pruži smrt Augusta III. Već pod ovim dojimala se je Ruska mnogo vladanja u Poljskoj. Po njegovoj smrti glavna bijaše briga petrogradskog dvora, da sebi povoljna, dà poslušna čovjeka na poljski priestol posadi Najvećeg suparnika u tom našla je u Francezkoj, koja je opet sa svoje strane nastojala sebi povoljnu osobu poljskom krunom okruniti. Nadvlada ipak dojam ruski, te bi za poljskoga kralja izabran ljubimac i bivši ljubovnik Katarinin, Stanislav Poniatovski (1764.). Poslie uzaludnog otezanja priznade ga za kralja i Austrija i Francezka. Ova posliednja ipak je režila na premoć rusku u Poljskoj, pak je nastojala osobito o tom, da dokaže Turskoj, kolika joj pogibelj prieti od Ruske, uztraje li ova i uznapreduje li u oblasti nad Poljskom te bude li Poljska plesala, kako joj Ruska svira. Akoprem nisu carigradski vladajući krugovi tih nazora pobijali, to jim se početkom ipak nije dalo prekinuti blaženi mir, i zato bijaše većina proti ratu sa Ruskom, koj joj je Francezka svjetovala. Malo po malo nadjača ipak stranka voleća ratu, te bi dne 4.

listopada 1768. zaključen rat proti Ruskoj. — To navješćenje rata iznenadi, al ne prestraši Katarine, ona pripravljaše se nanj sa svom energijom.

Prva godina ratovanja (1769.) prodje po Ruse dosta sretno, a zimi god. 1769/70. u Ruskoj se upravo napinjahu u pripravah za rat proti Turskoj, tim više, što se je u dušah vladajućih osoba u Ruskoj opet porodila osnova: osloboditi grčkokršćansko pučanstvo od osmanskoga jarma. Jur god. 1765., kad je imalo doći do rata izmedju Ruske i Turske, vodili se dogovori medju Rusi i Grci k tom cilju. Odtad ti dogovori neprestadoše. Sad (god. 1769.) dogovarao se je Orlov sa poglavari iz Rumelije. Ovi su obećali pograbiti oružje, kad se Ruska digne. Nu to veliko poduzeće izjalovi se. Uništenje turskog brodovlja kod Čezme nije imalo nikakvih osobitih posljedica, a to bijaše jedina pobjeda ruska na toj strani.

Tim sjajnije vojevale su ruske vojske na Dunaju. Gospodstvo nad Moldavom i Vlaškom bijaše im osjegurano. Tatarsko pučanstvo med Dunajem i Dnjestrom pripoznade vrhovničtvo ruske carice.

Sreći ruskog oružja čudili su se i neprijatelji i prijatelji Ruske. Da bi bila Ruska samo kad poražena, Francezka bila bi učinila gdješto na korist Turske. Austriji nebijaše nit najmanje mila blizina ruskog orla, a pruski kralj Fridrik, koj je dovoljno oćutio rane ratova prvih godina, koj se je poslie sedmogodišnjeg rata najviše za to brinuo, da bude u Europi mir, bojao se je, da će dalnje pobjede ruske najlakše mir narušiti, te izazvati po svoj prilici europejski rat. On pak bijaše ruski saveznik. Katarina pritegnu ga k sebi. Da ju Turska i nepreteče sa navješćenjem rata, bilo bi do rata izmedju nje i Ruske došlo. Uz cilj upropašćenja Poljske bila si je Katarina još i drugi postavila — koj pak s ruske strane nije bio nov, postavio si ga je bio jur Petar Veliki, — naime unište-

nje Turske. Poduzela jedno ili drugo Prus joj nije trebao nikakvih zaprieka stavljati. U prvih godinah svog vladanja obratila je bila svu svoju pozornost na Poljsku, pa uspje u toliko, da je u Poljskoj više ruska carica nego li poljski kralj vladao. Činilo joj se, da je s Poljskom jur gotova, kad al eto raznese se glas, da se Austrija oruža na obranu Poljske. Nebijaše to glas istinit, nu za slučaj da bi bio, htjede se Katarina osjegurati, te pritegnu na svoju stranu Fridrika. On joj obeća pomoć dakako uz neku odštetu. Bilo je to godine 1767. Godine 1769. htjede Katarina nov savez s Fridrikom sklopiti, nu zahtjevi Katarinini bijahu tako veliki, da nije na nje pristati mogao; a opet nije ih mogao naprosto odbiti. Zato je nastojao, da utanačenje saveza bar produlji, a želio je to tim više, jer je naskoro imao saznati nazore austrijske, koje, saznav, znao bi se bolje orientirati.

Austrijsku politiku odlučivale su neko vrieme tri osobe: Marija Tereza, sin joj Josip i prvi ministar Kaunic. Marija Tereza nije mogla nikako preboljeti Šlezije, te je jur za to bila Pruskoj neprijateljska. I Kaunic bio je dugo vrieme ljut neprijatelj Prusu, a nastojao je čim uže se spojiti s Francezkom, tom stoljetnom neprijateljicom Austrije, koju je ali Kaunic sa svojim dvorom sprijateljio bio. Treća odlučujuća osoba, Josip, niti bijaše tako gorljiv prijatelj Francezu kao Kaunic, niti tako odlučan neprijatelj Pruske kao njegova majka. Njegove nazore prisvojio si je malo po malo i Kaunic. Ohladnio je prema Francezkoj, koja mu je češće koješta spočitavala. Nastojao se je približiti k Pruskoj plašeć se sjedinjenih Rusa i Prusa. Sam francezki ministar uzbudi u njem tu misao, predloživ mu sdružiti se s Berlinom, a oddružiti ga od Petrograda. Početkom bi predlog zabačen, al naskoro sprijatelje se s njim.

Fridrik sa svoje strane uvidio je još prije korist sdru-

ženja Austrije sa Pruskom nego li bečki dvor. Često je oćutio teret saveza ruskoga, ćutio je, kako je preveć ovisan o Ruskoj. Nije doista mislio raztrgnuti taj savez, al je dobro po se računao, da će mu biti teret laglji, da će biti neovisniji, približi li se ka kojoj Rusiji neprijateljskoj vlasti, približi li se n. pr. k Austriji. On je k tomu još godine 1766. prvi korak učinio, kad je po svom generalu zapitao austrijskoga zastupnika u Berlinu: nebi li bilo u interesu obih država (Austr. i Prus.) kakav savez sklopiti? Još tada nebijahu Marija Tereza nit Kaunic tomu skloni, te se protiviše Josipu, koji je želio sastati se s Fridrikom. Nu kad je došlo do sukoba medju Ruskom i Turskom, te kad je rusko oružje nad turskim pobjedu slavilo, sklonuše se na to. Sve tri vladajuće osobe osvjedočile su se, da bi ojačana Ruska Austriji veoma pogibeljna bila, te da se mora ruskoj moći na put stati i to u savezu s Pruskom.

Fridrik i Josip sastali se (24—28. kolov. 1769) i akoprem ne dodje do nikakva saveza izmedj Pruske i Austrije, akoprem se nepogovoriše o najznamenitijih onda dnevnih pitanjih (tursko-rusko i poljsko), to je njihov sastanak ipak imao svoju posliedicu. U Petrogradu saznalo se je o tom sastanku i u strahu, da nebi došlo do saveza austrijsko-pruskoga, popustilo se u zahtjevih naprama Fridriku, što se tiče novoga saveza, koj se je imao utanačiti medju Ruskom i Pruskom.

Godine za tim (3. rujna 1770) imali su Fridrik i Josip drugi sastanak, kojemu je prisustvovao i Kaunic. Fridrik mogao je biti zadovoljan, jer je iz rieči kancelarovih mogao dobro razabrati politiku austrijsku. Kancelar je osobito naglasio korist i potrebu saveza austrijsko-pruskoga. Što se tiče Poljske, to je predlagao: Pruska i Austrija moraju se složiti sa proturuskom strankom u Poljskoj i tako će Poljsku od Ruske osloboditi. Za Fridrika nebijaše to tako lahka stvar. On bijaše još mlad velevladar; Austrijancem moglo bi opet zaku-

hati rad Šlezije, te bi se mogli s Rusi sdružiti i njegovu jedva zadobljenu moć uništiti. I njemu činila se je moć Ruske prevelikom, i on bi Ruskoj rado na put stao; nu to se nesmje dogoditi nit neprijateljstvom s Ruskom a savezom s Austrijom, nit ratom, nego mirnim, u povjesti nečuvenim načinom: dieljenjem jedne države, dieljenjem Poljske. Jur je ova, umovaše Fridrik, nekoliko godina u rukuh ruskih, bolje je da ih više po koji komad dobiju, nego da bude ciela ruskom. Tim će i on koji komad dobiti, pa tim i moć rusku oslabiti. Najbolje bi bilo, da si ju samo Ruska i Pruska diele, al onda se je bojati rata od strane Austrije. Da do rata ne dodje, valja i ovu u kolo potegnuti. — Došao je Fridrik na tu misao još prije nego je upoznao sreću ruskog oružja u Turskoj; te već u veljači god. 1769. posla u Petrograd *„Lynarov projekt“*,[1] uslied kojeg se je imao jedan dio Poljske razdieliti medju tri sjeverne vlasti.

Na čelu vlade u Petrogradu tada stojeći *Panin* neodgovori na taj projekt ništa. Posve ga tako mimoišav, izjavi nešto posve drugoga, naime *da je Ruska pripravna sdružiti se sa Pruskom i Austrijom na iztjeranje Turaka iz Europe.* To ali nebijaše po volji Fridriku. On je svoj projekt učinio i s toga, da preprieči rat, a iztjeranje Turaka prouzročilo bi još veći. Kako je Panin prešutio njegov predlog, tako je Fridrik prešutio predlog Paninov, te u svojih sliedećih dopisih sa poslanikom si u Petrogradu nit jedne nit druge okolnosti nit nespominje. A što se tiče Poljske i što se tiče Turske samo o tom je nastojao, da se mir uzdrži. Za prvu nagovarao je u Petrogradu po svom bratu — koga je htjela Katarina pri sebi imati, da bude sjegurna saveza sa Pruskom — da se u njoj stvari urede. Na to se je u Petrogradu i pristalo, al

[1] Fridrik je taj projekt sam sastavio, nu nije ga ipak htio izdati pod svojim imenom.

„uredjenje“ to imalo je ipak takovim ostati, da „neredom“ bude uviek mjesta, i da se u Poljskoj anarhija uzdrži. — Tim teža bijaše Fridriku zadaća uzdržati mir, što se tiče Turske. On nije mogao pristati na sve ono, što je Ruska od Turske zahtjevala. A zahtjevala je: slobodu Obreskova; Azov i oba Kabarda; slobodno brodarenje na crnom moru; neodvisnost Tatara; jedan otok u archipelagu; sveobću amnestiju za Grke; odstupljenje Vlaške i Moldave Ruskoj na 25 godina, da se ova naplati za ratne troškove. Bijahu to zahtjevi stavljeni još prije sjajnih pobjeda god. 1770., a poslie njih dakako, da ih je još postojanije branila. Fridrik ju svjetovao, da odstupi od zahtjeva na Moldavu i Vlašku, na Krim i na otok u archipelagu.

Tako stojahu stvari početkom god. 1771., kad eto dodje Katarina na misao Fridrikovu: dieliti Poljsku. Povod tomu dala je Austrija, koja je još dvie godine pred tim obsjela cipski distrikt založen Poljskoj god. 1412. od strane Ugarske. Katarina si je pomislila, zašto nebi to isto učinila Pruska i Ruska, zašto nebi i one koji dio Poljske posjele. Panin sa još nekolicinom protivio se je s početka tomu, jer se je Poljskoj češće obećalo, da se nebude diralo u njezino zemljište, nu većina bijaše za to, a napokon sklonu se i Panin. Dakako da je i Fridrik na to pristao. Nu i Austrija bijaše tu, kako s njom? Bojalo se, da nebi ona rat naviestila. Biti će najbolje, pomislio si Panin, ponuditi joj *dio zemljišta turskoga*. Tako će prisiliti Tursku, da pristane na ruske zahtjeve, tako će se Ruska okoristiti i u Poljskoj i u Turskoj. Nu prvi odgovor iz Beča nebijaše prijazan. „Tu bje ponuda ruska odbita; a što se tiče mira sa Turskom, valja prije znati za pogodbe istoga“, odgovori Kaunic, „svakako bit će umjerene. Što je Austrija cipski distrikt posjela, to ima tomu pravne uzroke; a nepotvrde li se, pripravna je pozvati svoje čete natrag, kad se

utanači mir rusko-turski, i kad Ruska i Pruska svoje čete iz Poljske natrag pozovu“. Fridrik, saznav sve to, malo je za to mario, te odgovori: nek Austrija potraži u svojih arkivih, da li ima pravo još na koju zemlju; Ruska i Pruska upotriebit će tu priliku, da i one koju pokrajinu dobiju. U Petrogradu sprijateljivalo se svakim danom sve to više sa idejom dieljenja i nastojalo se s prijašnjimi ponudami Austriju dobiti. I popustilo se po savjetu Fridrikovu u svojih zahtjevih pram Turskoj. Odlučilo se, dati Moldavu i Vlašku Poljskoj. Time bit će oslabljena Turska, a odštećena Poljska. Tako ublažene pogodbe mira obznani petrogradski dvor bečkomu. Austrija ipak ne bijaše nit iz daleka sklona na nje pristati. Panin je s toga nastojao još uže s Ruskom svezati Fridrika, komu je i onako drago bilo, da nije došlo do sporazumljenja izmedju Ruske i Austrije. Kad neće ova dieliti s njimi, dieliti će sami, pomisliše si i u Petrogradu i u Berlinu, te u jednom i drugom gradu radiše sada ne o tom, hoće li dieliti, nego što će koji dobiti. Ta i onako, umovahu, sdruži li se Austrija, ne imajuć nijednog saveznika sa Turskom, ne ima nikakve pogibelji; Ruska moći će sve svoje sile obratiti proti Turskoj, a Austrija imati će posla s Pruskom. Za slučaj da bi Austrija s vremenom s dielitbom ipak zadovoljna bila, nu da bi joj se njezin dio premalen činio, ponuditi će joj okrajak mletačkoga zemljišta graničeći sa Trstom. To umovanje ipak nebijaše nit iskreno nit temeljito. Ruska bojala se je rata, a u Poljskoj malo je ljubavi uživala. Jedino oružje moglo je nemire prepriečiti. Slati uviek nove te nove vojske i u Poljsku i u Tursku bijaše joj ako ne nemoguće a ono veoma težko. — Isti Fridrik samo je tako Ruskoj govorio, al se je ipak bojao rata, te je ponovično pitao Austriju, da li si želi još gdje koji komad zemlje. Napokon došao je s pitanjem: Nebi li Austrija bila zadovoljna, da se Vlaška i Moldava Turskoj uzme, a k Austriji priklopi?

Iz Beča odgovoreno bje na ovo pitanje sa: *ne* — tim više što je Austrija malo pred tim (dne 6. srpnja 1771.) sklopila s Turskom savez, po kojem se je obvezala poslati svoje čete u Sedmogradsku. Glavna svrha toga saveza bijaše prestrašiti tim i Rusku i Prusku, te dati drugi smjer njihovim namjeram. Kad nije taj savez ipak željene svrhe imao, promišljao je Kaunic jur dva mjeseca za tim (u rujnu), da li ima pri tom savezu ostati, ili promieniti dosadanju politiku, pak se metnuti na stranu Ruske; jer ostati neutralnim, bilo bi još pogibeljnije. Sam nije se mogao odlučiti, premda je još naginjao ostati pri dosadanjem sistemu i propusti nek o tom odluči carica. Ona i odluči, te tako pretrgnu kolebajuću se politiku svog kancelara.

Austrija, reče ona dne 5. rujna Rhode-u, pruskomu poslaniku u Beču, nemože pristati na zahtjeve ruske, jer ih porti predložiti nemože. Ostane li se pri njih, biti će prisiljena pograbiti oružje. Ipak želi stvari poboljšati, te je pripravna k tomu cilju raditi o tom, da se Krim Ruskoj pusti, ta i onako, ona je jur vlastnicom na njem; samo bi molila, da Fridrik uzme na se zadaću, nagovoriti Ruse, da Moldava i Vlaška Turskoj ostanu.

Saznav to Fridrik, jedva je odahnuo. Kod nepopustljivosti koli s ruske toli s austrijske strane, bojao se je u zadnje vrieme rata. Rado je uzeo tu zadaću na se.

Saznav Kaunic odluku caričinu bio je kao gromom ošinut. Njegovo trogodišnje djelovanje obratilo se je hipom u ništa. Nu što je carica učinila, nebijaše moguće promjeniti, a ona je opet znala dirnuti ga u slabu mu stranu. Ne samo rat, reče mu ona, nego nit šuškanja (demonstracije) ratnoga raditi nije Austrija u stanju; *Turci i savez s njimi čini državi najveće neprilike;* samo od mog kancelara očekivam, da će državu od posvemašne propasti občuvati. Marija Tereza i uspje

kod svog kancelara, predobi ga, a on pisa odmah u Berlin. Htio je ipak izjavu caričinu malko ublažiti. Carica nije, pisa on, nit iz daleka mislila zahtjevati od porte, da odstupi Ruskoj Krim, nego samo misli, da bi to odstupljenje manje proti probiti Austrije bilo nego li odtrgnuće dunavskih kneževina. O Krimu nek odluče Ruska i Turska same. Što se rata tiče, Austrija ga nit najmanje neželi, al rad uzdržanja ravnotežja prisiljena voditi će ga, te neće ravnodušno gledati, kako se Ruska i Pruska umnažaju; mora doći do medjusobna dogovora rusko-prusko-austrijskoga.

Vidi se iz ovih posliednjih rieči, da je Kaunic jur predobljen bio za ideu dieljenja. Josip bijaše, što se toga tiče, jur dulje vriemena na čistu, da ima naime i Austrija štogod dobiti, dobije li štogod i Ruska i Pruska. Samo se je radilo o tom, kako se ima to izvesti.

Po njegovom mnienju moglo se je u onda postojećih okolnostih na tri slučaja misliti. 1.) Ili izadju obie ratujuće vlasti Ruska i Turska bez ikakvog osobitog dobitka. Taj slučaj je njemu ipak nemoguć i chimeričan, jer nije Ruska još tako oslabljena, da bi bez probitka izašla. 2.) Ili Ruska za svoja sretna poduzeća štogod dobije, ali umjereno. Tad će porta biti najveć zahvalna Austriji, što ju je od propasti oslobodila. Poljska vratiti će se u prijašnju anarhiju i ostati će možda ciela, jer će možda i Ruska nastojati zapriečiti dieljenje Poljske, popusti li Austrija u zahtjevih na pojedine pokrajine osim 13 cipskih gradova. Pruska morala bi tako izaći bez ikakvog dobitka. To bi se moglo izvesti sporazumiv se samo s Ruskom, bez pruskoga kralja. Taj slučaj bio bi najlaglji: Bog daj te se tako riešio. 3.) Ili dobije Ruska mnogo, tad mora i Austrija i Pruska štogod dobiti. Samo se pita u tom slučaju, bili bilo bolje za Austriju da dobije komad Poljske ili komad Turske. Nebi li bilo probitačnije u mjesto Moldave i

Vlaške[1] dobiti Bosnu i dio obale na adriatičkom moru? Ili od krune Poljske Krakov i nekoje palatinate? Možda bi ipak bilo bolje zadobiti Bosnu i Dalmaciju radi njihovog položaja i susjedstva? Turska bi to laglje snesla negoli gubitak Moldave i Vlaške. Kad bi se ova treća točka izvesti htjela, moralo bi se sporazumno s Pruskom i Ruskom raditi, i sporazumno svoje zahtjeve predložiti Poljskoj i Turskoj.[2] Ovaj način bio bi najveći al i najteže izvedivi. Četvrti slučaj, da bude naime Turska oslabljena, a Ruska i Pruska same bez Austrije štogod dobiju, drži Josip koli za absurdan toli za nemoguć, te bi Austrija u tom slučaju radi samouzdržanja bila prisiljena na skrajnosti![3]

To predpostaviv odgovara Josip Kaunicu na trinaest mu položenih pitanja, a uzimlje u obzir takodjer mnienja kancelarova.[4] Navesti ću samo nekoja pitanja njegova.

Imali se ostati posve pri obstojećoj konvenciji s Tur-

[1] Ruska, da na svoju stranu pritegne Austriju, sama joj je nudjala da uzme Moldavu i Vlašku Nu Kaunic mislio je, da Ruska u tom iskreno nemisli, već da kani dati te pokrajine ili Orlovu ili prijašnjemu gospodaru Ghiki. Svez. II. str. 114. „die erste Theilung Polens“ von Adolf Beer. Wien 1873. Ovaj člančić je sav sastavljen po toj Beerovoj knjizi, osnivajućoj se na dokumentih one dobe.

[2] „Bekäme also Ruszland ansehnliche Vortheile, so müsten wir und Preuszen dergleichen unsz zu erfreuen haben, und da entstünde mir die Frage: was unsz mehr à conto tournirete: oder selber von dem Türkischen Reich, oder von dem Königreich Pohlen theilhaft zu werden? ob nicht, statt der Moldau und Vallachey, und unsz wieder Bosnien und Dalmatien wegen ihrer Laage, und Nachbarschaft, viel convenabler, auch denen Türken dieser Verlust weniger empfindlich, als jener wäre. Zu Erhaltung dieses Ausweegs ist kein anderes Mittel, als klar und standhaft mit Ruszland und Preuszen zu reden, mit ihnen den ganzen Partage-Tractat auszumachen, und gemeinschaftlich nachhero denen Türken und Pohlen selbigen zur Einwilligung vorzulegen.“ Denkschrift Kaiser Josefs von 26. Sept. 1771 in den Documenten zur ersten Theilung Pohlens von Ad. Beer. str. 27.

[3] Isti na istom mjestu str. 28.

[4] Žao mi je što toga spisa kancelarova u dokumentih neima. Iz nekojih točaka Josipovih vide se ipak nekoji njegovih nazora.

skom? — Uzme li se drugi slučaj (prvi je i tako chimeričan), onda može se ostati, uzme li se treći onda dakako da ne.

Imali li se pristati uz predlog Ruske, da Austrija Moldavu i Vlašku posjedne, ili necilja li ruski predlog na to, da se te dvie kneževine dadu Orlovu ili njegdašnjem gospodaru Ghiki? — U drugom slučaju mora se pobliže s Ruskom govoriti o pogodbah mira i kao glavnu pogodbu metnuti, da se te pokrajine Turskoj povrate. Turci imati će Austriji najviše zahvaliti na tom i biti obvezani točno izpunjivati pogodbe konvencije prama Austriji. U trećem slučaju, buduć se mora točno ustanoviti, što će koja vlast dobiti, popustiti će se od Vlaške i Moldave samo ako se dobije komad Poljske ili Bosnu ili štogod drugo.

Dali se ima porta nagovarati, da mir sklopi ili raditi, da rat potraje, i Tursku poticati na skrajnosti? Uzeo se jedan ili drugi slučaj, mora se nastojati, da rat potraje, dok se sporazumi sa Ruskom i Pruskom ili bar sa Ruskom. U ostalom suglasan je s mnienjem Kaunicovim, da bi dobro bilo, da Pruska kod porte kredit izgubi.

Nebi li u slučaju, da je moguće zapriečiti rusko povećanje i oslabljenje Turske, bolje bilo za ravnotežje i za sveobću sjegurnost, sudbinu porte u pogibelji ostaviti, ili turskomu carstvu u Europi posve konac učiniti? Josip je sa tumačenjem Kaunicovim (šteta da ga pri ruci neimam) posve sporazumljen, i čini mu se, da je epoka (propasti Turske), nedogodi li se što osobita, veoma odaljena.

Josip zaključuje, da se neslaže s mnienjem Kaunicovim: da valja još čekati na buduće dogodjaje, jer ne čeka u budućnosti ništa boljega. Mora se odmah ili po drugom ili po trećem slučaju raditi.

Koji se od ova dva slučaja uzeti ima, imala je carica odlučiti. Koji je ona izabrala, zna se, kad se pomisli na njenu

pravnu sviest. Izabrala je prvi. Ruska mora nešto dobiti. Austrija vršiti će svoju dužnost prama porti; Poljska ostati će nerazdieljena; Pruska izaći će iz ciele affaire praznih ruku. Po tom se je Kaunicu naložila ravnati.

Ovaj se dade na posao. Najprije valjalo je umiriti vladajuće krugove u Carigradu, gdje su jedva u kolovozu (1771.) doznali o pogodbah mira predloženih po Ruskoj. Saznav ih, bili su u skrajnoj sdvojnosti. Upravo na orientalnu slikali su pogibelji prieteće od Ruske. Na nijednu pogodbu mira ne može se pristati, a da nebi porti velika pogibelj propasti prietila. Jedino im je ufanje u Austriji. Ova, njezina saveznica jur prieko dva mjeseca, nastojala ju je kroz svoga poslanika u Carigradu umiriti, ali ipak još nije ništa učinila, čim bi zapriečila pogodbe mira.

Sad stoprv, kad je Kaunic dobio nalog, koju mu je politiku sliediti, nastojao je (početkom listopada) portu umiriti i obećao joj, da će Austrija prije skrajne mjere poprimiti, nego li dopustiti uništiti Tursku. Ipak pustio si je otvorena vrata, kroz koja bi izljezao u nekojih slučajih, što se tiče konvencije. Ona valja, reče, samo proti Ruskoj. Zarati li se Pruska, onda nije dužna Austrija proti ovoj vojevati.

Čim je bio s Turskom gotov, svratio je svu svoju pozornost na Rusku. K tomu cilju imao je 24. listopada (1771.) sastanak s ruskim poslanikom knezom Galicinom u Beču, te mu reče, da se mora sve, što se bude govorilo, posve tajno držati, tako, da ako bi Ruska to na svjetlo izniela, onda bi Kaunic to sve proglasio kao prostu izmišljotinu. Kaunic reče, da nije moguće, da se pristane na zahtjeve petrogradskog dvora. Zahtjevi moraju biti takovi, da ne naruše ravnotežja u Europi, da jih može Turska prihvatiti, i da nisu proti austrijskomu državnomu probitku. Ne budu li takovi, onda će Austrija biti prisiljena latiti se oružja. Dva su načina, po kojih

se može mir uzpostaviti. Ili valja, da Krim, Vlaška i Moldava Turskoj ostanu, a Ruska da se s malim dobitkom zadovolji. Poljska mora se vratiti u prijašnje stanje, nesmije ništa izgubiti, mora joj se integritet sačuvati, samo cipski gradovi moraju Austriji ostati. Ili pak, hoće li Ruska, da i njezin saveznik (Prus) štogod dobije, mora radi ravnotežja i Austrija i zemlje i ljudi dobiti. Ovaj drugi slučaj nije posve nemoguć; ali, premda se neće Austrija protiviti uzajemnomu dieljenju, drži to za veoma težko, te bi radje poprimila prvi slučaj. Galicin spočitova dvoje: njegov dvor neće povratiti Krima; ima li biti sačuvana cjelovitost Poljske, moraju joj biti vraćeni i cipski gradovi Na to će mu Kaunic: Turska nemože pustiti Krima; cipski gradovi neimaju se mješati s inimi posjestvi, jer oni pravno spadaju na krunu ugarsku, odnosno na Austriju.[1] Kad je Panin, koji je željno očekivao glasove iz Beča, sadržaj tog pogovora saznao, odgovorio je, da je ono, što se Ruskoj po Austriji nudja, posve neznatno i uzkliknù: koja država nebi našla uslova za jednu ili drugu pokrajinu svog susjeda! Ruska i Pruska, susjede Poljske, mogle bi naći istih uslova na poljske pokrajine kao i Austrija na cipske gradove. Milo li je Austriji stupiti u dogovore sa Ruskom i Pruskom, da uzajemno ustanove uslove, može to učiniti:.. Ruska je na to pripravna, a isto činiti će i Pruska.

Panin govorio je jasno. Pozvao je Austriju na dieljenje, a ova morala je opet politiku promieniti. Osviedočila se je, da nije prvi po Josipu predloženi, a po carici poprimljeni način za uzpostavu mira moguć. Ruska nije s malim zadovoljna. Njoj, imajućoj saveznikom Prusa, rat naviestiti, nemože

[1] Sigismund, sin cara Karla IV., dobio je ugarsku krunu po smrti Ludvika Velikoga, kao suprug Marije, kćeri ovoga posliednjega. Pod njim propadala je moć ugarska. Dalmaciju zadobili su Mletčani. Poljska dobila je Crvenu Rusku za uviek, a cipske gradove kao zalog. Gindely allg. W. G. II. Bd. S. 181.

Austrija imajuć saveznicom jedinu oslabjelu Tursku. Nepreostaje nego drugi način izabrati. Valja se s Ruskom i Pruskom o dielitbi nagoditi.

I opet predstajalo je pitanje samo o tom, koje će zemlje Austrija zahtjevati. Kaunic dao si je truda, da to pitanje rieši, te je našao sedam načina, kako bi se riešiti moglo, i metnuo sedam predloga.[1]

Dva prva predloga idu izravno na iztjeranje Turaka iz Europe, za čim je Ruska sa svoje strane jur duže vremena išla. *Po jednom ruskom predlogu imala je Bosnu, Srbiju, Dalmaciju, Macedoniju, Albaniju, u obće „sva turska posjestva na jadranskom moru do Moree" zadobiti Austrija;* pokrajine pako na crnom moru zajedno sa glavnim gradom Carigradom Ruska. Po jednom drugom imala je Ruska dobiti: Azov i njegov distrikt, Kuban, obje Kabarde, Očakov i Kinburn; a Austrija tursku Dalmaciju, sedmogradsku Vlašku, Bosnu, Srbiju i Bugarsku. Iz ostatka imala se je ustrojiti nova, neodvisna, samostojna kneževina. Osobu, koja bi imala tu kneževinu zadobiti, naznačiti će Ruska, pod pogodbom ipak, da nebude nikad s Ruskom sdružena. Krim ostao bi samostojan, brodarenje na crnom moru i u arhipelagu bilo bi slobodno. Moglo bi se, reklo se s ruske strane, i jednomu austrijskomu princu Moreju, Kandiju, Cypar i nekoje otoke u arhipelagu kao secundogenituru dati, ali to preveliko obdarenje prejasne kuće moglo bi izazvati nenavidnost proti njoj. Bilo bi radi toga dobro pozvati Mletčane, da pomognu iztjerati Turke iz Evrope i dati im Moreu. Kod prvog od ovih ruskih predloga nije bio na Prusku nikakov obzir uzet. Kod drugoga imala je Pruska dobiti nekoje poljske pokrajine; a Poljska kao odštetu ostatak Moldave i Vlaške i Besarabiju.

[1] Žalim opet, što neimam pri ruci nit tih predloga u originalu, nego samo u izvadku Beera (II. svez. s. 130. i sliedeće), iz kojega se vidi, da pisac ponešto njemačkim duhom diše.

Kod prvog predloga pobudila se je u Kaunicu bojazan, da bi Ruska ogroman dio dobila, da bi bila tim povećana neposredna susjeda Austriji i njoj tim pogibeljnija, čim bi mogla manje računati na pomoć inih vlasti u slučaju, da jednom Ruska na Austriju navali. Te bojazni nebijaše kod drugoga predloga. Ojačanje Ruske bilo bi umjereno. Izvedenje činilo mu se je lahko i sjegurno, dobitak Austrije bio bi osjeguran. Francezka i Englezka umirile bi se tim, da nebi Carigrada nit Ruska nit Austrija dobila.

Treći predlog išao je na to, da se Turskoj samo nekoje pokrajine uzmu, te da se Dalmacija, Bosna, Moldava, Vlaška i Besarabija medju Austriju i Rusku razdiele.

Vidi se, *da je kod tih trih predloga bila uzeta Turska objektom dieljenja.* Kaunic navadja takodjer koristi, koje bi Austrija imala, kad bi carica jedan od dva prva predloga primila. Moć habsburžke kuće bila bi skoro za polovicu povećana. Osobita se prilika pruža osloboditi cielo kršćanstvo s malim troškom i negubeć mnogo vremena od još uviek pogibeljna susjedstva turskoga i steći si velike zasluge za vjeru. Turska se je doista zadnjih godina mirno ponašala, ipak je godine 1762. neku sklonost pokazala, sklopiti savez s Pruskom. Obstoji doista konvencija medju Austrijom i portom, nu u savezu s Ruskom i Pruskom nebi bilo težko sklonuti ju na takove pogodbe mira, kojimi bi proti konvenciji radila i rat izazvala. Uviek valja pamtiti, da mora bit objektom dieljenja ili Poljska ili Turska — bolje da bude Turska. Ipak nije, veli Beer, Kaunic nit zlih strana dieljenja Turske pregledao. Dobiti velike i na daleko se prostiruće pokrajine, nije ništa osobita. Na mjesto nepogibeljna (!) susjeda stupiti će Ruska. Ruska i Pruska povećat će se takodjer, te će tako dobitak Austrije svoju vriednost izgubiti.

Tri sliedeća predloga predpostavljaju, da budu Turska

i Poljska objektom dieljenja. Austrija ustupa svoj dio u Poljskoj Prusu, odstupi li on njoj (Austriji) Glac i dio Šlezije. Neće li Pruska na to pristati, onda valja tražiti Anspach i Bayreuth. Neće li Pruska niti na to pristati, onda valja tražiti cielu Vlašku i dio Besarabije ležeći na crnom moru; ostatak Besarabije Poljskoj za odštetu. U najposliednjem slučaju nepreostaje ino, nego zadovoljiti se sa dielom u Poljskoj i razdieliti se po načelu jednakosti.

Iz cieloga spisa Kaunicova vidi se, veli Beer, *da je on nagibao na mnienje da Poljska ciela ostane, a da se Turska dieli.* Na taj način došlo bi do saveza s Ruskom, što je Kaunic davno želio, a ujedno bi se odielila Katarina od Fridrika.

Svoj projekt dao je Kaunic carici. Carica predala ga je Josipu. Ovaj se ali s Kaunicom slagao nije.

Da bude odgovorom jasniji, kako sam kaže, meće nekoja pitanja i odgovara na nje.[1]

1. Ima li jošte nade, da bi se bojovna sreća obratila na tursku stranu, i da bi Rusi izgubili, što su dosad dobili? Na ovo pitanje, premda se ratna sreća nikad proricati nemože, odgovaram po svoj mogućoj vjerojatnosti sa *ne,* dakle

2. Može li se predvidjeti, da će Rusi u budućem ratovanju još napredovati u dobivanju i turskomu carstvu još veće udarce, do samoga srdca, zadati? Na ovo odgovoram opet sa *ne;* jer

a) da premjesti svu svoju moć preko Dunava, prieči ga bolešću oslabljena vojska,

b) jer bi bila od svih njihovih komunikacija preveć odaljena,

c) od straga nebi od nas sjegurna bila,

[1] Da se vidi i način pisanja onog vremena, prevadjam rieči Josipove. Pisao je ovaj spis njemački, te je u dokumentih Beerovih str. 39—42. tiskan a datiran 19. siečnja 1772.

d) šiljanje provianta bilo bi pretežko, čim bi bila ova od Poljske i Moldave preveć odaljena,
e) u Bugarskoj i Rumunjskoj, gdje u istini turska vojska obstojati nemože, sve je opustošeno, tako da nebi nit Rusi mogli ništa zadobiti za svoje uzdržanje,
f) nije dakle straha, da bi se prieko Dunava sjegurno utaborili,
g) da bi sa brodovjem, kojega je slabo stanje poznato, štogod velika buduće godine poduzeli, nije moguće.

Što se dakle može dogoditi, nego kakva neznatna šuškanja i najveć obsjedanje i zauzeće Očakova i Kiburna.

3. Imamo li dakle upotriebiv sva sredstva za produženje rata štogod izgubiti? Ja odgovaram *ne*, jer

a) oba nam neprijatelja, udioničtvujemo li kad proti jednomu ili drugomu, još će uviek oslabljeni biti,
b) bez naše pomoći neće moći Rusi ništa osobita proizvesti,
c) Turci si sami neće pomoći moći,
d) pruski kralj, neodlučimo li se nit na jednu nit na drugu stranu, za stalno neće si naprtiti bremena da šalje vojsku na pomoć ruskomu poduzeću.

4. Hoće li se produljenjem rata štogod zadobiti? Ja odgovaram *da* i mnogo.

a) Svi slučaji, kojih je na svietu sila božja, mogu bit obraćeni na našu korist, postojimo li neodlučni,
b) oslabljena i Ruska i porta nudjati će nam uviek više nego do sada,
c) kralj pruski plaćati će unapred pripomoć i svojim umjetnim ponašanjem medju Rusom i nami na obadvie strane nabasati, razkrižati se s Rusom, kad bude vidio, da mu nije od njega pomoći, ili se više podati u naše ruke, nadajuć se, da će laglje izvesti svoje ciljeve i namisli.“

Po tih pitanjih, veli Josip, i posve naravskih riešenjih, čini mi se, da je za nas najprobitačnije produljenje rata.

Okolnosti su takove, da bolje nemogu biti. S čega nudja i Ruska i Pruska udioničtvovanje u dieljenju? S ničega drugoga nego od straha i nužde. Čim budu slabije ratujuće stranke, tim će više rasti taj strah i nužda. A mi ćemo tim više u stanju biti, slabim se suprotstaviti. Ljetina 1772. bila je slaba, ufam se u Boga, da 1773. će bit bolja. Medjutim će se porta traktata držati, ili će proti njemu raditi. Učini li prvo, bit će nam troškovi, što ćemo ih još u ovom ratu izdati, dobro naplaćeni. Učini li drugo, slobodne su nam ruke, moć ćemo proti njoj raditi i uzeti joj pokrajinu, koja bi nam najviše pristala.

Valja nastojati, da se rat uzdrži; a sve tri stranke uzdržati u nadi, da će našim sudjelovanjem do svojih ciljeva najlaglje doći.

U Carigrad valja poručiti, da i dalje vojuju, jer u slučaju da bi bili željni mir učiniti, sdružiti će se Austrija s Ruskom i Pruskom na štetu Turske.

U Petrograd valja javiti, da Austrija na pogodbe mira prama Turskoj pristati nemože, a ujedno obznaniti preduzete mjere u Poljskoj.

Što se Pruske tiče, to se Josip slaže s Kaunicem, da se naime Fridriku postupice razni predlozi predlože, a ujedno doda, da će se Austrija odsad unapried u Poljskoj uslied Pruske ravnati. Ona će već sad posjesti s vojskom nekoje krajeve, i stoprv onda vojsku natrag pozvati, kad to Ruska i Pruska učine. Tako će se Austrija u najgorem slučaju osjegurati za dobitak jednog diela Poljske.

Dakako da je Josip svoj spis izručio carici. Ova bila je u težkom položaju odlučiti se za mnienje Kaunicevo ili Josipovo. Dva muža, kojih je znanje cienila i kojih spise bila bi

uviek potvrdila, kad bi se slagali, protivni su si. Neodlučiv se nit za jedno nit za drugo, preda ona Josipov spis Kaunicu. Ovaj bio je već sliedećeg dana (20. siečnja) s odgovorom gotov.

Odgovor taj spada medju državnimi spisi, pisanimi duhom Kaunicovim, medju najbolje.[1]

Osobito mirno i umjereno se izražujuć, što nije bilo uviek kod Kaunica, sliedi argumentaciju Josipovu i oprovrgava točku za točkom.[2]

Na početku izpričava se rad svoje iskrenosti. „Odluke, koje se imaju sad učiniti, zasjecaju preduboko u dobrobit prejasne kuće, nego da bih mogao propustiti, kako zahtjeva moja uredovna dužnost, moje mnienje očitovati iskrenošću, koju mi čast nalaže. Što se dakle tiče prejasno postavljenih pitanja, to sam ja

ad 1. takodjer osvjedočen, da neima porta promjene sreće očekivati, al upravo radi toga bit će prisiljena što prije učiniti mir.

ad 2. Dosadanje izkustvo dalo je dovoljno primjera, da su Rusi više napredovali, nego se je moglo vjerojatnošću naslućivati; a jer je posve lasno, da bi ruska vojska tečajem zime uzduž crnog mora i Dunava magazine i svoj transport priredila; to nebi trebalo na proljeće nego jednu sretnu bitku, da cielo turško carstvo u najveću pometnju dodje.

Nu pripustiv slučaj, da bi se Rusi u budućem vojevanju sa Očakovom i Kinburnom zadovoljili, to bi se još uviek imalo odlučiti o trećem pitanju.

ad 3. Kod ovoga moram po svom slabom nazoru u svoj poniznosti priznati, da bi mi po sadanjih okolnostih produljenjem rata medju Rusi i Turci, neodlučiv se nit na jedno

[1] Beer. II. svez. str. 137.
[2] Hoću bar njekoliko rieči i Kaunicovih navesti. Beer, Documente s. 42—48. „Denkschrift des Fürsten Kaunitz" Wien 20. Januar 1772.

nit na drugo, mnogo izgubiti mogli, i po svoj prilici izgubili. Tada

a) neće se samo o sadanjem dobrostanju raditi: da li je koristno nastavljenje rata i da li se hoće nastojati, da se mir nesklopi, nego glavno sastoji u tom, u kakovih se okolnostih ratujuće stranke nalaze, i da li su jim zahtjevi prema tomu ili nisu, da se mir sklopi?

b) Poznata je pako stvar, da je Ruska sve okusila i da će dalje kušati, ne samo mir sklopiti, nego i ovaj dvor od njega posve izključiti.

c) Pruska dala se je u toj stvari žurno upotriebiti i ponašanje obijuh dvorova temelji se koliko na nesklonosti toliko na državnom probitku.

d) Da porta, osobito pako novi veliki vezir i prijatelj mu Osman Effendi, mir želi, neima dvojbe; i dosadanja postojanost turska proizlazi samo iz dosadanjega nagovaranja te iz nade, da će se Ruska našim sudjelovanjem na ublaženje pogodbâ mira sklonuti. Kako se pak porta osvjedoči, da joj uzalud nada, to se ona neće dati nikako uzdržati, a da se nepogadja s Ruskom za mir i bez našega udioničtvovanja.

e) Pošto se sa svih strana mir želi, to mi nebi našim protudjelovanjem ništa drugo izazvali, nego na svih stranah nepovjerenje, nesklonost i osamljenje, i posvuda pogriešili proti svojoj svrsi; jer bi i proti našoj volji i našim posvemašnim izključenjem do mira došlo.

f) U državnih odlukah valja na to paziti, da se pogodi pravo doba. Kako je „reponse verbale“[1] izašao, bilo je

[1] Bilo je početkom godine 1771., dakle kad nije bila Ruska još tako sjajnih pobjeda izvojevala, kad je ruski dvor učinio prvi pokus da se približi Austriji. Pogodbe mira nije se onda još niti spomenulo. Kaunic je pako u ime svog dvora izjavio knezu Galicinu, ruskom po-

pravo vrieme pokušati, koliko se može učiniti sa samim šuškanjem i postojanim govorom. Onda se još nije bilo, kako sad, zavirilo u naše stanje, naše vojne priprave motrilo je povećalom, a Turci još nisu nikad bili u takovoj stisci, kako na svrsi ratovanja. Ipak nije bilo sve to kadro Rusku i Prusku toliko prestrašiti, da bi u pogodbah mira u glavnom popustile, i glavna korist sastoji samo u tom, da su rečeni dvorovi imali više obzira na naš (dvor) i neku sklonost pokazali, da i on štogod dobije. Što bi bilo od sada — gdje na portu nije već skoro ništa računati, i kad su Ruska i Pruska zajedno zaplesale — od svega našega šuškanja očekivati?

g) Nije li lasno razriešiti temeljito dilemu: Ili ćemo učiniti takove priprave, koje će pokazati ozbiljnu odluku, ili ćemo kod dosadanjih ostati. U prvom slučaju moramo se prije svega i negubeć vremena odlučiti na nekoliko milijuna forinti potroška, a nepredvidjajuć u tom nit najmanje koristi, usuprot veliku štetu, jer bi takova poduzeća samo k tomu služila, da bi Turska i Pruska na naš račun korist imale, a mi praznih ruku izašli. Turska, jer bi se Rusi skloniji pokazali utanačiti mir, samo da preprieče ciljeve našeg dvora. Kralj pruski, jer bi bila Ruska i proti volji prisiljena, podati se sve to više u volju kraljevu i dozvoliti mu veće dobitke. U tom sastoji sav njegov dosadanji, dakako promišljeni manégio, i mi mu nebi radost prouzročili, kad bi u nevrieme postojanim

slaniku u Beču, da neće nikakve djelatnosti, što se mira tiče, pokazati. Da bude Obreskov oslobodjen, o tom će nastojati. U ostalom misli, da neće Ruska ništa osvojiti i da će se na to ograničiti, zahtjevati odštetu za ratne troškove i osjeguranje svojih granica; te da takodjer nemisli ništa učiniti, što bi bilo proti austrijskomu probitku. To sadržaje napomenuti „reponse verbale du Prince de Kaunitz au Prince Galitzin le 16. Fevrier 1771.“ Beer II. svez. str. 64.

govorom i šuškanjem, bez ikakvog predidućeg pogovora s jednim ili drugim dielom napredovati htjeli.

U drugom slučaju nebi naša dalnja šuškanja ništa koristna, nego samo prezir kod prijatelja i neprijatelja i mir bez našeg dojma i bez naše koristi prouzročila.

h) U obće uzeto, oslabljenje je naših neprijatelja prava politička dobit, nu u sadanjem slučaju nenahadjam je. Što se porte tiče, ili će se raditi o tom, da se posve uništi, ili da se uzdrži; za prvi slučaj dosta je oslabljena i nije gubiti vremena u slučajnom koncertu; u drugom slučaju bilo bi uzroka željti, da bude čim manje oslabljena, da se uzdrži ravnotežje proti Ruskoj.

Što se ovog carstva tiče, to neće jedna bitka više ili manje u jezgri nikakve promjene prouzročiti, nego će po osvojenju Očakova luk još silnije napet biti.

Pošto se je i pruski kralj poprimio svoga sistema i dio vojske u Poljsku poslao, to mu nebi otezanje mira škodilo, nego koristilo.

i) Kad je Ruska bez našeg sudjelovanja, dà, s našimi protudemonstracijami mnogo opravila, što nemože dalje preduzeti, pošto čvrsto stoji na crnom moru i na Dunavu?

k) Po ljudskih nazorih nije nit najmanje nade, da bi mi mogli Turkom, i djelujuć kako valja, pomoći.

l) Nepoduzme li ovaj dvor ništa, to neće po svoj prilici pruski kralj ništa neprijateljna proti nasliednim pokrajinam poduzeti, niti svojih četa sdružiti s ruskimi. On nebi nit za jedno nit za drugo imao pravog uzroka, i mogao bi biti zadovoljan, da bude podpuno gospodarom u Poljskoj, i držati na uzdi confederirce umjesto Rusa. Drugo bi bilo pitanje, kad bi se na ovoj strani na nešto bitna odlučilo.

ad 4. Jesu li dosad napomenuta promatranja samo djelomično dokazana, to bi se po mojem slabom nazoru četvrto pitanje moglo mnogo prije odgovoriti sa *ne* nego sa *da.*

Doista nemisli Fridrik na rat, dok Austrija mirna ostaje. Doista nastoji on prepriečiti rat s Austrijom. Al je pitanje, da li će on miran ostati, ako Austrija tebi niš meni niš sa svojom vojskom u Poljsku unidje. Pak, i kad bi se Ruska i Turska oslabile, to bi ipak još Pruska bila na putu ciljevom austrijskim. Ima li Ruskoj štogod platiti, to će se znati u Poljskoj naplatiti. Ako se već što dobiti želi, zašto čekati priliku, kad se sad pruža. Po kojem mu drago od sedam predloga, austrijski bi interes bio suvišan u nekoj mjeri i razmjerju sa ruskim i pruskim. Sâm taj medjusobni interes bio bi dostatnim povodom pogodbi dieljenja. Željno se očekuje bolju ljetinu godine 1773. nego li bijaše 1772., al se zato neće poboljšati nutrnje stanje u toliko, da bi se rat poduzeti mogao. Da bi Turska plaćala, na što je uslied traktata obvezana, nije moguće nit misliti. Bude li se sililo Tursku, da mira neučini, to će ga tim prije učiniti morati, a na našu štetu. Budemo li na mir nagovarali, bit će to možda sredstvo, da ćemo dogovore po naših nazorih voditi. Na koncu moram još pripomenuti, da su sve dosadanje rieči na to ciljale, da se Austrija nit s Pruskom nezarati, a niti da se nezaključi mir, koji bi bio na korist samo Ruskoj i Pruskoj. Valja da i Austrija štogod dobije, valja se ravnati po jednom izmedju sedam predloga. Odlučilo se dieliti jednu izmedju onih dvih država, koje su neuredjene, u kojih se vladari za svoje podložnike malo brinu, gdje se nejednako prema svojim podložnim postupa, gdje dieli veliki jaz vladu i podložnike, u kojih je narod sa svojom vladom nezadovoljan, tako, da ju već podnašati nemože .... *odlučilo se dieliti Poljsku ili Tursku.*

Josip bio je s argumentacijom Kaunicovom posve svla-

dan i za nju predobljen. Radilo se samo o tom, koji će se predlog uzeti. Josip je mislio, da se na prvom mjestu ima o tom raditi, da se zadobije Glac i Neisse; na drugom mjestu Biograd s dielom Bosne do Drine, jer bi tako cielo karlovačko zemljište i srednja Austrija bila sjegurna od navala turskih. Ipak nije htio tim ništa odlučna reći, propustio je Kaunicu, da se odluči za jedan predlog, a konačnu odluku imala je izreći carica. Evo početka njezinog odgovora od rieči do rieči u prevodu:

„22. siečnja 1772.

Dva prva predloga odpadaju posve.

Treći je nemoguć, odkad obstoji konvencija s Turci.

Četvrti bio bi najviše po želji, a onda peti, al nije se nit od jednog nit od drugog čemu ufati.

Šesti ne čini mi se koristan, a sedmi neumjestan (nepravedan).[1]

Glavno sastoji u tom, da se stvar svrši i to na pravedan način ma i bez koristi. U Poljsku s vojskom ići ne sporazumiv se bar s Pruskom moglo bi biti na štetu i sramotu državi, jer bi se mogla Ruska, Pruska i Turska proti njoj sdružiti. *„Bog nas občuvaj ratom dulje otezati i još Turke na to dražiti . . . . gdje je onda vjernost i vjera, na čem se ipak sve osniva!“* Najveća je pogrieška i Josipova i Kaunicova, što misle, da do Austrije ili rat ili mir stoji. Ona (M. T.) poslati će kurire u Carigrad, Berlin i Petrograd, koji bi na mir svjetovali. Budu li pako Ruska i Pruska ipak kakve probitke u Poljskoj imati htjele, to joj onda nemože jednodušno biti, onda valja, da i Austrija štogod dobije. Ipak ne će, da se okoristi niti na račun Turske niti na račun Poljske; pruski kralj mora Austriju odštetiti ili glackimi ili franačkimi ili

[1] Analecten, Beer II. Bd. S. 341.

klevskimi pokrajinami. Turkom hoće odpustit što duguju, odreku li se Biograda.

Tako carica vodjena srdcem, vodjena čuvstvom pravednosti, časti i poštenja, vjere, a ne čuvstvom dobitka zemalja.

Nu napokon sklonu se na volju dvih muževa, kojih je razum uviek visoko cienila, i koji su se bili sporazumjeli.

Oni su medjutim što se tiče Turske jur podosta odmaknuli, pustili su s vida posvemašnji razsap njezin. U prvom redu pitali bi Glac i primjeren dio Šlezije, to bilo bi najviše željti; onda Bayreuth i Anspach; u trećem redu stojao je Biograd i dio Bosne, na koncu moralo je Vlašku spomenuti.

Marija Tereza ne odobrava posve ove poredice; u drugi red valja metnuti Biograd i Bosnu, Anspach i Bayreuth; u četvrtom redu valja zahtjevati dio u Poljskoj, a Vlašku posve izpustiti.[1]

Odlučilo se, biti najprije s Pruskom na čistu.

Medjutim popustilo u Petrogradu zahtjevati Vlašku i Moldavu, al su za to druge zahtjeve metnuli. Premda su se i ovi zahtjevi činili Fridriku prevelikimi, to je bio ipak sklon na nje pristati, dapače i sam od svojih nekojih zahtjeva odstupiti samo da čim prije do mira dodje. Bojao se je još uviek rata s Austrijom. S toga nije mu mogla u bolji čas doći izjava austrijska, da hoće i oni biti dionici dielitbe. Kad su ga zapitali, što želi za se, odgovorio je odmah, a ujedno je natuknuo što bi za Austriju prikladno bilo, naime zemlja graničeća s Ugarskom, dakako Poljska — osim Krakova.

To je dalo povoda austrijskomu poslaniku u Berlinu stupiti pred Fridrika s austrijskimi predlozi. Prvi ga je iznenadio — nije htio o njem ništa nit čuti. Poslanik postavi drugi predlog i to ne kao predlog svoga dvora nego kao svoj. Za-

[1] „Gradationsvorschläge." Analecten bei Beer II. Bd. S. 341. u. 342.

htjevao je dakle za Austriju Biograd i dio Bosne. Fridrik pokaza se na to odmah sklonim, i pripravnim i u Petrogradu u tom smislu raditi, premda nije niti časka podvojio, da je poslanik u ime svog dvora govorio, a da ovaj želi na taj način štediti Poljsku, da tako sva mržnja Poljaka na Rusku i Prusku padne. To je on znao, a mislio je, da se tomu jedino tim izbjeći može, ako se Ruska i Pruska čim prije pogode. Onda bit će Austrija sjegurno i s dielom u Poljskoj zadovoljna.

Nu prije nego je Fridrik petrogradski dvor ob obratu austrijskom ubavjestio, prije nego se je počeo pogadjati, podpisala je Katarina traktat dieljenja (17. veljače 1772.) Objekt toga bila je sama Poljska; na Austriju nije se uzelo nikakva obzira, osim taj, da se je tajni članak učinio za slučaj kad bi Austrija Ruskoj rat naviestila.

Privolom Austrije za dieljenje, stupilo je ovo u novu fazu.

U samom Beču pako promienilo je neke nazore. Zadobljenje Bosne i Srbije pričini se s prevelikimi potežkoćami spojeno. Pričini se, da bi bilo mnogo laglje zadobiti Vlašku i Moldavu, koje faktično posjeduju Rusi. Kad bi se naime vojujuće stranke primirile, onda bi Ruska naprosto odstupila Vlašku i Moldavu Austriji, a ova bi ujedno spasila čast prema Turskoj. To je predložio Josip, a tim se je i Marija Tereza slagala, imajuć odlučnu reći. Njezino čuvstvo nije dopustilo, da bi učestvovala kod dieljenja kršćanskog kraljestva — Poljske. Njezina pravednost nije dopustila, da bi uzela Bosnu i Biograd, jer je medju Austrijom i Turskom još konvencija postojala. Moldava i Vlaška i tako nisu već turske, i traživ i zadobiv nje, najčišće bi još izašli na sve strane. Kasnije je Austrija na te pokrajine kao u obće na pokrajine u Turskoj za neko vrieme kao zaboravila. — Još kad je mislila tražiti Srbiju i Bosnu, bilo se je to u Petrogradu doznalo. Na to

je Panin poručio u Beč, da su tražbine Austrije doista velike (jer je uz to Austrija i u Poljskoj dio dobiti imala), nu drago im je u Petrogradu što mogu kakvu uslugu Austriji učiniti, pak će nastojati nagovoriti portu kod pogodbe mira, da Austriji odstupi Biograd, Srbiju i Bosnu, a na to i Friderika sklonuti. Ovaj dakako nije bio s tim zadovoljan radi već navedena uzroka, nu Panin ne bijaše toga mnienja. Dapače on je mislio, da će tako tim laglje portu prisiliti na težke pogodbe i da će se tako otvoriti put budućnosti s Austrijom ili bez nje, sliediti dalnje ciljeve orijentalne politike. Prije neg je u Beču ovu Paninovu izjavu dobilo bilo, odlučilo se popustiti na Bosnu i Srbiju, te je Kaunic na nju odgovorio „da najzahvalnije odbija utjelovljenje turskoga zemljišta, s jedne strane, da toli željeni mir ne odnese, s druge strane, da porti, dok sama povoda ne dade, nikakve štete ne nanese“.[1]

Složilo se je napokon u tom, da bude objektom dieljenja Poljska. Samo je trajalo dok su se vlasti složile, što će koja dobiti. Trąžbine pojedinih bijahu velike, a radi toga popušćale su, jer su se bojali one: „ide vreme, nosi breme“. Bojale su se, da im nebi tko osnove pomrsio. U ono doba dakako da se nisu bojale naroda, koj je imao biti predan iz vlasti jednoga u vlast drugoga, s njim se je baratalo kako se je htjelo. Bojale se Englezke i Francezke, o kojih se je glasalo, da su nakane prepriečiti dieljenje Poljske — a bile su nekako o tom zanjušile, premda se je sve strogo tajno držati gledalo.

Dogovori trih sjevernih vlasti bili su početak današnje političke dobe. „Medjusobnim sdruženjem trih dvorova temelj će se položiti novomu političkomu sistemu“ reče Panin Solmsu pruskomu poslaniku u Petrogradu.[2] „Alianca može biti veoma

[1] Beer II. Bd. S. 172.
[2] Solms od 17/28. veljače kod Beera II. svez. str. 256.

znamenita", pisao je Fridrik svomu poslaniku u Beč, „sporazumiju li se tri dvora; u tom slučaju očekivaju se samo velike koristi; osobito za Austriju, koja će se svezom s Berlinom i Petrogradom osjegurati proti Francezkoj i Španjolskoj".[1] Kao glavnu pogodbu metnuo je izključenje svake druge vlasti. Austrijskomu poslaniku u Berlinu reče isti: „Nadam se, da ćemo još u užu svezu stupiti, t. j. mi ćemo napokon do toga doći, da ćemo tripelalliancu sklopiti".[2]

U Beču ne bijahu tih nazora. Mariji Terezi nije se dieljenje nit najmanje mililo. Ona je po Höfleru[3] svoju privolu k dieljenju Poljske sliedećimi riečmi popratila: „*Placet, jer će tako mnogi veliki i učeni muževi. Kad budem pako već davno mrtva, uvidit će se, što će izać iz te povriede svega, što je dosad sveto i pravedno bilo*". Niti Kaunicu nije se još milila po Fridriku predložena tripelallianca; on bi bio radje Francezku mjesto Pruske u njoj vidio. Fridrik je to ponešto nanjušio, pak se je bojao, da će Rusku za se izgubiti. Nanjušio bio je takodjer, kao da bi Ruska i Austrija mislile razdieliti Tursku. Nu Kaunic ga je brzo umirio rekav, da se to neslaže s interesom bečkog dvora; porta nije dosad još povoda dala s njom se razkrstiti; Austrija samo o tom nastoji, da Ruska i Turska mir utanače. Ipak nisu bile slutnje Fridrikove, da se Austrija misli sdružiti s Ruskom na dieljenje Turske, posve beztemeljne. Na posvemašnje uništenje njezino se doista nije mislilo, nego samo na način, kako bi Austrija mogla dobiti Vlašku ovkraj Alute, zašto je bila pripravna i nekoliko milijuna forinti platiti. To se je imalo izvesti privolom same porte, al se austrijski poslanik u Carigradu nije ufao s tim predlogom izići. Bojao se je da bi to

[1] Na Edelsheimu 15. rujna 1772. kod Beera II. svez. str. 257.
[2] Beer II. svez. str. 258.
[3] Allgem. Weltgeschichte III. Bd. 2. Abth. 6.

moglo preprieČiti mir ili da bi porta u tom slučaju na svaki način s Ruskom mir učinila. Ne predloži. Rat pukne opet proljeća godine 1774.

Taj se je veoma dojmio u Beču i prouzročio promjenu nazora. Mir valja da bude i to bez obzira, da li se Turska s njim oslabi ili ne. Ona je susjedom Austrije od jadranskoga mora do u Galiciju: nek oslabi za neko vrieme. Ruska nek dobije koliko mu drago, samo da nebude duboko u austrijske granice zasjecala. Bila je sad Austrija dakle na strani Ruske, a nadala se je od ove još goremu, ako se rat produlji.

Nu ipak se produlji. Konačna sreća bijaše na strani ruskoj, a Turska je bila prisiljena sklopiti mir pod koje mu drago pogodbe. A te bijahu: Turska morala je priznati Krim neodvisnim; Ruskoj izručiti tvrdje Krč i Jenikale, onda Kinburu s njegovom okolicom, Azov, veliki i mali Kabard; dozvoliti slobodno brodarenje po crnom moru; i platiti $7^1/_2$ milij. for. ratne odštete. Odmah kako se je doznalo za mir, poručilo se iz Beča u Carigrad, da je Austrija dosad bila na strani Turske; austrijski interes da nalaže da bude takova i unapred, al se samo Turska mora čuvati, da sa svojim ponašanjem posve protivne mjere neizazove. Sasvim tim gledala se je i Austrija okoristiti slabinom turskom, i okoristila se je, zadobiv — Bukovinu.

Kako je rečeno, jedan izmedju sedam predloga, koje zemlje bi Austrija zahtjevati imala, bio je, da zahtjeva Bosnu i Srbiju. Nu, jer bi to s potežkoćami spojeno bilo, popustilo se je na te zemlje, a naumilo se tražiti Moldavu i Vlašku. Početkom godine 1773. išlo se je za tim, da se dobije Vlaška do Alute. Bijaše to mnienje Kaunicovo, al Josip nebijaše s tim zadovoljan. Po njegovom mnienju nebi to bilo od nikakve niti vojničke niti gospodarstvene koristi. A i sa političkog

stanovišta prigovarao je koješta dosta znamenita. Ipak nije to posve s glave pustio. Putujuć jednom u Sedmogradsku, zanimao se je veoma s tim pitanjem, al je i opet došao do osvjedočenja, da bi te zemlje bile carstvu samo na teret.

Učinio je za to drugu osnovu i predložio zahtjevati zemljište — neznam ga kako označiti — današnju Bukovinu i još jedan komad naime chocimski kotar, što je sve k Turskoj pripadalo. Tu osnovu obznanio je bečki dvor (23. lipnja i 6. srpnja) svomu poslaniku u Carigrad. Ovaj je odgovorio, da će težko ići, i da će Turska samo prisiljena na to pristati.

Odlučilo se počekati na sgodno vrieme.

Činilo se, da je poslie sklopljena mira najsgodnije. U onom zemljištu nalazi se još ruska vojska. Kad ova ode i prije neg zemlju Turci posjednu, poslati će Austrija tamo svoju vojsku. Kako to izvesti? Ne pisati na petrogradski dvor nego sporazumiti se s ruskim vojskovodjom Rumiancovom. K njemu poslaše svog generala Barku, da se s njim sporazumi, i to u tom da Rumiancov dozvoli, da Austrija odmah s vojskom posjedne naznačeno zemljište i austrijske orle izvjesi. Ipak nek od ovog posliednjeg odstupi, nebude li moguće izvesti. Tražilo je od Rumiancova „tu ljubav“ tako, da on od svog dvora netraži dozvolu. Predobiti Rumiancova nebijaše težko. Zadobićem toga maloga — poručilo mu se — po sebi posve neznatnoga distrikta cilja se na to, da se zadobije dobra vojnička pozicija proti Turskoj, što se pak i s ruskim interesom slaže. U svem ostalom izravnati će se sa portom; niti on niti njegov dvor neće bit tim na nijedan način kompromitiran.

Rumiancov bio je odmah predobljen, a već u rujnu (u srpnju bio je sklopljen mir medju Ruskom i Turskom) posjela je austrijska vojska distrikt spadajući Moldavskoj od poljske granice do Sedmogradske sa glavnimi gradovi Črnovica i Sučava.

Znalo se je, da će to portu iznenaditi, al se je odlučilo postojano na tom držati i onda poručiti njoj, da je okupiranje tog zemljišta za portu koristno, jer se tako carskomu dvoru prilika pruža, prepriečiti Rusom provaliti u Vlašku i Moldavu ili bar ruskoj vojsci ledja nesigurnimi učiniti. Lahak posao sa Turskom, mislili si u Beču, al valja petrogradski dvor za se predobiti.

Ovaj se je od početka protivio. Želi doista Austriji od srdca, da štogod dobije, što je jur i činom pokazao; al drugo je što se osvojena distrikta tiče. Taj predstavlja Austrija kao nekad pripadajući k Galiciji. U tom će Fridrik naći povoda, da i on još štogod u Poljskoj traži, pak će se tako pogadjanje, koje se Poljske tiče, produljiti. Nu to protivljenje petrogradskog dvora nije dugo trajalo. Brzo za tim javi Panin u Beč, da neće Ruska nikakvih zaprieka stavljati.

Kad je Kaunic gotov bio sa Ruskom, odmah je natuknuo poslaniku svog dvora u Carigradu, kako ima posjed opravdati. Posjednuto zemljište označio je kao posve neznatno. Jednom spadalo je k Galiciji i Lodomeriji. Ove je Austrija dobila, pak je prisiljena i ono posjesti, što po pravu i pravici na te zemlje spada. Nada se, da će porta obzirom na ponašanje Austrije u vrieme tursko-ruskog rata izpuniti želju i zahtjev njezin.

Austrija zahtjeva, Ruska odobrava, nijedna druga vlast neprigovara, što će jadna Turska? Bilo je doista glasova u vladajućih krugovih o ratu proti Austriji, al se je napokon popustilo, jer se je pomislilo, da bi rat više stojao, nego li ono zemljište valja. Jedva je gotova s jednim ratom, pak da sad drugi započme! Hoćeš, nećeš, morala je popustiti. 7. svibnja god. 1774. bi učinjena konvencija, uslied koje bje Austrija puštena u posjedu posjednutog zemljišta. Godinu zatim dodje do druge konvencije, kojom se je točno granica ustanovila.

Oteglo se s toga, što je Austrija i chocimski distrikt zahtjevala. —

Te iste godine (1775.) skoro u isto doba složile su se napokon tri sjeverne velevlasti i glede toga, što i koliko ima koja u Poljskoj dobiti.

Prvo dieljenje Poljske bilo je s tim gotovo. Skoro je sliedilo drugo i treće — posvemašnja propast poljske države.

Umrla je jedna od onih dvih država, kojim bijaše Katarina ruska odmah početkom svog vladanja naviestila smrt, još za života joj — Poljska. Smrt druge — Turske, doista nedoživi, al joj zadade težkih rana i ona i suvremenici joj i nasliednici joj. Ipak će joj dat smrtnu ranu tko drugi....... imajući posvemašno pravo na to. Hrvatska nije tu zadnja . . .

KAZALO.

POSTANAK I ŽIVOT „HRVATSKOGA DOMA“.

PJESME:

THE LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA LOS ANGELES

